

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ТРЕТЯК ЯН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 35.316.644(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування
Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Я. С. Третяк

Науковий керівник:

Бородін Євгеній Іванович,

доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України,
директор Навчально-наукового інституту державного управління
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

Третяк Я.С. Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування» – Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Дніпро, 2025.

У дисертації обґрунтовано теоретико-методологічні контури реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді та напрямів його удосконалення в умовах національного спротиву.

Отримані в процесі дослідження результати свідчать про досягнення визначеної мети, виконання поставлених завдань та дають підстави для формулювання низки узагальнюючих висновків і пропозицій та рекомендацій, що мають теоретичне та практичне значення.

У результаті аналізу та узагальнення нормативно-правової бази, наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів щодо сучасного стану публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді встановлено, що зазначена проблематика досліджена епізодично та потребує подальшого ґрунтовного вивчення. Недостатньо розглянутою виявилася ціла низка питань публічноуправлінського характеру, зокрема обґрунтування методологічних основ, розкриття сутності, принципів, механізмів реалізації публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в умовах національного спротиву, що й дало підстави виділити основні напрями даного наукового дослідження та уточнити поняття «громадянська ідентичність», «громадянська активність», «громадянська компетентність», «громадянська освіта», а також запропонувати інтерпретацію поняття «публічне управління у сфері розвитку громадянської ідентичності» як системи взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які

здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування, структурами громадянського суспільства й об'єднані метою утвердження громадянської ідентичності, насамперед, залучення молодих людей України в процеси державотворення та національного спротиву.

Обґрунтовано комплекс теоретико-методологічних положень та механізм реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді та розроблено інтерактивну функціональну модель цього процесу, яка базується на диференціації дедуктивної та індуктивної ідентичності та містить когнітивну, що включає знання про приналежність до української політичної нації, аксіологічну, що включає ставлення до цієї спільноти, емоційну, що розуміється як прийняття або неприйняття, і діяльнісну, що розуміється як організована громадянська активність, складові. Контекстуальний аналіз дозволив визначити громадянську ідентичність як почуття відповідальності за спільне благо, дії, спрямовані на вирішення проблем громади та покращення добробуту її членів, а також компетентність, необхідну для участі в громадському житті.

Доведено, що застосування конструктивістської методології дозволяє конструювати громадянську ідентичність на основі побудови відповідної системи цінностей та наративів. Доведено, що спостереження виявляє дві різні осі громадянської ідентичності, що особливо важливо в умовах чорно-білих відтінків війни росії проти України: від конгруєнтності до діз'юнктури. Для багатьох молодих українців ідеали та реалії громадянства синхронізовані та конгруєнтні, тому вони виборюють своє право на громадянську ідентичність зі зброєю в руках на фронті. Інші, хто демонструє деструктивну, антиукраїнську поведінку, проявляють розрив – діз'юнктуру – між ідеалами України як незалежної суверенної держави і тим, що вони пережили або почули від своїх сімей. Підкреслено, що громадянські орієнтації молодих людей формуються через їх повсякденний досвід у певних соціальних, економічних, інституційних, політичних та історичних контекстах. Суб'єкти, які залучені до процесу формування громадянської ідентичності мають

застосовувати практики, які заохочують молодих людей боротися як з конгруентністю, так і з діз'юнктурами, які вони відчують, каналами громадянської освіти, яка допомагає молодим людям конструювати критичну, але зацікавлену громадянську ідентичність.

З позицій варіативно-модельного підходу конкретизовано поняття «система утвердження громадянської ідентичності молоді» та визначено, що її основними елементами є об'єкти, суб'єкти, цілі, ресурси, засоби, соціально-культурне середовище, зв'язки і відносини між ними.

Обгрунтовано суб'єктно-об'єктні характеристики молоді та встановлено, що позитивна участь молоді в громадянському суспільстві може кинути виклик небезпечній ідеології та поляризації та сприяти згуртованості між різними групами населення, сприяючи як індивідуальній, так і колективній стійкості.

Показано, що для розуміння громадянської активності молоді у XXI столітті необхідно враховувати як офіційну політичну, так і неформальну модальності залучення: активну політичну участь та латентну політичну участь.

Обгрунтовано, що державна політика утвердження громадянської ідентичності молоді має здійснюватися на двох рівнях: концептуальному і організаційному. Концептуальний рівень державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді має включати аналітичну діяльність, пов'язану з визначенням ефективності процесів формування громадянина-патріота. Результатом цієї діяльності виступатиме загальна оцінка стану роботи у зазначеній сфері і вироблення рекомендацій, моделей, соціальних проєктів функціонування системи утвердження громадянської ідентичності. На цій основі формується політика у сфері утвердження громадянської ідентичності молоді, яка розкриває мету, пріоритети, напрями розвитку системи виховання громадянина-патріота України. Організаційний рівень державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді має спрямовуватись на регулювання умов реалізації системи виховання патріотів

Батьківщини, здатних встати на захист державних інтересів країни. Обидва рівні політики у сфері утвердження громадянської ідентичності є системним цілим.

Встановлено, що організацію і функціонування системи утвердження громадянської ідентичності молоді забезпечують органи державної влади і місцевого самоврядування. Наголошено, що створення і розвиток системи утвердження громадянської ідентичності молоді можливе тільки на основі програмних методів і єдиної державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді. При цьому активними учасниками реалізації цієї політики, крім органів державної влади, виступають структури громадянського суспільства, заклади освіти, засоби масової інформації.

У ході аналізу зарубіжного досвіду формування громадянської ідентичності виявлено, що в різних країнах світу для формування патріотичної свідомості громадян використовується саме громадянська освіта. Охарактеризовано громадянську освіту за допомогою цілісного соціального підходу (індивідуально – сім'я – громада – національно – регіонально – глобально) як багатовимірний контент, який формується за допомогою: громадянської освіти – громадянські переконання та навички, що ґрунтуються на знаннях; виховання цінностей – у формуванні індивідуальної позиції, громадянської позиції та поглядів; екологічної освіти – процес формування розуміння, навичок та цінностей, які підходять під термін «сталий розвиток». Метою громадянської освіти в європейських країнах є інтеграція ефективних стратегій, що використовуються для протидії відступу від демократії, що сприяє отриманню знань учасниками та підтримує ініціативи на рівні громад, які зміцнюють демократичну стійкість. Встановлено, що сучасний інтерактивний підхід до громадянської освіти три складові: здобуття знань, що охоплюють такі теми, як демократія, права людини, громадянське суспільство, громадянський дискурс, медіаграмотність, належне врядування, а також інклюзивність та доступність; інтерактивне навчання, на відміну від традиційних лекційних форматів викладання, сприяє розвитку таких навичок,

як діалог, критичне мислення, вирішення проблем та досягнення консенсусу; ініціативні проєкти в громадах.

Розроблено модель формування громадянської компетентності молоді, під якою автор розуміє формулюємо трансформацію знань, навичок, цінностей та досвіду в конкретні дії, яка робить особистість демократичною, відповідальною, дієздатною та активною учасницею суспільних та громадських заходів, ключовими навичками якої є здатність використовувати знання під час участі у соціально важливих заходах; здатність брати участь у процесі прийняття рішень; можливість брати участь у політичних дискусіях; вміння аргументовано відстоювати думку; вміння ефективно співпрацювати з іншими, брати участь у командній роботі; здатність підходити до інформації з критичним та аналітичним мисленням; міжкультурні здібності; здатність до лідерства. Обгрунтовано, що ціннісними критеріями громадянської компетентності молоді є: толерантність до інших культур, політичних переконань, релігій, статі, віку, раси, етнічного походження та інших груп суспільства; повне врахування прав людини та рівності; самоповага і повага до оточуючих; самовідповідальність і відповідальність перед оточуючими; відкритість до різноманітності.

У результаті дослідження виявлено, що реалізація публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді має стати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та інститутів громадянського суспільства, потужним драйвером системи національного спротиву.

Доведено, що пріоритетним напрямом удосконалення публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді є забезпечення діалогу із структурами громадянського суспільства, зокрема: активне залучення до громадянської освіти молоді структур громадянського суспільства, використання їх досвіду та організаційного й духовного потенціалу з метою збереження спадкоємності славних бойових і трудових традицій, організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм,

проектів громадських організацій, спрямованих на патріотичне виховання молоді; підтримка засобів масової інформації, які висвітлюють проблеми утвердження громадянської ідентичності молоді; сприяння консолідації і координації діяльності громадських організацій при підготовці і проведенні заходів громадянсько-патріотичного спрямування, удосконалення інформаційного забезпечення цієї діяльності, зокрема шляхом створення спільноти експертів з громадянсько-патріотичного виховання у соціальних медіа; удосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення процесу утвердження громадянської ідентичності молоді.

Ключові слова: публічне управління, громадянська ідентичність, молодь, молодіжна політика, освіта, громадянська активність, громадянська освіта, громадянська компетентність, культура.

ABSTRACT

Tretyak Y. Theoretical and methodological principles of public administration in the field of development of civic identity of youth in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 281 – "Public management and administration" – Dnipro University of Technology, Dnipro, 2025.

The thesis substantiates the theoretical and methodological framework of implementation of the public administration process in the development of youth civic identity and its improvement in the context of national resistance.

The results obtained in the course of the study demonstrate that the predefined goal has been achieved and the tasks has been completed, and there are grounds and justifications necessary to formulate a number of general conclusions, proposals, and recommendations of both theoretical and practical significance.

Following the analysis and generalization of the regulatory framework and research papers by the domestic and foreign authors on the current state of public administration in the area of development of civic identity of young people, it has been concluded that the topic has only been partially explored and requires further thorough study. It has turned out that a number of public administration issues were not sufficiently considered, in particular, the substantiation of methodological foundations, explanation of the essence, principles, and mechanisms of public administration implementation in the development of youth civic identity in the context of national resistance, which subsequently provided the basis for further identification of the main areas of focus for this scientific research and clarification of the concepts of «civic identity», «civic activity», «civic competence», «civic education», as well as for suggesting an interpretation of the concept of «public administration in the field of civic identity development» as a system of interrelated, consistent managerial influences by state authorities and local authorities, civil society structures, which have a common goal of asserting civic identity, primarily

involving young people of Ukraine in the processes of state-building and national resistance.

The complex of theoretical and methodological provisions and the mechanism of public administration implementation in the field of youth civic identity development have been substantiated, and an interactive functional model of this process has been developed based on the differentiation of deductive and inductive identity and containing a cognitive component, including the knowledge of belonging to the Ukrainian political nation, an axiological component, including the attitude to this community, an emotional component, interpreted as acceptance or rejection, and an activity component, understood as organized civic activity. Contextual analysis allowed to define civic identity as a sense of responsibility for the common good, the actions aimed at solving the problems of the community and improving the well-being of its members, as well as the competence required to participate in public life.

It has been proved that the use of constructivist methodology allows constructing a civic identity by creating an appropriate system of values and narratives. It has been proved that the observation reveals two different axes of civic identity, which is of particular importance in the black and white shades of Russia's war against Ukraine: from congruence to disjunction. For many young Ukrainians, the ideals and realities of citizenship are synchronized and congruent, therefore they are taking up arms and fighting on the front lines for their right to a civic identity. Others who display destructive, anti-Ukrainian behaviour show a disconnect – disjunction – between the ideals of Ukraine as an independent sovereign state and their experience or family background. It is emphasized that civic orientations of youth are built through their everyday experience, in particular social, economic, institutional, political and historical contexts. Actors involved in the civic identity formation process should adopt practices that encourage young people to contend with both congruence and the disjunction they face, using civic education channels that help young people construct a critical but engaged civic identity.

From the perspective of the variational-model approach, the concept of "a system of asserting youth civic identity" has been specified and it has been established that its main elements are objects, subjects, goals, resources, means, social and cultural environment, connections and relations between them.

The subject-object characteristics of youth have been substantiated, and it has been determined that positive involvement of young people in a civil society can challenge dangerous ideologies and polarization and promote cohesion between different groups of the population, contributing to both individual and collective resilience.

The research has shown that in order to understand the civic activity of young people in the 21st century, both the official political modality and informal modality of engagement should be considered: active political involvement and latent political involvement.

It has been substantiated that the state policy of asserting the civic identity of young people should be implemented at two levels: conceptual and organizational ones. The conceptual level of state policy for asserting the civic identity of youth should include analytical activities related to determining the efficiency of the processes of shaping a patriotic citizen. The consequence of this activity will be a comprehensive assessment of the state of work in this area and the development of recommendations, models, and social projects for the operation of the system of asserting civic identity. On this basis, a policy in asserting the civic identity of young people is formed, which reveals the purpose, priorities, areas of development of the system of education of a patriotic citizen of Ukraine. The organizational level of the state policy in asserting the civic identity of youth should be aimed at regulating the conditions for the operation of the system of education of patriots of the Motherland who are able to defend the national interests. Both levels of politics in asserting civil identity are an integrated whole.

The study has established that the organization and functioning of the system of asserting the civic identity of youth are ensured by the state authorities and local authorities. It is emphasized that the creation and development of a system for

asserting youth civic identity is only possible through program methods and is based on a unified state policy for asserting the civic identity of youth. At the same time, civil society structures, educational institutions, and the media are actively involved in the implementation of this policy, in addition to public authorities.

In the course of the analysis of international experience in the development of civic identity, it has been established that in different countries, it is civic education that is used to foster the patriotic consciousness of citizens. Civic education has been characterized by means of a holistic social approach (individual – family – community – national – regional – global) as a multidimensional content, which is formed through civic education (citizens' beliefs and skills based on knowledge), values fostering (in the formation of an individual position, civic standpoint and views), environmental education (the process of developing understanding, skills and values matching the concept of "sustainable development"). The aim of civic education in European countries is to integrate effective strategies used to counter the decline of democracy, which promotes participants' education and supports community-based initiatives that improve democratic resilience. It has been established that the up-to-date interactive approach to civic education includes three components as follows: acquiring knowledge covering such topics as democracy, human rights, civil society, civil discourse, media literacy, good governance, as well as inclusiveness and accessibility; interactive learning, in contrast to traditional lecturing formats, contributes to the development of skills such as dialogue, critical thinking, problem-solving and consensus-building; initiative projects in communities.

A model of promoting civic competence among young people has been developed, which, according to the author, may be interpreted as the transformation of knowledge, skills, values and experience into specific actions, which makes an individual a democratic, responsible, capable and active participant in social and public events, the key skills of which are the ability to use knowledge while being engaged in socially important events; the ability to participate in the decision-making process; the ability to take part in political discussions; the ability to justify

a viewpoint with evidence; the ability to effectively cooperate with others, engage in teamwork; the ability to evaluate and analyse information thoughtfully and critically; intercultural skills; leadership skills. It has been substantiated that the value criteria of civic competence of youth are as follows: tolerance to other cultures, political beliefs, religion, gender, age, race, ethnic origin and other groups of society; recognition of all human rights and equality; self-respect and respect for others; self-responsibility and responsibility to others; openness to diversity.

The study has revealed that the implementation of public administration in the development of youth civic identity should become one of the key focus areas for the state and civil society institutions, a powerful driver for the system of national resistance.

It has been proved that the priority area to improve public administration in the development of civic identity of young people is to ensure communication between civil society structures, in particular: active involvement of civil society structures in civic education of young people, the use of their experience and organizational and spiritual potential in order to preserve the continuity of glorious military and labour traditions, organizational and financial support on a competitive basis for the programs, projects of public organizations focused on patriotic education of youth; support of media covering the problems of asserting the civic identity of young people; assistance in consolidating and coordinating the activities of public organizations in the preparation and conduct of civic and patriotic events, improvement of information support for these activities, in particular by creating a community of experts in civic and patriotic education in social media; improvement of scientific, educational and methodological support for the process of asserting the civic identity of youth.

Keywords: public administration, civic identity, youth, youth policy, education, civic activity, civic education, civic competence, culture.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Монографії

1. Третяк Я. Європейська ідентичність: динаміка змін. Сучасний соціогуманітарний простір країн Європейського Союзу: публічноуправлінські аспекти [Текст]: кол. монограф. / за заг. ред. Н.А. Липовської. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка». 2024. 272 с. С.137-146.

Статті в наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

2. Бородін Є.І., Третяк Я.С. Ініціалізація громадянської ідентичності молоді в публічному управлінні. *Державне будівництво*. 2023. № 1 (33). С. 163 – 173. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-14>

Особистий внесок здобувача: *розглянуто механізми ініціалізації громадянської ідентичності молоді в публічному управлінні.*

3. Третяк Я. Громадянська ідентичність молоді як складова сучасної соціокультурної трансформації суспільства. *Суспільство та національні інтереси*. № 8(8) (2024). [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8\(8\)-879-890](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8(8)-879-890)

4. Третяк Я. Технології формування громадянської ідентичності молоді. *Успіхи і досягнення у науці. Серія «Управління та адміністрування»*. 2025. 5_15. С. 1027-1035. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5\(15\)-1027-1035](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5(15)-1027-1035)

5. Третяк Я. Роль українського козацтва у формуванні громадянської ідентичності молоді. *Наукові перспективи. Серія «Державне управління»*. 2025. 5_59. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-573-584](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-573-584)

Матеріали конференцій

6. Третяк Я. Формування громадянської ідентичності молоді: теоретичні контури проблеми. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за

міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. 260 с. С. 212-215.

7. Третяк Я. Залучення молоді до публічного управління як прояв громадянської ідентичності. *Молодь: наука та інновації*: матеріали XI міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених. НТУ «ДП» м. Дніпро. 22-24 листопада. 2023. С. 215 – 217.

8. Третяк Я. Громадянська ідентичність як чинник консолідованого розвитку громад. *Безпечна, комфортна та спроможна громада*: мат-ли Міжнародного форуму. Дніпро, НТУ «ДП», 11-13 жовтня 2023 р. С.305-306

9. Третяк Я. Громадянська ідентичність в структурі національної ідентичності. *Національна ідентичність на новому етапі розвитку українського суспільства*: мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції. Д. ДДУВС. 15 листопада 2023 р.

10.Третяк Я. Ініціалізація української національної та громадянської ідентичності в умовах війни. *XIV міжнародна науково-технічна конференція аспірантів та молодих вчених «Наукова весна»*. 27-29 березня 2024 р., НТУ «ДП» м. Дніпро. с. 334.

11.Третяк Я. Дослідження громадянської ідентичності в зарубіжних джерелах. *Молодь: наука та інновації*: матеріали XII міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених. НТУ «ДП» м. Дніпро. 13-15 листопада. 2024. С. 215 – 217.

12.Третяк Я. Розвиток громадянської ідентичності молоді як запорука соціальної безпеки громад. *Безпечна, комфортна та спроможна громада*: мат-ли Міжнародного форуму. Дніпро, НТУ «ДП», 16-18 жовтня 2024 р. С.305-306

13. Третяк Я. Громадянська ідентичність як чинник національної безпеки. *XX Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти»*. 21 березня 2025 р. Д.:ДУВВС.

14. Третяк Я. Підходи до формування громадянської активності молоді. *Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лют. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, Н. М. Корчак, Л. В. Гонюкової. Київ: ННПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 545 с. С. 188 – 189. <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ»	26
1.1. Поняття «громадянська ідентичність» в теоретичному дискурсі	26
1.2. Методологічні підходи до інтерпретації громадянської ідентичності	40
1.3. Участь молоді у публічному управлінні як прояв громадянської ідентичності	55
Висновки до розділу 1	68
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ КОНТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ	71
2.1. Молодь як суб'єкт і об'єкт публічного управління	71
2.2. Механізми публічного управління у сфері реалізації Стратегії утвердження громадянської ідентичності молоді	85
2.3. Динаміка громадянської ідентичності молоді в Україні	99
Висновки до розділу 2	118
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРУВАННЯМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ	120
3.1. Зарубіжний досвід застосування інструментів публічного управління для формування у молоді громадянської ідентичності	120
3.2. Формування складових громадянської компетентності	141
3.3. Активізація участі структур громадянського суспільства у реалізації публічного управління у сфері утвердження громадянської ідентичності молоді в умовах національного спротиву	154

Висновки до розділу 3	172
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	181
ДОДАТКИ	211

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку України є без перебільшення доленосним, адже стоїть питання про збереження державного суверенітету та незалежності країни та фізичне існування багатьох українців в умовах повзучої окупації територій російськими військами. Посилення викликів зовнішнього та внутрішнього характеру потребує консолідації суспільства на основі спільних демократичних цінностей, патріотизму та громадянської відповідальності. В умовах триваючої збройної агресії держави-терориста, загострення інформаційної війни та спроб зовнішнього впливу на суспільну свідомість особливої ваги набуває питання формування стійкої громадянської ідентичності молоді як одного з ключових чинників забезпечення національної єдності, безпеки та стабільності.

Молодь, як соціально-динамічна група з високим потенціалом до інновацій, активної участі в суспільному житті та трансформації соціальних практик, виступає визначальним суб'єктом демократичного розвитку та модернізації української держави. Проте, на тлі гібридних загроз, глобалізаційних викликів, поширення дезінформації та соціальної апатії, спостерігається зниження рівня громадянської активності молодого покоління, відчуження від публічного життя, недостатній рівень політичної культури, а також фрагментарність ідентичнісних орієнтацій, що потребує системного реагування з боку публічного управління.

Розвиток громадянської ідентичності молоді є багатоаспектним процесом, що охоплює формування патріотизму, правової свідомості, соціальної відповідальності, толерантності та здатності до громадської участі. Важливу роль у цьому процесі відіграє система публічного управління, яка має забезпечити комплексну реалізацію державної молодіжної політики, інтеграцію освітніх, культурних, інформаційних інструментів, спрямованих на формування свідомого громадянина.

Незважаючи на існуючі нормативно-правові засади та окремі практики, в Україні поки що відсутній цілісний підхід до публічного управління розвитком громадянської ідентичності молоді. Це проявляється у фрагментарності стратегічних документів, неузгодженості дій на рівні центральних і місцевих органів влади, недостатній міжвідомчій координації, а також обмеженості ресурсного забезпечення. Окремої уваги потребує формування дієвих механізмів взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства та молодіжними ініціативами.

Дискурсивний аналіз дає можливість стверджувати, що проблематику громадянської активності, участі та утвердження громадянської ідентичності досліджували В. Арбеніна, Н. Безгина, Т. Бевз, М. Боришевський, Є. Бородін, Т. Васіна, В. Васютинський, Р. Драпушко, К. Журба, Н. Липовська, І. Петровська, Ю. Поліщук, О. Поступна, О. Ровенчак, Н. Савелюк, Л. Снігур, Л. Сокур'янська, О. Стегній, В. Степаненко, Н. Хазратова, І. Хожило, а також Т. Адорно, К. Кольєр, Д. Розенхан та ін.

Таким чином, актуальність даного дослідження зумовлена як об'єктивною потребою підвищення ефективності публічного управління в умовах суспільної трансформації, так і необхідністю наукового обґрунтування механізмів формування громадянської ідентичності молоді як передумови стійкого демократичного розвитку України. Теоретичне осмислення і практичне вдосконалення даного напрямку є важливою передумовою консолідації українського суспільства, утвердження цінностей громадянської культури та забезпечення стратегічних національних інтересів держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка» відповідно до стратегічних цілей Національної ради з відновлення України від наслідків війни, а також у межах тем науково-дослідних робіт «Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні» (номер державної реєстрації 0122U002375, 2022–2024), «Цифрова трансформація публічного управління» (номер державної

реєстрації 0122U002236, 2022–2024), що виконувались на кафедрі державного управління і місцевого самоврядування Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», у яких автор брав участь як молодший науковий співробітник, виконавець (довідки про участь в НДР – додаток А). Матеріали досліджень представлені відповідними підрозділами у заключних звітах з НДР та увійшли до наукових публікацій, що готувалися за результатами виконання наукових тем.

Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні шляхів підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування щодо утвердження громадянської ідентичності в Україні.

Мета і завдання дослідження.

Мета дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні та напрямів удосконалення цього процесу.

Відповідно до мети було визначено основні *завдання дослідження*:

- вивчити інтерпретації засадничих понять дослідження («громадянська ідентичність», «громадянська активність», «громадянська компетентність», «громадянська освіта») та уточнити їх зміст, а також запропонувати визначення поняття «публічне управління у сфері розвитку громадянської ідентичності»;
- дослідити методологічні підходи до інтерпретації громадянської ідентичності;
- проаналізувати нормативно-правові та організаційні засади та механізми упровадження громадянської ідентичності молоді в Україні;
- вивчити суб'єктно-об'єктні характеристики молоді та проаналізувати динаміку громадянської ідентичності молоді в Україні;
- узагальнити зарубіжний досвід застосування інструментів публічного управління для формування у молоді громадянської ідентичності;
- обґрунтувати алгоритм формування складових громадянської компетентності;

– визначити напрями удосконалення механізму публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в умовах національного спротиву.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються у сфері публічного управління у сфері утвердження громадянської ідентичності молоді.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні.

Методи дослідження. У своїй роботі ми будемо спиратися перш за все на такі основні методологічні підходи: теорію соціальної ідентичності (А. Тайфел, Дж. Тернер, Д. Абрамс, М. Хогг, Н. Еллемерс та ін.); концепцію конструктивного альтернативізму Дж. Келлі; ідеї соціального конструкціонізму (П. Бергер, Т. Лукман) у поєднанні із загальнонауковими методами, зокрема діалектичним (розкриття сутнісних характеристик процесу формування громадянської ідентичності); соціокультурним (проаналізовано особливості аксіологічного наповнення громадянської ідентичності та впливу соціокультурного середовища на її формування та розвиток), інституціональним аналізом (під час розгляду інституціональних контурів затвердження громадянського суспільства в Україні); вторинного соціологічного аналізу (інтерпретація результатів соціологічних досліджень); системного аналізу та моделювання (розробка моделі системи публічного управління розвитком громадянської ідентичності та формування громадянської компетентності); аналізу та синтезу (охарактеризовано стан та динаміку розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні); компаративного аналізу (досліджено практики реалізації громадянської освіти в зарубіжних країнах).

Теоретико-методологічною основою дисертації є положення теорії публічного управління та адміністрування, наукові дослідження щодо публічного управління у сфері формування та розвитку громадянської ідентичності.

Нормативно-правовою та емпіричною базою дослідження є Конституція та закони України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у розробленні автором версії комплексу теоретичних положень, методологічних підходів та практичних рекомендацій, спрямованих на вирішення актуального наукового завдання щодо реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді та напрямів його удосконалення в умовах національного спротиву.

Найважливіші наукові результати, що характеризують новизну і розкривають логіку та зміст дисертаційного дослідження, полягають у тому, що:

уперше:

- обґрунтовано комплекс теоретико-методологічних положень та механізм реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді як системи взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування, структурами громадянського суспільства й об'єднані метою формування громадянської компетентності, насамперед, метою залучення молодих людей України в процеси державотворення та розроблено інтерактивну функціональну модель цього процесу;

удосконалено:

- категорійно-понятійний апарат з теми дослідження в контексті публічно-управлінської діяльності, зокрема уточнено поняття «(«громадянська ідентичність», «громадянська активність», «громадянська компетентність», «громадянська освіта», а також запропоновано інтерпретацію поняття «публічне управління у сфері розвитку громадянської ідентичності» як системи взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які здійснюються органами державної влади та місцевого

самоврядування, структурами громадянського суспільства й об'єднані метою утвердження громадянської ідентичності, насамперед, залучення молодих людей України в процеси державотворення та національного спротиву;

- інтерпретацію структури та ціннісних наративів системи формування громадянської ідентичності молоді та запропоновано вихідні принципи її конструювання, зокрема визначено детермінанти цілей, змісту, форм і методів організації процесу формування громадянської ідентичності молоді засобами громадянської освіти;

- підходи до розвитку громадянської компетентності молоді за допомогою ціннісно-критеріального методу, який ґрунтується на формуванні у молоді ціннісних орієнтацій і здатності оцінювати події, дії чи явища згідно з визначеними критеріями, шляхом формування вмінь усвідомлювати свої цінності; аналізувати події крізь призму загальнолюдських та громадянських цінностей (свобода, гідність, справедливість, відповідальність тощо); ухвалювати рішення на основі обґрунтованих критеріїв;

набули подальшого розвитку:

- системний аналіз діяльності суб'єктів утвердження громадянської ідентичності молоді, зокрема визначена провідна роль громадських організацій як дієвого компоненту утвердження громадянської ідентичності молоді;

- підходи до адаптації зарубіжного досвіду формування громадянської компетентності молоді, зокрема алгоритми упровадження цільових навчальних програм у сфері формальної та неформальної освіти

- обґрунтування суб'єктно-об'єктних характеристик та інструментів підвищення громадянської активності та громадянської компетентності молоді.

Практичне значення отриманих результатів. Використання основних теоретичних положень і висновків дослідження, методичних розробок сприятиме вдосконаленню діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо утвердження громадянської ідентичності молоді.

Науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні розробки, висновки й результати роботи можуть бути використані в практичній діяльності органів законодавчої та виконавчої влади органів місцевого самоврядування з питань молодіжної політики, а також у науково-дослідницькій та викладацькій роботі при підготовці лекційних курсів, практичних і семінарських занять за відповідною тематикою.

Наукові рекомендації, висновки, пропозиції дисертації були враховані й використані: у практичній діяльності Управління молоді і спорту Дніпропетровської обласної державної адміністрації (Довідка про впровадження від 24.06.2025 № 893/0/246-25); Павлоградської міської ради при розробці алгоритмів утвердження громадянської ідентичності молоді під час реалізації заходів у сфері громадянської освіти у 2025 році (довідка про впровадження від 24.06.2025 № 130); Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» – у процесі підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (удосконалення та актуалізація змісту робочих програм з освітніх компонентів спеціальностей 231 Соціальна та молодіжна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та 281 Публічне управління та адміністрування (ОП «Публічне управління та адміністрування» для другого (магістерського) рівня вищої освіти) ((довідка про впровадження від 11.06.2025 № 12-22/19-ІДУ).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею автора. Основні розробки, у тому числі ті, що характеризують наукову новизну, практичне значення, виконані автором особисто. Внесок автора в публікації, виконані в співавторстві, конкретизовано у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднено на науково-практичних міжнародних та вітчизняних конференціях, форумах, зокрема: «Національна ідентичність на новому етапі розвитку українського суспільства» (Дніпро, 2023); «Наукова весна» (Дніпро, 2024); «Забезпечення стійкості, ревіталізації

та розвитку територій і громад в Україні» (Дніпро, 2023), «Молодь: наука та інновації» (Дніпро, 2023, 2024), «Безпечна, комфортна та спроможна громада» (Дніпро, 2023, 2024), «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (Дніпро, 2025), «Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку» (Київ, 2025).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 14 наукових праць, у тому числі: розділ в колективній монографії, 4 статті у наукових фахових виданнях з державного управління; 9 тез у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації визначені її метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок, з яких основного тексту – 180 сторінок. Список використаних джерел налічує 285 найменувань, у тому числі 115 – іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ»

1.1. Поняття «громадянська ідентичність» в теоретичному дискурсі

Сучасне суспільство знаходиться в процесі постійного розвитку і, як наслідок, в процесі змін і появи нових тенденцій. Нині ключовим чинником розвитку соціокультурного ландшафту багатьох країн є молодь, яка представляє найактивнішу та найініціативнішу частину суспільства [75]. Загалом громадянська ідентичність (далі – ГІД) – це почуття приналежності та самоусвідомлення особи як члена певного громадянського суспільства чи держави [218]. Ця концепція пов’язана з усвідомленням індивідом своїх прав та обов’язків як громадянина, а також з почуттям прийняття та залученості до соціальних і політичних процесів [212]. ГІД відіграє важливу роль у становленні особистості підростаючого покоління і впливає на всі соціокультурні трансформації. Науковці називають молодь опорою суспільства та визнають нагальну потребу розвитку ГІД саме цієї верстви населення [218]. Дослідники зазначає, що це завдання набуває особливої актуальності саме в епоху глобалізації.

У наш час світ став свідком цілого ряду соціальних змін, які охоплюють політичні, економічні та культурні аспекти суспільства. Руйнування світової системи колективної безпеки, міжнародного права, глобалізація, цифровізація, міграційні процеси та інші чинники активно впливають на сучасне суспільство, зумовлюючи необхідність адаптації до нових реалій [212]. Ці зміни формують нові соціокультурні контексти та вимагають глибшого розуміння динаміки ГІД молоді в цих умовах. На розвиток ідентичності впливає багато факторів, включаючи соціальні, політичні, мовні, релігійні та історичні. В умовах війни ми спостерігаємо усвідомлення та укріплення

національної ідентичності українців. У свою чергу, розвиток національної ідентичності громадян безпосередньо впливає на розвиток ГІД.

Процеси демократичного розвитку суспільства веде до появи нових соціальних і політичних інститутів, які, в свою чергу, призводять до формування громадянської позиції українців. Таким чином, відкриваючи нові горизонти та викликаючи соціальні та культурні зміни, молодь, як найактивніший представник суспільства, стає рушійною силою розвитку, а вивчення її ГІД набуває ключового значення. Тим не менш, розвиток ГІД молоді на пострадянському просторі є глобальною соціокультурною проблемою. Протидія засиллю «руського миру» обумовлює необхідність збереження культурних, національних традиційних цінностей, які ігнорувалися та пригнічувалися в радянському минулому та активувало процеси декомунікації та дерусифікації, які знайшли підтримку багатьох українців, особливо в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну. Очевидно, що самосвідомість українських громадян повинна стати основою освіти суспільства, що охоплює галузі освіти і культури. Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» [107]. Таким чином, Україна націлена на розвиток ГІД населення країни, роблячи акцент на роботі з молодим населенням країни.

ГІД, на відміну від інших форм ідентичності (етнічної, національної, релігійної та багатьох інших), включає в себе відразу кілька форм ідентичності, що робить її найбільш складною, а отже, найменш стабільною і важкодосяжною.

Отже, процес формування ГІД є надзвичайно складним завданням. Її досягнення не може бути забезпечене лише простими заявами, добрими намірами чи навіть нагальною потребою підтримувати мир між етнічними та релігійними групами всередині країни. В рамках цього процесу важливо

розуміти, що будь-яке сучасне багатонаціональне і багатоконфесійне суспільство, в тому числі і українське суспільство, може стати об'єктом впливу зовнішніх сил і інтересів. Ж. Бессант [182] зазначає, що ГІД молодих людей може набувати різноманітних форм, відображаючи багато аспектів їхньої соціокультурної реальності, тому важливо розуміти, які чинники формують цю ідентичність, і як вона впливає на процеси трансформації суспільства. Важливість цієї теми полягає також у тому, що розуміння ГІД молоді та її впливу на соціокультурні процеси є критично важливим для формування майбутнього суспільства та забезпечення його стійкості та розвитку.

Все це обумовлює актуальність дослідження даної теми багатьма українськими та світовими дослідниками.

На проблематиці ГІД фокусувалися В. Арбеніна, Т. Бевз, Н. Безгіна, М. Боришевський, В. Васютинський, О. Ровенчак, Н. Савелюк, Л. Снігур, Л. Сокур'янська, О. Стегній, В. Степаненко, Н. Хазратова та інші. На думку Т. Васіної, ГІД визначає якість соціальної активності особистості та рівень її соціальної зрілості. ГІД характеризує суб'єктну, діяльну сторону особистості і визначається тим внеском, який людина вносить в життя суспільства і держави [18].

Переважає більшість досліджень ГІД в українському науковому дискурсі міститься в царині психологічних та педагогічних досліджень (Табл. 1.1).

Під поняттям «ідентичність» розуміють рівнозначність, тотожність, однаковість. У колективній монографії [143] цей термін інтерпретовано як інтеграцію культурного, ментального, соціального, комунікативного і мовного аспектів. Тобто, ідентичність індивіда і групи устанавлюється завдяки спільності мови спілкування, культури, території проживання, розумової та комунікативної діяльності.

Систематизація підходів до визначення концепту «ГІД особи» наведено на рис.1.1.

Таблиця 1.1

Напрями досліджень громадянської ідентичності в Україні

Зміст	Автор
Структурний аналіз «ГІД» з визначенням рівнів (індивідуально-колективний, суб'єктно-об'єктний і когнітивно-емоційний)	О.Матузкова [71]
Обговорення результатів соціологічних досліджень щодо стану ГІД	Т. Бевз [8]
Структурно-просторовий аналіз ГІД як поєднання когнітивного, ціннісного, афективного, конативного компонентів, інструментарій для виміру	І. Петровська [90]
Визначено національну ідентичність як складову громадянської культури студентської молоді	О.Жаровська [38]
Обґрунтовано теоретико-методологічні основи формування ГІД як фактору соціально-політичних змін	А. Рубан [117]
Конструювання модерної ГІД в контексті геополітичних та соціокультурних детермінант	М. Закіров [42]
Деталізація ролі локальної ідентичності особистості для об'єднаних територіальних громад	Я. Котенко, А.Ткачук [52]
Комунікативний аспект формування соціальної та персональної ідентичності в умовах цифровізації	А. Лісовенко [61]
Інтерпретація національної та ГІД в контексті безбар'єрної комунікації	І. Остапенко [85]
Репрезентовано програму формування ГІД через психологічні механізми (усвідомлення, посилення – послаблення, осмислення)	Р. Синельников [120]

В англomовній науковій літературі, представлений у базі даних Scopus, поняттю «ГІД» присвячено понад 200 мільйонів робіт. Одне зі складних і ємних визначень дає М. Джонсон, який визначає «громадянську особистість як ідентичність, пов'язану з сукупністю знань, установок, цінностей і дій по відношенню до громадянської діяльності» [32].

Зарубіжні дослідники також вивчають особливості громадянської активності та громадянського розвитку особистості (Т. Адорно, К. Кольєр та ін.), альтруїстичної поведінки (Д. Розенхан та ін.), просоціальної поведінки особистості. Ідентичність, описана Насіром і Саксом (2003), визначається «не як чисто есенціалістські властивості статичного «я», а скоріше як багатогранна і динамічна, як люди позиціонують себе і позиціонуються по відношенню до різних соціальних практик» [233, с. 17].

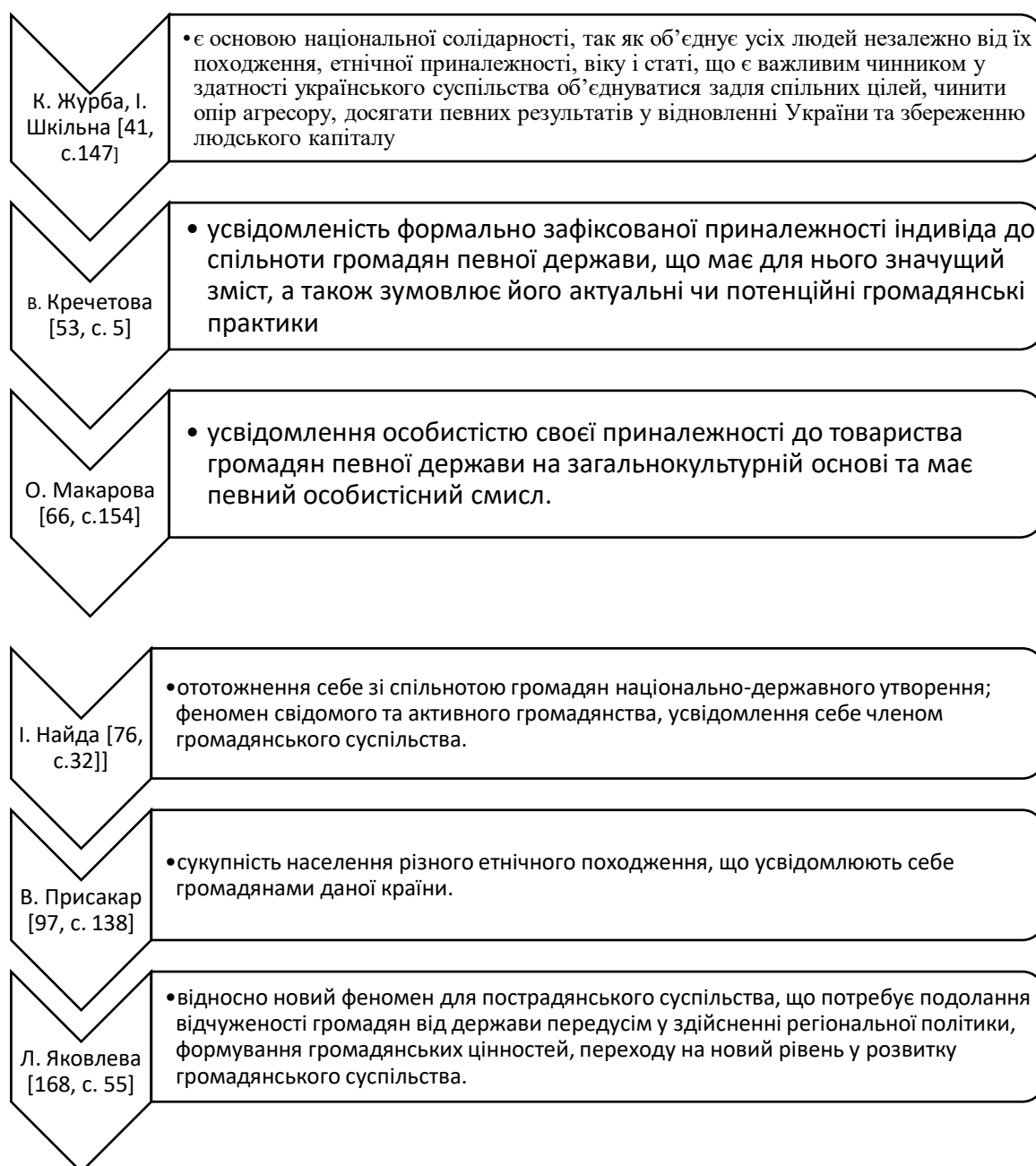

Рис. 1.1. Інтерпретації концепту «ГІД»

У цьому дослідженні розглядається, як повсякденний досвід студентів у суспільстві, позначеному расовою та соціально-економічною нерівністю, стає частиною їхнього розуміння себе як громадян. Він переосмислює ідею, що громадянські знання та навчання є чимось, що досягається (або не досягається), змінюючи уявлення про те, що «ГІД» конструюється або розвивається серед певних структур і практики. Це дослідження призначене для вивчення різних почуттів студентами їх відносної цінності та важливості

в громадських установах США та їх віри у свою здатність впливати на систему.

Отже, є ще чимало невирішених питань, пов'язаних із специфікою ГІД особистості, суперечливими є деякі судження про структуру ГІД, залишаються нез'ясованими основні механізми її формування.

Українські дослідники також не залишають цю тему поза своєю увагою (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Напрями дослідження громадянської ідентичності українськими науковцями

Автор	Рік	Назва
Резнік О.	2006	Громадянська ідентичність [111]
Угрин Л.	2014	Громадянська ідентичність в Україні: проблеми формування і становлення [141]
Хазратова Н.	2015	Громадянська ідентичність у структурі особистісних ідентичностей [149]
Петровська І.Р.	2018 2017	Громадянська ідентичність як різновид організаційної ідентичності [90] Рівні та структура громадянської ідентичності особистості [88]
Бевз Т.	2018	Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні» [8].
Демиденко О.	2018	Громадянська ідентичність українського студентства в контексті його участі в міграційних процесах [28]
Шевченко С.	2018	Громадянська ідентичність в емоційних вимірах [162]
Найда І.В.	2022	Громадянська ідентичність як складова державотворення в контексті аналізу державної стратегії національно-патріотичного виховання [76]
Толочко С.	2023	Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні [125]
Журба К., Бех І., та ін.	2024	Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія [143]
Руденко Ю.	2024	Громадянська ідентичність та мультикультуралізм: в пошуках модерної моделі нації [118]
Поліщук Ю.	2024	Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни [94]

Аналіз наукових джерел свідчить, що наявні роботи можна згрупувати

за такими науковими напрямками: публічне управління, психологія (зокрема, фундаментальне докторське дослідження І.Р. Петровської [91]), педагогіка (слід відзначити колективну монографію К.Журби зі співавторами [143], політологія (Монографія «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» [156]).

На жаль, серед молодих науковців проблема ГІД ще не привернула належної уваги. Про це, зокрема, свідчать результати пошуку в інформаційній системі Національного агентства якості освіти (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Результати пошуку в системі НАЗЯВО за ключовим словом «громадянська ідентичність»

Українським законодавством визначено поняття ГІД як стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством [104].

Крім того, потужною теоретико-емпіричною базою є прикладні дослідження та аналітичні матеріали Інституту соціології НАН України (Від патрональності до громадянської належності: динаміка змін національно-громадянської ідентичності в Україні / Є. Головаха, К. Іващенко-Стадник, О. Міхеєва та В. Серeda [19], Центру Разумкова (Війна сенсів: шляхи і

напрями опору «руському миру» [20], Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.) [43]), Річні звіти Міністерства молоді та спорту України тощо.

Питання формування ГІД та її діагностики є важливими в наукових публікаціях. Формування ГІД у багатовекторній ситуації може набувати різних напрямків: як конструктивних для добробуту і процвітання країни, так і деструктивних, деформованих.

Логіка розвитку концепту ГІД розвинулася з вивчення особистісної ідентичності до власне соціальної ідентичності, складовою якої є ГІД, від лабораторних експериментальних умов до природних, від вузькоспеціалізованого до міждисциплінарного вивчення.

Вивчення ГІД здійснюється на стику декількох наукових напрямків: публічного управління, педагогіки, соціології, політології, психології. Тому ціннісно-семантична складова ідентичності є важливим моментом, що демонструє місце поняття як в теорії знання, так і у вивченні мотивації, а також міжособистісної та міжгрупової взаємодії.

Історія становлення проблеми ГІД – це перехід від вивчення окремих компонентів, що супроводжують психодинамічний розвиток, поведінкові реакції, до її цілісного осмислення, місця в структурі особистості і ролі в житті людини та суспільства. Аналіз теоретичних підходів до розуміння сутності ГІД показує, що, незважаючи на відмінності в розумінні цього явища, існує щось спільне для всіх теорій. ГІД розглядається в контексті соціалізації особистості в зв'язку з пошуком відповіді на питання про те, до якого громадянства належить людина, яке значення, емоційне забарвлення і які соціально-структурні наслідки для неї має приналежність до цього громадянства. Образно кажучи, роль ГІД можна порівняти з компасом для орієнтації в публічному просторі, що простежується в багатьох теоріях.

ГІД розглядається багатьма авторами як категорія, в якій виражається зміст громадянського досвіду людини. У людини є система уявлень про себе, що впливає на спілкування, поведінку і активність. Громадянський досвід

визначає Я-концепцію, яка включає в себе когнітивний, емоційний і оцінновольовий компоненти. Із взаємопов'язаних індивідуальних аспектів Я-концепції формується більш загальна (в сенсі відношення до інших) категорія – соціальна психіка, яка надає зворотний вплив на психіку індивіда та формує громадянську свідомість.

Беручи до уваги цей складний взаємозв'язок соціальних та індивідуальних характеристик свідомості, можна сказати, що громадянська самосвідомість, складовою якого є ГІД, є багатогранним, динамічним та суперечливим формуванням, необхідним для рефлексії та реагування на умови соціокультурного та публічного просторів. Її роль пов'язана з соціальною адаптацією, кореляцією, контролем та деякими іншими функціями. Це впливає на практичну діяльність людей і забезпечує соціо- і психодинаміку соціального життя. У цьому контексті можна зазначити, що вивчення ГІД спрямовані на вивчення громадянської ідентифікації як у моральному, так і в публічному просторі.

Сучасним напрямком у дослідженні ідентичності є пошук інтегративних компонентів когнітивної системи, які відіграють роль регуляторів поведінки та мислення у відповідних умовах. Це можна виразити наочно в наступному прикладі: «Я знаю, хто я є і яке місце займаю в соціальній структурі, тому можу діяти і думати відповідно». Ідея «множинних інтегрованих ідентичностей» частково відображає цю тенденцію.

Перехід від вузькогенетичного аналізу до соціально-психологічного аналізу супроводжувався розширенням кола проблем і розвитком методології дослідження: нові експериментальні умови, максимально наближені до реальності, численна групова приналежність, часові та просторові аспекти ГІД, функціональні та структурні компоненти ГІД [88].

Завдяки введенню в науковий обіг поняття ГІД відкрилися нові перспективи в науковому аналізі.

Конструктивістська модель аналізу ідентичності, що отримала широке поширення в сучасній науці під впливом ідей когнітивної психології, дозволяє

вирішувати завдання, пов'язані з пошуком можливостей конструювання ГІД і побудови відповідної системи цінностей.

Аналіз показує, що дуже складним питанням з точки зору досліджуваних проблем є методологія дослідження соціальної ідентичності, оскільки ця проблема формувалася в різних, навіть, можна сказати, істотно протилежних напрямках.

Д. Абрамс виділив дві основні групи понять вивчення Я, які він поширив на уявлення про соціальну ідентичність: поняття структурних якостей Я і процесні поняття Я [171]. Хоча не всі поняття вписуються в цю схему, вона, тим не менш, відображає важливі тенденції у вивченні Я-концепції і ГІД.

Гносеологічними передумовами формування проблем тотожності стали дві основні логіки аналізу, які остаточно встановилися до середини ХХ ст.: перша ґрунтується на структурно-функціоналістській традиції, друга – на феноменологічній традиції в підході до людини. Для першого характерно позитивістське вирішення проблеми людини в цілому. Особистість розглядається як об'єктивно фіксований набір певних елементів – особистісних рис, функцій, мотивів та інших, що дозволяє виділити певні його інваріанти, що дозволяють класифікувати різні «особистості» і порівнювати їх або між собою, або з певним еталоном, або в різні періоди часу. На методологічному рівні ця особистість порівнюється з іншими і типологізується.

Для другого характерна інша логіка аналізу особистості, в основі якої лежить феноменологічна традиція в її підході до проблеми людини. На психологічному рівні узагальнення цей погляд представлений переважно гуманістичними теоріями особистості, в яких особистість розглядається як принципово унікальне, неповторне, екзистенціальне утворення. Унаслідок цього вона не об'єктивно фіксується, не ділиться ні на які складові частини, а – на методологічному рівні – не порівнюється і не типологізується. Отже, людина може визначати себе тільки через заперечення будь-якого зі своїх атрибутів (тілесності, характеру, соціальних ролей) і виступати для себе як

певна психологічна реальність тільки в інтерсуб'єктивній взаємодії з іншим. Відповідно, поняття «норма» замінюється поняттям самоактуалізації, особистісного зростання тощо.

Погоджуємося, що такий поділ допомагає систематизувати методичні підходи до цієї проблеми. У той же час слід додати, що дослідження ідентичності проводилися в рамках двох підходів, що розрізняються на різних основі: номотетичному та ідеографічному, про які в середині ХХ століття писали Віндербельд, Олпорт, Дж. Келлі. Ідеографічний підхід, що продовжує традиції розуміння психології, орієнтований на опис особистості як особливого унікального цілого. В рамках ідеографічної психології розробляються методичні прийоми, що дозволяють поглянути на світ очима іншої людини та не тільки розуміти, а й пояснювати і вчитися передбачати оцінки і установки конкретних людей. Ідеографічна психодіагностика вже традиційно суперечить номотетичній, заснованій на підході, орієнтованому на виявлення загальних закономірностей та універсальних механізмів розвитку і становлення особистості. Зовні це виглядає так, ніби номотетичний підхід пов'язаний з вивченням людства, а під ідеографічним розуміється вчення про людину. Віндельбанд вважав, що будь-яка номотетическая дисципліна має справу із загальними законами і звичаями методами точних наук; будь-яка ідеографічна дисципліна є, по суті, описовою, наприклад, історія або біографія. Багато досліджень пропонують комбінацію цих двох підходів.

Питання діагностики рівнів формування ГІД є дискусійним, оскільки важко виміряти новоутворення, пов'язані з особистісним розвитком. Однак розглянемо основні підходи. У зарубіжних дослідженнях вчені вдаються до таких діагностичних методів: «Шкала громадянської активності» А. Дуліттла і А. Фолла [200], шкала громадянських установок Дж. Мабрі [224], «Шкала громадянської відповідальності» А. Астіна та Л. Сакса [175], «Шкала громадянської активності» Б. Моелі [245], «Шкала громадянської ідентичності» Е. Бомонта [12], «Шкала статусу громадянської ідентичності» З. Найс, М. Зупанчич [223].

У цілому, можна відзначити, що представлені методики орієнтовані на вимірювання психометрії з урахуванням специфіки країни, і вимірювання конкретних навичок.

Всі перераховані вище підходи сприяли розвитку вивчення проблем ГІД, що важливо враховувати при побудові нових експериментальних програм. У багатьох підходах автори приходять до ідеї цілісності і структури ГІД, але ця ідея ще не отримала належного розвитку. Для експериментального вивчення проблеми цілісності і структури соціальної ідентичності необхідний комплексний підхід, що поєднує можливості декількох наукових напрямків.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що розвиток громадянської ідентичності як серед молоді України, так і серед молодого населення інших країн відіграє ключову роль у соціокультурній трансформації суспільства, сприяючи його сталому розвитку, різноманітності та соціальній згоді. Саме це робить ГІД важливою складовою сучасного суспільства та його майбутнього.

Аналіз виявив, що ГІД молоді відіграє важливу роль у розвитку активного громадянського суспільства. Молодь з яскраво вираженою ГІД більш схильна брати участь у соціальних та політичних процесах і робити свій внесок у розвиток країни, тим самим зміцнюючи соціальну структуру та зменшуючи соціокультурні конфлікти. Слід зазначити, що ГІД також сприяє збереженню культурних ідентичностей і традицій. Молодь, яка цінує свою громадянську позицію, охочіше зберігає та розвиває культурну спадщину своєї нації, що важливо для соціокультурної стабільності та різноманітності. Однак слід враховувати, що ГІД також може спричиняти конфлікти, особливо в умовах різноманітності етнічних та релігійних груп. Тому необхідно прагнути до збалансованого розвитку ГІД, враховуючи повагу до різноманітності та плюралізму.

Ми солідарні з вченими, які постулюють концепцію «ГІД», яка виходить за межі громадянської компетентності та звичок активної демократичної участі. Замість того, щоб дати визначення, розглянемо наступні

спостереження щодо природи ГІД.

ГІД розвивається через звичне дослідження своєї індивідуальної відповідальності як члена спільноти (або спільнот), а також через регулярну рефлексію того, як дії впливають на інших.

ГІД залежить від рівня самосвідомості, необхідного для дослідження питань, пов'язаних з динамікою всередині себе і між собою та іншими.

ГІД функціонує на багатьох рівнях громади. ГІД індивіда – це набір переконань та емоцій, пов'язаних із тим, ким вони є щодо спільнот, членами яких вони є – чи то на місцевому рівні (район), чи на державному, регіональному, національному чи глобальному рівнях.

ГІД тісно пов'язана з морально-етичним розвитком і переконаннями індивіда.

ГІД вимагає цілеспрямованості щодо політичної орієнтації, але її не слід ототожнювати з політичною ідеологією. У той час як формування політичних зобов'язань є частиною розвитку ГІД, наявність ГІД не ґрунтується на виборі конкретної політичної орієнтації. Консерватори, ліберали та інші орієнтації є вираженням ГІД. У той час як концепція ГІД вимагає відповіді на запитання: «Якою є ваша індивідуальна відповідальність перед великою громадою?», це питання не вимагає конкретної відповіді. Здорова ГІД передбачає цілеспрямованість і обґрунтоване підходження до цього питання.

ГІД ґрунтується на постійному розвитку знань та навичок, необхідних для того, щоб бути поінформованими та ефективними членами громади. Це вимагає від людини розуміння механізмів участі та того, як впливати на зміни в певній громаді (наприклад, голосування, організація, добровільне проведення тощо). Індивіди з високофункціональною ГІД часто розуміють і беруть участь у різних шляхах громадянської активності та публічної служби, а також вміють перемикатися між різними формами соціальних змін.

ГІД пов'язана з іншими ідентичностями, але відмінна від них. Здорова ГІД ґрунтується на постійному формуванні та розумінні різних ідентичностей: особистої, культурної, етнічної, кар'єрної, духовної та інших.

ГІД вимагає відданості демократичним принципам, таким як розуміння поточних подій, критичне мислення, заохочення рівності та інклюзивності, щедре слухання та участь у сміливих розмовах щодо відмінностей, а також культивування почуття приналежності.

На інституційному рівні культивування ГІД вимагає непохитної відданості етичному та ефективному служінню, культурної скромності, широкому погляду на державну службу, а також можливостей використовувати знання та дослідження для вирішення нагальних проблем сьогодення та передбачення проблем завтрашнього дня.

Демократії найкраще функціонують, коли громадяни мають добре розвинену ГІД.

Використання терміну «ГІД» не лише передає зв'язок з іншими ідентичностями, що запрошує до розуміння інтерсекційності та позиційності наших власних ідентичностей, але й показує, що процес формування ГІД є складним, динамічним і (найважливіше) подорожжю довжиною в життя.

Таким чином, ГІД молоді є важливим елементом сучасної соціокультурної трансформації українського суспільства. Цей феномен має значний вплив на зміцнення суспільства, збереження культурних цінностей та розвиток активного громадянського суспільства. Отже, розвиток ГІД молоді стає ключовим завданням для забезпечення сталого розвитку суспільства в майбутньому.

Подальші дослідження ефективних освітніх та політичних програм, спрямованих на збалансування та зміцнення громадянської активності молоді, значною мірою сприятимуть підтримці позитивного соціального розвитку. Напрями подальшого вивчення включають більш порівняльний аналіз успішних програм громадянської освіти в усьому світі та їх можливу адаптацію до українського контексту. Крім того, необхідні широкомасштабні опитування та інтерв'ю для отримання узагальнених висновків щодо еволюції становища молоді в Україні. Серед інших напрямків досліджень – відстеження ефективності поточних урядових ініціатив щодо ГІД молоді в Україні.

1.2. Методологічні підходи до інтерпретації громадянської ідентичності

ГІД – це поняття, яке включає набір особистих і соціальних ідентифікацій, пов’язаних із приналежністю до держави чи суспільства [225]. Вона включає в себе не тільки усвідомлення кожного індивіда як громадянина країни, а й почуття приналежності до певних цінностей, норм та ідей, характерних для даного суспільства. ГІД виключає вузький фокус на етнічній чи релігійній приналежності та наголошує на активній громадянській участі та відповідальності перед суспільством. Це співзвучно з останніми трендами розвитку молодіжної політики України [75]. У сучасному світі ГІД відіграє вирішальну роль. Вона сприяє соціокультурній інтеграції, дозволяючи людям з різних етнічних, культурних і релігійних груп об’єднатися в одне суспільство. ГІД також мотивує громадян до активної участі в політичному житті країни (включаючи голосування, а також громадянську активність) та зміцнює демократичні процеси. Вона сприяє розвитку суспільства та підвищенню якості життя громадян. Враховуючи, що молодь є найактивнішою учасницею всіх суспільно-політичних процесів, а також представляє потенціал розвитку будь-якої країни, необхідно чітко розуміти рівень розвитку ГІД серед цієї соціальнодемографічної групи. Таким чином, вивчення ГІД молоді є багатовимірним процесом, який передбачає використання різноманітних теоретичних та емпіричних можливостей для розуміння цього явища та пошуку основних тенденцій розвитку.

У сучасних дослідженнях ГІД молодих людей розглядається з позицій впливу трьох основних факторів – соціального, культурного та політичного [283]. Для чіткого розуміння того, як формування ГІД молоді впливає на сучасні соціокультурні трансформації в різних країнах, слід врахувати всі ці фактори. Крім того, ефективним інструментом може бути і порівняльний аналіз. Так, в рамках даного дослідження було визначено способи розвитку ГІД молоді в зарубіжних країнах.

Питання формування ГІД та її діагностики є важливими в наукових публікаціях. Р.Дж.Часкін [194] провела дослідження, метою якого був аналіз інструментів, що стимулюють участь молоді у громадянському та політичному житті. Його основні аспекти включали визначення поняття «молодь» та обговорення його значення в контексті політичної та громадянської участі. Результати дослідження свідчать про важливість надання підтримки молодим людям у їхній участі у громадянському та політичному житті країн. Аналіз показав, що існують різні шляхи та інструменти для досягнення цієї мети, і вони можуть відрізнятися залежно від країни та міжнародної спільноти.

У статті авторства Д. Анвара [3] розглядається важливість підвищення соціальної активності серед молоді для процесу формування громадянського суспільства. Дослідник проаналізував різні види соціальної активності, які можуть здійснювати молоді люди, що визначає їх вплив на суспільство. Автор акцентує увагу на важливості участі молоді у розвитку громадянського суспільства. Д. Анвар зазначає, що завдяки різноманітним громадським ініціативам та діяльності молодь може впливати на розвиток цього соціального явища. Він також досліджує виклики та перспективи, які стоять перед молоддю в контексті соціальної активності та участі у суспільних процесах. Дослідник констатує, що молоді люди можуть відчувати брак мотивації до участі у громадському житті та соціальній активності країни, що може бути пов'язано з різними факторами, включаючи апатію, нерозуміння важливості своєї ролі в суспільстві, відсутність взаємопов'язаних і мотивуючих можливостей для участі. Дослідження також звертає увагу на проблеми, пов'язані з політичною та соціокультурною дискримінацією молоді. Нерівність можливостей і доступу до ресурсів може впливати на участь молоді в громадському та політичному житті. Разом з тим, дослідник припускає, що, незважаючи на всі існуючі виклики, розвиток ГІД молоді позитивно впливає на розвиток суспільства. Варто зазначити, що на даний момент Уряд України також бачить необхідність розвитку ГІД серед

населення країни, включаючи молодь. Дослідження показало, що існує проблема, пов'язана з сучасним рівнем розвитку ГІД української молоді (прикрі приклади – підлітки слухають в центрі Києва гімн росії [79], здійснюють підпали ТЦК СП та автівок військових [139], а нещодавно здійснили напад на військового [140]). Це призводить до значних загроз подальшому розвитку країни. Визначено, що на даний момент для формування чіткої політики щодо розвитку ГІД серед української молоді особливу увагу слід приділити пострадянській «спадщині» та толерантності до культури держави-агресора (значна частина української молоді слухає російськомовну музику [24, 26]). Хоча переважна більшість сучасної української молоді бачить необхідність вивчення культури, традицій, історії та мови своєї країни і прагне уникати зовнішнього впливу.

Таким чином, інтернет та соціальні мережі можуть бути одним із дієвих інструментів у рамках розвитку ГІД серед молодого населення. Остапенко І.В. говорить про високий потенціал використання соціальних мереж та ЗМІ в контексті розвитку ГІД серед молоді [86]. Дослідники зазначають, що молодь, яка отримує інформацію через Інтернет та соціальні мережі, має однаковий рівень громадянської ідентифікації. Результати їх дослідження свідчать про існуючі відмінності в ієрархії ідентичностей у свідомості молодих людей, які отримують інформацію через традиційні засоби масової інформації. Так, автори називають соціальні мережі основним джерелом інформації для підростаючого покоління, а інтернет бере активну участь у розвитку ієрархії цінностей та ГІД молоді [27]. Автори вважають, що в країнах пострадянського простору, враховуючи низький рівень розвитку ГІД, необхідно розглядати засоби масової інформації як один із найважливіших інструментів. Отримані результати також відображають вплив соціальних мереж та Інтернету на розвиток ГІД молоді в різних країнах. Як би там не було, нинішнє дослідження не було спрямоване на дослідження теми рівня впливу цих інструментів на процес формування ГІД.

Л. Рей-Лейк [114] розглянув процес становлення молоді політично

активною, особливо серед дітей та підлітків. Дослідник акцентував увагу на динаміці та факторах, що впливають на розвиток політичної активності дітей та підлітків. Один з ключових аспектів, на які звертає увагу автор, так це виховання політичної свідомості. Діти поступово вчаться розуміти політичні поняття та проблеми, і важливо, щоб вони отримували знання про політику та її значення. Сімейне виховання також відіграє важливу роль у формуванні політичних переконань дітей. Батьки можуть впливати на обізнаність дітей у політичних питаннях та активну участь у суспільному житті. Крім того, освіта і професійна підготовка, зокрема, шкільна програма, можуть впливати на розвиток політичної активності. Школи можуть створювати умови для обговорення політичних питань та участі в проектах, пов'язаних з громадською діяльністю. Важливим елементом є взаємодія з однолітками. Уміння обговорювати та обмінюватися політичними думками з однолітками може заохотити дітей до активності. Участь громадськості в різноманітних ініціативах та заходах є ще одним способом стимулювання політичної активності молоді. Активна участь у громадських ініціативах, клубах, організаціях та інших заходах може сприяти розвитку громадянських навичок та відповідальності. Крім того, важливо враховувати приклад політично активних дорослих людей і лідерів. Така кількість людей може надихати молодь, показуючи їй важливість участі в суспільно-політичних процесах.

Особливий інтерес представляють висновки С. Моралеса-Гальвеса і Д. Четра, які звернули увагу на такі фактори, як «вплив особистісних особливостей людей і організації життя в умовах полікультурного суспільства» [231].

Д. Б. Санджая та його колеги описують досвід формування ГІД в освітньому процесі через зміст дисциплін «з метою розвитку ГІД та зміцнення характеру студентів» [251].

ГІД молоді може стати потужною рушійною силою соціокультурних змін на краще. Питання впливу ГІД молодого населення на соціокультурну трансформацію суспільства є важливим як з позицій розвитку економічної,

культурної, політичної, так і соціальної сфер. Це питання має безпосередній вплив на розвиток національної свідомості та самоідентифікації цивільного населення.

Ідентичність формується в результаті вибору одного з альтернативних варіантів в період вікової кризи розвитку. Компонентами ідентичності А. Уотерман вважає цілі, цінності і переконання, вибираючи які в процесі вирішення проблем, людина набуває досвід самовизначення. Кожен компонент ідентичності відноситься до якої-небудь сфери людського життя [142].

Семантика понять самовизначення і самореалізації має на увазі необхідність аналізу того, що входить в «Я» (тобто аналізу сутності особистості), а також аналізу того, як це «Я» «визначається» або «реалізується» протягом усього життя.

З'ясуємо зміст приставки «сам». Вона виражає: «1) самоорієнтацію; 2) робити щось без сторонньої допомоги, мимоволі або автоматично» [145]. Отже, «Я» має на увазі як наявність певного «Я», так і «самостійну» реалізацію цього «Я».

Якщо почати в розумінні самовизначення з визначень взагальних словниках, то виходить, що самовизначення – це «самостійне розпорядження власною долею за власним вибором; віднесення себе до тієї чи іншої соціальної групи, що визначається власною свідомістю і власною волею» [124]. Дефініція – це «формулювання, що розкриває зміст, сутність чого-небудь». Визначити означає «з'ясувати, встановити точність,... обумовлювати, породжувати». Вже виходячи з цих визначень, можна сказати, що самовизначення – це й самовизначення, і розкриття сутності себе. Самовизначення покликане відповісти на питання про сенс нашого буття: хто я, в чому сенс мого життя, в чому моє покликання. «Людина, в кінцевому рахунку, є самовизначальною істотою. Людина не просто існує, але вирішує, яким буде її існування, ким вона стане в наступну мить. Особистісне самовизначення – це процес активного пошуку місця в системі суспільних

відносин на основі власних цінностей і смислів. Тлумачення навколишнього світу і себе в ньому надає людині впевненість, дозволяє їй набути і утвердити свою ідентичність.

Поняття «самореалізація» в першому, інтуїтивному, наближенні можна трактувати як прагнення людини усвідомити, що є її важливою ознакою. Термін «самореалізація» в зарубіжних філософських словниках найчастіше трактується як досягнутий, кінцевий результат повної реалізації можливостей особистості. У той же час без такої самореалізації неможливо відчувати повноту життя. Людина прагне «усвідомити себе, надати собі об'єктивність через себе в об'єктивному світі, реалізувати (реалізувати) себе».

Визначення «хто є Я» (або самовизначення) – це досить складний процес, що характеризується не тільки констатацією певної сутності «Я», а й організацією заходів щодо перевірки і підтвердження свого Я, реалізацією своїх сутнісних сил. Тому самовизначення не може існувати без самореалізації. Самовизначення спрямоване на самоідентифікацію, задоволення потреби у зміцненні особистості та пошуку смислів, а самореалізація спрямована на об'єктивацію людської сутності, на реалізацію цих значень. Отже, самовизначення і самореалізація утворюють дві сторони єдиного процесу функціонування ГІД і не можуть розглядатися ізольовано один від одного. У той же час самовизначення, як і самореалізація, є динамічними складовими людського існування. У процесі життєдіяльності вони набувають тих чи інших форм. Процесуальна сторона самовизначення і самореалізації полягає в ціннісно-смисловому і конкретно-ефективному пошуку суб'єктом власної позиції в ситуації невизначеності, і результат самовизначення як знаходження цієї позиції, що характеризується інтеграцією домінуючих відносин до певних аспектів дійсності.

Самовизначення і самореалізація піднімають життєдіяльність людини на принципово новий рівень – рівень «життєвого шляху», рівень не стільки особистості як такої, скільки особистості, системи цінностей і ідеалів, з якими людина ототожнила себе і зайняла своє місце.

Ситуацію самовизначення і самореалізації можна розглядати і як своєрідну одиницю становлення і розвитку особистості, що сприймається і як носій соціальності, і як представник певної культури, і як розвинена індивідуальність. Отже, важливо розглядати самовизначення і самореалізацію як процес, що здійснюється в трьох семантичних контекстах:

- соціальний простір самовизначення і самореалізації, що керується певними цілями;
- культурний простір самовизначення і самореалізації, що здійснюється відповідно певних культурних традицій та цінностей;
- екзистенційний простір самовизначення як осмислення та усвідомлення сенсу свого існування.

Слід зазначити, що ідентичність формується в процесі самовизначення особистості і в подальшому визначає рівень і спрямованість цього процесу. ГІД є найважливішою складовою цілісної ідентичності людини. Причому самі ці сутнісні сили формуються в процесі ознайомлення з духовними і матеріальними цінностями свого народу. У той же час ГІД дає людині не тільки відчуття внутрішньої стабільності, приналежності, а й накладає певну відповідальність за власне життя і долю свого народу. Як джерело більш сильних прагнень, вона дає можливість подолати вузьке особистісне становище людини при виборі цілей життя в процесі її самовизначення.

На основі аналізу результатів наукових досліджень можна виділити ключові складові ГІД: пізнавальну, що включає знання про приналежність до соціальної української спільноти, ціннісно-семантичну, що включає ставлення до цієї спільноти (позитивне, негативне або амбівалентне), емоційну, що розуміється як прийняття або неприйняття, і активну, що розуміється як організована громадянська активність (участь або неучасть у соціально значущій діяльності) (рис.1.3).

Водночас ключовим чинником, що визначає ГІД, є ціннісна складова, оскільки саме ця складова може переважати над когнітивною складовою ГІД та впливати на неї.

Аналіз підходів до визначення поняття ідентичності дозволяє говорити про ідентичність як про складне соціокультурне поняття. Контекстуальний аналіз дозволяє визначити ідентичність як «почуття відповідальності за спільне благо», як «дії, спрямовані на вирішення проблем громади та покращення добробуту її членів», а також «компетентність, необхідну для участі в громадському житті».

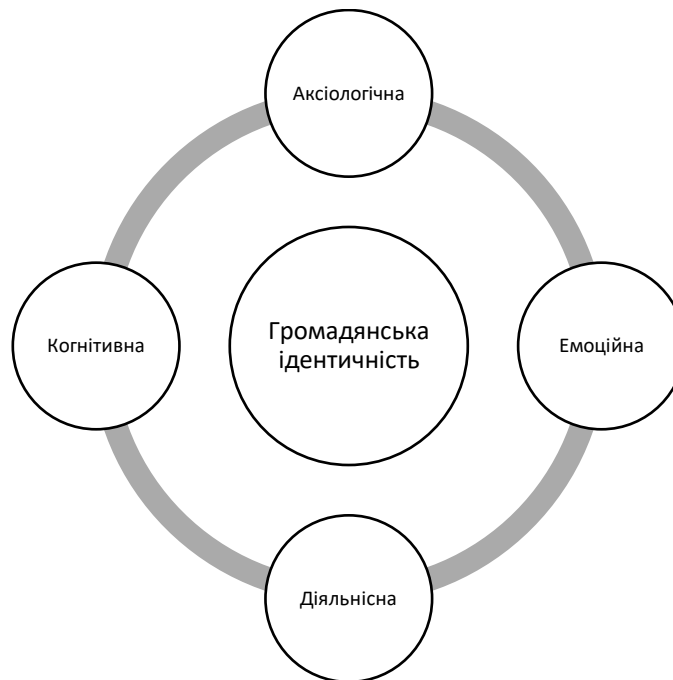

Рис. 1.3. Складові громадянської ідентичності

Американський науковець Дж. Чілдерс стверджує, що «ГІД виявляється через ідеологічні орієнтації населення та фокусується на тому, як люди долучаються до своїх громад та усвідомлення ними себе як громадян (*citizens*) а також споживачів» [195, с.19, 22].

Дослідники, серед яких Е. А. Тешфел та ін., виділяють два основні види ідентичності: персональну і соціальну. Під персональною ідентичністю розуміються особливості індивіда, що відрізняють його від інших індивідів, характеризують його як особу. Під соціальною ідентичністю розуміються соціальні здобутки індивіда, що характеризують його особистість [148].

До соціальної ідентичності відносять, в першу чергу, етнічну, гендерну

і громадянську.

Етнічна, гендерна і громадянська види ідентичності формуються під впливом, перш за все, соціального оточення, історії і культури народу.

Соціальна ідентичність сьогодні інтенсивно вивчається у зв'язку з проблемами міграції, інтеграції, розвитку технічних комунікацій, глобалізації та мобільності. Ідентичність привертає увагу багатьох вчених, які намагаються виявити нові межі цього явища і його ролі в поведінці людини.

Вивчення соціальної ідентичності відображає проблеми розширення реальних і віртуальних кордонів, процеси глобалізації.

Ці проблеми актуалізували таку складну маловивчену тему, як співвідношення когнітивного та мовного компонентів у соціальній ідентичності [185, 119]. Вони стимулювали пошук нових напрямів досліджень у сфері самокатегоризації: когерентність та групова поляризація; групова солідарність, зв'язок і тяжіння; соціальні судження і стереотипи [197, 203]; внутрішньогрупове порівняння і соціальна ідентичність [188]; категоризація в засвоєнні мови та соціальній ідентичності [185] та інші.

Лінгвістичний підхід до вивчення ГІД заслуговує на увагу, оскільки більшість методів, що використовуються дослідниками, засновані на самозвітах, розповідях, словесних описах. Це знайшло відображення в створенні етнолінгвістичної теорії тотожності і в ряді практичних робіт. Р. Бурхис стверджує, що соціально-психологічні процеси пов'язані з самокатегоризацією на основі взаємодії мови та ГІД, і що мовна оцінка і самозвітність мовної поведінки не завжди відповідають реальній мовній поведінці [185].

Про важливість лінгвістичних характеристик у самокатегоризації свого часу писав Дж. Тернер [274], Д. Абрамс і М. Хогг, які на прикладі Шотландії виявили, що мовні стереотипи залежать від рівня самокатегоризації: міжнародної або національної [216].

Незважаючи на очевидну практичну значимість, мовний напрям дослідження ГІД все ще дуже слабо отримав розвиток у соціальній

психології.

Слід зазначити, що в останні роки в результаті численних міжетнічних конфліктів інтенсивно вивчається кореляція між Г. та етнічною ідентичністю. Тема національних відносин і формування етнічної ідентичності набула особливої актуальності під впливом міграційних процесів, які спостерігаються в усьому світі. Протягом багатьох років у багатьох країнах проводилися дослідження, спрямовані на вивчення різних аспектів етнічної ідентичності. Важливо підкреслити, що багато авторів розглядають цю ідентичність як різновид соціальної ідентичності [38, 42, 117]. Серед зарубіжних праць у цьому напрямку яскравим прикладом є дослідження Дж. Салазар [249]. У запропонованій ним структурі соціальної ідентичності соціальна категорія виступає як загальна як по відношенню до національної, так і до ГІД.

Зосереджуючись на змістовному вимірі, домінуючий напрям літератури спирається на дихотомію між громадянською та етнічною національною ідентичністю, який спочатку став популярним завдяки Кону, протиставляючи два різні ідеальні типи націоналізму, тобто етнічний та громадянський націоналізм.

Проблема кореляції між етнічними стереотипами та ідентичністю є предметом досліджень Н. Еллемерса та П. Мліскі, проведених на польських та нідерландських студентах [203]. Слід зазначити, що роль стереотипів у розвитку групових процесів, пов'язаних з ідентифікацією, також знаходить своє місце серед переліку сучасних тенденцій у вивченні ГІД. Перш за все, вони пов'язані з виявленням ролі стереотипів у формуванні групового статусу, міжгрупових відмінностей і дискримінації [204].

Вивчення змісту відносин між особистим і соціальним в структурі особистості проводилося в умовах порівняльних досліджень. Наприклад, Г. Маркус і С. Кітаяма показали, що американські студенти мають більш виражену концептуалізацію себе як самостійної істоти без зв'язку з іншими особами, на той час японські студенти мали свою незалежність серед інших осіб. Д. Бріквелл описує індивідуальні та колективні особливості, порівняння

соціального «Я» з результатами міжособистісної орієнтації, приватне «Я» з внутрішнім стандартом, колективне «Я» зі знанням членства в групі [189].

Останніми роками популярним об'єктом дослідження стали міжособистісні гендерні відносини по відношенню до ідентифікаційних ознак [232]. Новим напрямком у вивченні різних аспектів проблеми ГІД є дослідження в сфері психології управління та організаційної психології [204, 35]. Популярною темою сьогодні є вивчення мотивації ідентифікації та ціннісно-семантичної складової ідентичності [203].

Дослідження ГІД, спрямовані на вивчення ідентичності як ціннісної складової, відносяться до більш загальної проблеми соціальної психології, яка має особливе значення для розуміння людської поведінки і прагнень, а саме до проблеми соціального світу.

Сучасні дослідники звертаються до проблеми часу і простору Я, що знайшло відображення в поняттях «тимчасова ідентичність» і «тотожність з навколишнім середовищем» [88]. Тимчасова ідентичність розглядається як додатковий вектор в системі ідентифікації, оскільки уявлення про характер відносин між минулим, сьогоденням і майбутнім у зв'язку з подіями в житті суспільства є найважливішою складовою образу світу. Тотожність з навколишнім середовищем підкреслює той факт, що людина живе в певному «середовищі проживання», до якого можна віднести географічну зону її проживання, природно-кліматичну характеристику їх площі та багато іншого [143].

Багато дослідників наголошують на процесуальному характері тотожності [30]. ГІД має раціональний і рефлексивний характер, вона тісно пов'язана з громадянською ідентифікацією як механізмом формування ідентичності та актом її визнання.

Таким чином, вивчення ГІД пов'язане з розумінням її сутності і місця серед інших психологічних процесів і явищ, а також з прикладним застосуванням цієї проблеми в різних соціальних сферах.

Питання сучасних тенденцій у вивченні ГІД, в яких виражені напрями

дослідження сутності та структури ГІД, є не менш складним, ніж проблема методології.

Аналіз теоретичних і практичних праць, присвячених вивченню проблем ГІД, дозволяє виявити деякі тенденції в напрямку вивчення процесів ідентифікації: а) від особистісно-орієнтованого до соціально орієнтованого; б) з описового до експериментального дослідження; в) з соціологічного експериментального вивчення до соціально-психологічного; г) з психологічних та соціологічних до міждисциплінарних.

Перший напрям пов'язаний з динамікою вивчення ідентичності від особистої до соціальної. У психологічній літературі виділяють два основних типи ідентичностей, які точніше можна назвати двома гранями ідентичності: особистісною (особистою) і соціальною. У ряді творів вони розташовані на протилежних осях, а іноді і на антагоністичних полюсах дихотомії, і рух йде від особистого до соціального полюсу. Але можна знайти підходи, які враховують і інші кореляції, наприклад, соціальна ідентичність є своєрідним ядром особистості, до якого підлаштовуються особистісні описи [262, 285]. Наприклад, Л. Цухер показує, що навіть явно антисоціальні описи себе тонко залежать від часткових форм соціальної організації [285]. В інших підходах особистісна ідентичність є однією з складових ядра Я-концепції через її постійну опуклість, тому соціальна ідентичність, якщо її образно представити, розташовується навколо особистісної ідентичності як більш широке коло [68]. У той же час є твори, де саме поняття «особистісна ідентичність» розглядається як фікція, оскільки будь-яка ідентичність, всі форми себе, самоконструювання повинні бути соціальними [177].

Інтерес до проблеми співвідношення соціальної та особистісної ідентичності в даний час значно зріс. Це пов'язано з тим, що в багатьох країнах у зв'язку з соціальними змінами все більш актуальною стає потреба в самовираженні, незалежності, виборі власного незалежного шляху. Наприклад, в Україні, Польщі, Угорщині, Німеччині та інших країнах, які переживають становлення нових суспільних відносин, соціальні вимоги до

кожної людини стають все більш очевидними до конкретної людини, прояв її індивідуальності відповідно до професійних, культурних, етичних та інших норм.

Діалектика розвитку уявлень про співвідношення соціальної та особистісної ідентичності проявляється в тому, що соціальним, залежним від контексту компонентам «Я» надається все більшого значення в загальній структурі «Я». Можна говорити лише про певне зміщення об'єкта актуалізації певного рівня абстракції при самокатегоризації.

Інша тенденція у вивченні соціальної ідентичності проявляється в переході від описової до експериментальної парадигми. Хоча перші роботи в літературі, присвячені власне соціальній ідентичності, носили експериментальний характер [265], їм все ж передував значний період, коли основним джерелом логічних конструкцій були результати спостереження і самоспостереження або, як у відомому прикладі Еріксона, висловлювання відомих вчених, взяті з особистих листів, а не з теоретичних праць [35].

Третя тенденція пов'язана зі зміною порядку проведення експериментальних досліджень. Першими експериментами були лабораторні експерименти, розроблені під великим впливом когнітивно орієнтованих процедур [265]. Але через кілька років з'являються спроби вивчення реальних груп і групових процесів. Особливо яскраво це проявляється в останні роки, що ознаменувалися серйозними змінами. У цих умовах була зроблена перша спроба експериментального вивчення процесів ідентифікації, що відбуваються у свідомості людей в контексті трансформації суспільства. Соціологічне вивчення соціально-ідентифікаційних процесів вони стали розглядати як основу формування соціальних інтересів, що становить механізм формування громадянського суспільства [19, 20, 43, 94]. Потім з'явилися соціально-психологічні дослідження ідентичності, спрямовані вже не на отримання знань про її домінуючі прояви, а на аналіз соціальної обумовленості процесу пізнання і процесу пізнання соціальних об'єктів, що проявляється в способі «роботи» людини з соціальною інформацією.

Четверта тенденція проявляється в тому, що проблема сутності та формування соціальної ідентичності перетворюється з соціально-психологічної в міждисциплінарну. Як психологічна проблема особистість виникла на стику як мінімум трьох напрямків в психології: загального, соціального і пізнавального. Але пізніше під впливом розширення об'єкта і предмета дослідження ідентифікаційних ознак в різних галузях психологічної науки, таких як етнопсихологія, політична психологія, психологія управління, виникла необхідність залучення в процедуру аналізу, інтерпретації та прогнозування даних суміжних наук (етнології, історії, культурології та ін.).

Сучасним напрямком у дослідженні ідентичності є пошук інтегративних компонентів когнітивної системи, які відіграють роль регуляторів поведінки та мислення у відповідних умовах. Це можна виразити наочно в наступному прикладі: «Я знаю, хто я є і яке місце займаю в соціальній структурі, тому можу діяти і думати відповідно».

Е. Еріксон був одним з перших, хто зрозумів, що особистість не може бути вивчена в межах одного теоретичного напрямку і навіть однієї науки, який писав, що традиційний психоаналіз не в змозі досягнути ідентичності, тому що він не розвинув відповідної термінології. У вивченні ідентичності необхідно об'єднуватися зусилля різних наукових напрямків. Особливу роль він відводив теорії людського розвитку, яка намагалася наблизитися до витоків ідентичності [35].

Еріксон, який надав поняттю ідентичності статус самостійної наукової категорії, ще в 50-х роках припустив, що ідентичність, а точніше, криза ідентичності стане центральним поняттям в психології. Післявоєнні події, а також бурхливий соціальний розвиток у 60-70-х роках надали особливої актуальності темі ідентичності та привернули увагу не лише психологів, а й фахівців з інших галузей знань: соціологів, педагогів, філософів та інших.

На початку 1970-х рр., після хвилі молодіжних мітінгів, що прокотилася багатьма країнами світу і загострила відносини між поколіннями, творець структурної антропології К. Леві-Стросс підтвердив припущення Еріксона,

зазначивши, що криза ідентичності стане новим нещастям століття, приверне увагу багатьох вчених і перетвориться з соціально-філософсько-психологічної проблеми в міждисциплінарну [56]. В рамках цього напрямку проводилися крос-культурні дослідження ідентичності.

Протягом наступних років кількість робіт, присвячених проблемі ідентичності, неухильно зростала, і на першому всесвітньому конгресі, що відбувся в 1980 році, організованому Європейською асоціацією експериментальної психології, було представлено близько двохсот міждисциплінарних досліджень ідентичності. Останні двадцять років тільки підтвердили виниклі попередні тенденції: проблема ідентичності продовжує зберігати актуальний інтерес для дослідників у найрізноманітніших галузях гуманітарного знання.

У своїй роботі ми будемо спиратися перш за все на такі основні методологічні підходи: теорію соціальної ідентичності (А. Тайфел, Дж. Тернер, Д. Абрамс, М. Хогг, Н. Еллемерс та ін.); концепція конструктивного альтернативізму Дж. Келлі; ідеї соціального конструкціонізму (П. Бергер, Т. Лукман).

1.3. Участь молоді у публічному управлінні як прояв громадянської ідентичності

Повномасштабне вторгнення держави-агресора в Україну стало каталізатором потужної консолідації українського суспільства, ініціалізації ГІД багатьох українців. Тисячі людей виходили на площі міст у Херсоні, Бердянську, Конотопі та голіруч зупиняли танки [16]. Дії організації «Жовта стрічка» на тимчасово окупованих територіях руйнують плани ворога. Діти збирають донати для потреб ЗСУ. 13-річна співачка з України Софія Самолюк відмовилася виступати на фестивалі Sanremo Junior в Італії через участь представника країни терориста. Ці прояви ГІД дають підстави вважати, що проблеми її збереження та відтворення мають постати у центрі уваги наукового дискурсу [16]. Сучасні дослідники вивчають різні аспекти формування і розвитку ГІД. ГІД розглядають як комплексне багатогранне утворення, що втілює ототожнення особистості зі спільнотою громадян тієї чи іншої держави та існує на рівні свідомості і несвідомого [92].

Якісних досліджень, що описують та теоретизують про нові громадянські ідентичності різноманітної молоді, недостатньо. Молодь, яка живе в різних контекстах, має сформований різнорідний повсякденний досвід того, що означає бути українським громадянином і учасником громадянського життя людини [16].

Спостереження виявляє дві різні осі ГІД, що особливо важливо в умовах чорно-білих відтінків війни росії проти України: від конгруєнтності до діз'юнктури. Для багатьох молодих українців ідеали та реалії громадянства синхронізовані та когруєнтні, тому вони виборюють своє право на ГІД зі зброєю в руках на фронті. Інші, хто демонструє деструктивну, антиукраїнську поведінку, проявляють розрив – діз'юнктуру – між ідеалами України як незалежної суверенної держави і тим, що вони пережили або почули від своїх сімей [138]. Як приклад можна навести слова учасника нещодавнього скандалу у Львові, мешканця Донецької області, який слухав заборонену музику лепса

та агресивно відреагував на зауваження: «Я слухав цю музику все своє життя» [26].

Однак конгруєнтність не є гарантією громадянської активності. Для деяких молодих людей саме ця конгруєнтність між повсякденним досвідом та суспільними ідеалами в поєднанні з відсутністю впливу існуючих діз'юнктур породжує самозаспокоєння, яке, здається, підживлює обмежений погляд на громадянську активність. У різних умовах розпізнавання та дослідження проблем або діз'юнктур, здавалося, стимулюватиме більш активне розуміння громадянської активності [16].

Молодь створює ГІД з наявного матеріалу, і ці матеріали відрізняються для молоді з різних спільнот. Громадянські орієнтації молодих людей формуються через їх повсякденний досвід у певних соціальних, економічних, інституційних, політичних та історичних контекстах. Суб'єкти, які залучені до процесу формування громадянської ідентичності повинні почати розробляти практики, які заохочують молодих людей боротися як з конгруєнтністю, так і з діз'юнктурами, які вони відчують, як засіб формування більш значущої громадянської освіти, яка допомагає молодим людям конструювати критичні, але зацікавлені ГІД [16].

ГІД розвивається як почуття приналежності та зв'язку з власною країною, нацією, а також усвідомлення громадянських прав та обов'язків. Вона є стимулом для активної участі громадян у публічному управлінні, посилення зміцнення соціальної консолідації та підтримує стабільність країни. Важливою складовою ГІД є патріотизм – любов до своєї країни, її історії та культури [16].

Війна є важким випробуванням для будь-якої людини. Але найскладніший шлях належить проходити молодим людям, які щойно розпочали своє доросле життя і війна в них забрала всі звичні для цього механізми. Згідно з результатами опитування благодійного фонду «Клуб Добродіїв», яке проводили серед громадян віком 13-19 років по всій Україні, майже 40% молоді через війну відчують страх за життя і здоров'я – своє та

близьких, та попри це 93 % опитаних вірять у свої сили. Молоді люди, які зараз залишаються в Україні, роблять цей вибір цілком усвідомлено, навіть якщо їхній сьогоднішній досвід вкрай нелегкий [169].

Протягом усієї історії громадянська активність молодих людей виявилася потужною силою змін. Молоді люди, перш за все, мають фундаментальне право на участь у житті суспільства. Відповідно до статті 12 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, підписаної 196 країнами, молоді люди мають право на те, щоб їх голос був почутий та врахований при прийнятті рішень, які впливають на їхнє життя [121]. Це право, поряд з іншими правами, викладеними в Конвенції, такими як право на недискримінацію (ст. 2) і свобода вираження поглядів (ст. 13), покладає на уряди обов'язок створювати сприятливе середовище для молодих людей для впливу на рішення і політику, які впливають на них. Порядок денний до 2030 року визнає, що «діти, молоді жінки та чоловіки є критично важливими агентами змін і знайдуть у нових Цілях платформу, щоб спрямувати свої безмежні можливості активності на створення кращого світу» [84]. Крім того, у резолюції 2013 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй закликала «держави-члени та установи системи Організації Об'єднаних Націй, консультуючись з молодіжними організаціями, вивчити шляхи для сприяти повноцінній, ефективній, структурованій та сталій участі молоді та молодіжних організацій у процесах прийняття рішень» [113]. Ця резолюція була посилена Радою ООН з прав людини у 2016 році [112].

Незважаючи на ці права, молодь ще має нерівні можливості для участі та громадянської активності. Молоді люди, як правило, відчують брак голосу і сили, щоб реалізувати ті рішення, які впливатимуть на їх життя та ініціюють позитивні соціальні зміни [16]. Це стосується багатьох контекстів, включаючи дім, освіту, місцеві громади, роботу, бізнес та публічне управління. Ця реальність не тільки порушує основоположне право людини, але й призводить до невикористаного потенціалу для розвитку молоді та соціального вдосконалення. Коли молоді люди усвідомлено беруть участь у

прийнятті рішень, це розвиває навички, що дозволяють їм будувати кращі відносини [196, 193], і призводить до політики та рішень, які, швидше за все, відповідають їхнім потребам [266, 226]. Крім того, за сприятливого середовища молоді люди можуть використовувати ці навички для зміцнення громадянського суспільства, підвищення підзвітності урядів і корпорацій [211] та працювати над більшою соціальною згуртованістю. Нарешті, коли молодь отримує дозвіл і підтримку, її участь і залучення можуть стати для них потужним засобом кинути виклик ситуаціям жорстокого поводження, несправедливості та дискримінації [235]. Саме так вчинили українські герої Тигран Оганесян та Микита Ханганов [93], які за участь у спротиві окупантам були розстріляні у Бердянську.

Стратегічним пріоритетом ООН в цій царині є гасло «Покоління необмежених» для «оснащення молоді як залучених членів суспільства, допомагаючи створювати кращий світ», надаючи докази та рекомендації, які мають потенціал для покращення участі молоді та громадянської активності.

Серед дорослих бракує обізнаності та спроможності забезпечити молодь інструментами, підтримкою та заохоченням, необхідними для громадянської участі. Будь то соціальні працівники, медичні працівники, вчителі, молодіжні роботодавці чи опікуни, багато дорослих не мають навичок та обізнаності для підтримки та мотивації молодих людей висловлювати свої погляди та думки, бути активними у своїх громадах та в суспільстві в цілому. Прикладом цієї проблеми є дефіцит якісного викладання щодо участі молоді та громадянської активності. Незважаючи на великий вплив вчителів на життя молоді, вони недостатньо підготовлені для використання підходів до викладання, необхідних для формування знань, навичок, ставлення та цінностей, необхідних для майбутньої участі та громадянської активності.

Відсутність початкового та постійного професійного розвитку в галузі освіти для сталого розвитку або глобальної громадянської освіти була підкреслена ЮНЕСКО як одна з основних проблем для реалізації цілі сталого розвитку 4.7.1 щодо глобального громадянства [83].

Молоді люди стикаються зі стигмою щодо своїх характеристик та впливу на суспільство. Зі зростанням глобальної стурбованості тероризмом молоді люди часто асоціюються з насильством і екстремізмом, а іноді позначаються як загроза. Ці стигми підживлюють політику, яка маргіналізує молодих людей і закликають до заходів безпеки проти них, а не призводять до більш сприятливих рішень, які дозволяють їм позитивно брати участь у житті суспільства [258].

Резолюція Ради Безпеки ООН 2250 «Молодь, мир і безпека» підкреслює важливість розуміння проблем, скарг і відповідальності молодих людей, і підкреслює необхідність для молодих людей бути змістовно залученими до прийняття рішень, щоб вони могли сприяти будівництву більш справедливого та мирного суспільства [95].

Участь молодих людей в публічному управлінні також проявляється в їх залученні до прийняття рішень, які впливають на їхнє життя через шкільні ради, студентські спілки, молодіжні клуби, національні молодіжні парламенти, регіональні та міжнародні молодіжні форуми та консультативні ради при міжнародних організаціях. Молодь також бере участь у програмах волонтерства та громадянської служби, хоча наразі немає сучасної глобальної бази знань про такі можливості. Оскільки на представників підростаючого покоління впливає безліч рішень у політичній та громадській сферах, з наслідками яких їм доводиться жити, вони мають право змістовно впливати на такі процеси прийняття рішень. Тому моральним обов'язком урядів і суспільств у всьому світі є підтримка і поліпшення можливостей залучення молоді до публічного управління [16].

Окрім моральних міркувань, участь молоді та громадянська активність є вартими інвестицій, оскільки вони призводять до позитивних соціальних результатів, які мають довгострокові переваги. Згідно з доказами, молоді люди можуть навчитися брати участь у громадській діяльності з раннього віку, але на відміну від багатьох навичок, які з часом погіршуються, це навчання ймовірно, матиме позитивний і тривалий ефект у дорослому віці [49].

Навички громадянської активності, навіть у пізньому підлітковому віці, були визнані вирішальними для продовження цієї практики в подальшому житті. Тому, інвестуючи в розвиток активної та активної молоді, суспільства можуть зміцнювати свою демократичну та громадянську культуру як зараз, так і в майбутньому. Розвиток громадянської активності молоді також приносить користь суспільству, позитивно впливаючи безпосередньо на молодих людей [16].

За даними Світового банку, громадянська участь є одним із ключових видів діяльності для здорового переходу до повноліття [282]. Участь молоді в публічному управлінні допомагає молодим людям розвивати м'які навички та будувати міцні та значущі стосунки з людьми навколо них [226].

Зацікавлені виборці відіграють ключову роль у функціонуванні демократії, але ми напрочуд мало знаємо про те, як розвиваються зацікавлені орієнтації. Існуючі дослідження вказують на важливу роль формальної освіти [12] та неформальної освітньої діяльності [220] у розвитку орієнтації на участь у громадському житті. У освітній літературі також наголошується на важливій ролі розвитку почуття громадянської відповідальності та ГІД [284], але мало говориться про способи реалізації цих особистих та соціальних трансформацій [257].

У той час як ГІД розглядається в першу чергу з точки зору еріксонівської ідентичності [257], підхід соціальної ідентичності має великий внесок у вирішення цих питань.

Розвиток ГІД через освіту є соціальним досягненням. Коли думки про те, яким має бути світ, сприймаються як соціальна ідентичність («ми»), а не як особиста ідентичність («я»), тоді вони набувають все більшої сили, щоб викликати зміни [228, 259]. Є цікаві емпіричні роботи, які показують, що люди можуть прийти до нового розуміння себе (ідентичності) та громадянського світу, в якому вони живуть (участь) через структуровану групову взаємодію або дискусію [48, 192, 271, 272]. Інші роботи показують трансформацію соціальної ідентичності через інтервенцію, коли студенти

університетів вчаться протистояти повсякденній дискримінації [238]. У контексті впливу війни, доцільно звернути увагу на те, як надання підтримки людям, які відновлюються після важкої травми (ті, хто пережив геноцид), прискорює зміну ідентичності та сприяє глобальній громадянській активності [228].

Існує значна кількість освітніх та психологічних досліджень, які показують, що громадянська активність заохочується у формальній та неформальній освіті. Фланаган стверджував, що школи та університети – це місця, де молоді люди «проводять час, де вони мають політично значущий досвід, включаючи приналежність до груп та реалізацію прав та обов’язків, пов’язаних із членством у цих групах» [208, с.7]. Дослідження послідовно показують, що тривалість формального шкільного навчання – і відвідування університету чи коледжу – передбачає подальшу громадянську активність [207]. Інші дослідження стосуються конкретних освітніх програм, спрямованих на сприяння громадській активності.

Науковці [12] показали, що освітні заходи з акцентом на політичну участь можуть значно підвищити багато аспектів демократичної участі, включаючи очікування щодо майбутньої політичної активності, підвищення знань та навичок щодо ефективної участі. Неформальні контексти також допомагають формувати орієнтацію на участь у громадському житті. Неформальний контекст можна визначити як середовище, де люди збираються разом для діяльності, яка не обов’язково може слідувати структурованому плану, або де громадянське навчання є непрямим результатом, але не основною метою вправи. Наприклад, вчені [207] показали, що програма служіння та навчання надає корисні можливості громадянської освіти, особливо для молоді з обмеженими можливостями, інші [284] виявили, що громадська робота передбачає як звичайну (наприклад, голосування), так і нетрадиційну (наприклад, бойкот/демонстрація) політичну участь, а також подальше залучення до проєктів з громадської роботи. Одне з нещодавніх досліджень показує, що

формальні (навчання в класі) та більш неформальні (можливості суспільно орієнтованого навчання) можуть сприяти різним видам залучення до громадянської та політичної діяльності [46]. Обговорення соціальних проблем у класі сприяє залученню до політичних питань та голосуванню (так звана політика «великого П»), тоді як суспільно орієнтоване навчання підвищує інтерес та участь у діях на рівні громади (так звана політика «маленького П»).

Однак ми напрочуд мало знаємо про те, як сприяти цим процесам у конкретних інтервенціях чи практиках у класі. Тобто, крім вказівки на роки шкільного навчання, участь у добровільних заходах або важливу роль обговорення в класі у сприянні формуванню почуття громадянської активності [48, 283], у літературі не пояснюється, як використовувати ці сили для посилення залученості в класі. Дослідження традиції соціальної ідентичності можуть допомогти заповнити деякі з цих прогалин.

Громадянська активність стосується інтересів, цінностей, переконань, навичок, знань та дій у справах у громаді, політичній системі та за межами безпосереднього себе, друзів та сім'ї [173]. Громадянська активність виходить за рамки безпосереднього особистого «Я» та міжособистісних відносин і охоплює заняття, які приносять користь членам інших груп та ширшій спільноті. Зрозуміло, що в основі цих дій лежить ідентичність на соціальному або груповому рівні самовизначення (соціальна ідентичність), а не індивідуальна або особиста ідентичність [274]: ГІД за своєю суттю є соціальними ідентичностями. Таким чином, підхід соціальної ідентичності є особливо актуальним тут, оскільки він пропонує концептуальну основу для розуміння відносин між індивідом і суспільством – і громадянська участь повністю стосується цих відносин.

Можна стверджувати, що підхід соціальної ідентичності до формування ГІД є додатковим проектом до еріксонівського проекту ГІД [283]. Як і у випадку з еріксонівським підходом, теоретики соціальної ідентичності погоджуються, що індивід і суспільство не є окремими сутностями, а

частиною взаємовідносин [284, 626]. Ми поділяємо стурбованість розвитком ідеологічного уточнення, за допомогою якого ГІД виникає внаслідок зусиль молоді знайти сенс шляхом зв'язку ідеології з існуючою груповою приналежністю [284, с. 625]. Ми погоджуємося з тим, що наше розуміння ГІД – це насамперед розуміння формування аспектів особистості, які мають у своїй основі ідеологію (розуміння того, яким має бути світ).

Розширенням цього підходу є пропозиція про те, що багато форм громадянської участі (наприклад, написання листів, підписання петицій, підвищення самосвідомості з друзями та родиною, приєднання до низових організацій, голосування) ґрунтуються на думках про те, «яким має бути світ» [259, 272]. Тобто ГІД можуть бути ідентичностями, заснованими на думках [228]. Продовжуючи наведені вище аргументи, де думки про те, яким має бути світ, сприймаються як спільні та як визначальна ознака «ми» (соціальна ідентичність або групова приналежність), а не як ідіосинкратичні риси «я» (особиста ідентичність [228]) вони отримують владу для просування змін. Іншими словами, для того, щоб підтримувати зусилля, ці думки потрібно ділитися з іншими: важко координувати соціальні дії, якщо інші люди не згодні з справою. Відповідно до цих пунктів, було показано, що групи, засновані на громадській думці, є чудовими предикторами залучення до цілого ряду громадянських дій, включаючи соціально-політичні дії [183], акції на основі солідарності з групами сексуальних меншин [248] та волонтерства [274].

Інтерактивна модель формування ідентичності [242] допомагає пояснити, звідки беруться ідентичності, засновані на думці. Модель розрізняє ідентичності, які формуються «зверху вниз» від усвідомлення спільних характеристик (дедуктивні ідентичності); і ті, які формуються «знизу вгору» шляхом поєднання характеристик індивідів у контексті (індуктивні ідентичності). У той час як дедуктивне формування ідентичності відбувається там, де люди мають доступ до спільної існуючої соціальної категорії («що означає» бути чоловіком, жінкою, молодого особою, політичним опонентом

або прихильником), індуктивне формування ідентичності передбачає комунікацію (соціальну взаємодію, емоційні прояви) між потенційними членами групи. Тобто індивіди конструюють спільне відчуття «ми» через процеси спілкування, переговорів і дебатів.

Нещодавня робота розширила це питання, розглянувши формування соціальних ідентичностей, заснованих на громадській думці, які можуть сприяти громадянській діяльності. Модель нормативного вирівнювання [271] спиралася на дослідження колективних дій, щоб припустити, що соціальна взаємодія допомагає людям розвивати інтегроване розуміння себе (ідентичність), своїх почуттів (емоцій) та переконань (переконань) щодо передбачуваних дій. Ця інтеграція ідентичності та норм для дій, емоцій та переконань сприяє формуванню ідентичностей, які можуть бути стійкими з часом. Зовсім недавно Сміт та інші [259] (Табл.1.2) розробили більш широкий опис процесу того, як індивіди усвідомлюють різні форми громадянської дії і залучаються до них. На думку Сміта та ін., формування зв'язку «ідентичність-норма» бере свій початок з усвідомлення того, що речі не є такими, якими повинні бути [240]. Однак, як ми зазначали вище, ізольованої думки недостатньо для можливості мобілізації. Скоріше, цим усвідомленням потрібно ділитися, щоб забезпечити основу для формування груп, які можуть прагнути змінити світ. Більше того, що важливо для наших поточних цілей, науковці вказують на важливого модератора цієї ідентичності [240] – процеси формування, а саме, що взаємодія має бути переживана як підтверджуюча та консенсуальна, щоб цей спільний світогляд набув сили у свідомості індивідів.

Наслідки цієї теоретичної бази подвійні: ГІД є динамічними та мінливими [202, 274]; і вони можуть бути сконструйовані та узгоджені через взаємодію та обговорення. Іншими словами, ГІД – це колективні досягнення, які транслуються та підтверджуються в публічних просторах [228, 259]. Розглянемо три застосування цього підходу до сприяння залученню до вирішення громадянських питань (міжнародний розвиток, зменшення упереджень, підтримка жертв геноциду) у контексті формальної та

неформальної освіти.

Науковці [274] виявили, що групова взаємодія у вибірці студентів університету посилює соціальну ідентифікацію на основі думок, почуття обурення, переконання щодо ефективності координованих дій [7] і – що значною мірою – зобов'язання брати участь у колективних діях на підтримку доступу до безпечної питної води для людей у країнах, що розвиваються. Вони також виявили, що ці ефекти були виражені там, де взаємодіючі групи були приправлені нормою про заборону обурення: зокрема, учасникам було запропоновано подумати про способи змусити членів спільноти обуритися несправедливістю.

Ці дані свідчать про те, що через спільне конструювання сенсу групова взаємодія допомогла перевірити нові світогляди, способи буття (ідентичність) та передбачувані дії. Однак така групова взаємодія може мати негативні наслідки [206]. Інші науковці [259] явно описують встановлення консенсусу і валідацію як граничні умови для подальшого виникнення позитивних ефектів. Таким чином, все, що блокує здатність групи досягати згоди або пригнічує почуття задоволення і схвалення від завдання, означатиме, що ефект ослаблений або, що ще гірше, може сприяти зворотній реакції настільки, що члени групи стають ще менш залученими після взаємодії. Ці граничні умови можуть бути особливо значущими в класах, де учні можуть мати спільну (можливо, антагоністичну) історію з окремими особами в їхній невеликій групі; і вони можуть розглядати цю вправу як звичайне навчальне завдання, а не як завдання, що має значення «реального світу».

Досягнення консенсусу чи згоди заблокувало внутрішню інтеграцію ефективної суб'єктності, що, у свою чергу, підірвало формування ГІД та дій.

Висновки, які можна зробити з цих досліджень, полягають у тому, що контекст у класі є вирішальним середовищем для виникнення ГІД. Однак, так само, як існують процеси, які сприятимуть формуванню ідентичності, є й процеси, які її підриватимуть. Освітняни повинні усвідомлювати структурні умови, які можуть спричинити залучення та роз'єднання – зокрема, під час

проведення подібних занять у класі важливо виділити завдання як таке, що вимагає спільних, а не індивідуальних зусиль.

Сприяння соціальній гармонії та інклюзивності також є важливими компонентами громадянської активності, і в іншому напрямку досліджень розглядалось, як ці компоненти можуть бути досягнуті за допомогою освітніх заходів. Дослідження визначають, що формальна освіта відіграє центральну роль у соціальних установках [206], але, знову ж таки, відносно мало відомо про те, як це може бути ефективно реалізовано в класі.

Освітнє втручання ґрунтується на механізмах боротьби з упередженнями, описаних Педерсеном, Уокером, Парадісом та Геріном [208]. Зокрема, (1) надання точної інформації про маргіналізовані групи, (2) прояв поваги до аудиторії, (3) вибір емоцій для розумного спрямування; Наприклад, спроба викликати співчуття, а не почуття провини, (4) не лише наголошення на схожості між «своїми» та «чужими групами», але й визнання відмінностей, (5) врахування місцевих потреб: контекст має значення, (6) використання когнітивного дисонансу щодо егалітарних цінностей, але упереджених поглядів, (7) звернення до позитивних соціальних норм, (8) організація належного контакту з «чужою групою» та (9) надання простору для вивчення ролі «я» та ідентичності в упередженні (зокрема, обговорення більш інклюзивної колективної ідентичності). Вони також відзначили важливість (10) пошуку альтернативної розмови, (11) врахування функції таких установок, як цінності та досвід, і (12) використання кількох голосів з різних дисциплін.

Цілі цього підходу полягають у тому, щоб надати час і (підтримуючий) простір, щоб учасники могли повністю розглянути свої погляди та дослідити походження цих поглядів. Для багатьох людей єдина інформація, яку вони отримують, – це інформація із засобів масової інформації, яка часто є неточною, дегуманізуючою та підбурювальною [263].

Відповідно до досліджень динаміки малих взаємодіючих груп, дослідження в контексті навчання великих груп свідчать про те, що надання

простору для змагань і дебатів людьми є центральним. Якщо ми маємо рацію в тому, що ідеологія завжди пов'язана з ідентичністю (а ідентичність часто пов'язана з ідеологією [228]), то важливо, щоб ті, хто прагне просувати ідеології, які протистоять упередженням і несправедливості, надавали простір для того, щоб ці ідеології постали як дійсні вираження ідентичностей, а не намагалися нав'язати їх як ортодоксії.

Розглянуті дослідження спрямовані на висвітлення можливостей освітнього контексту для забезпечення компонентів для громадянської участі через соціальну ідентичність. Центральне місце в сучасних дослідженнях займає ідея про те, що ГІД часто підкріплюється думками про те, яким має бути світ (ідентичності, засновані на думці); і що люди можуть прийти до нового розуміння себе (тобто ідентичності) та світу, в якому вони живуть, завдяки ретельно структурованому обговоренню в малих групах. Освітня повинні знайти способи забезпечення простору, який дозволить людям «стати тією зміною, яку вони хочуть бачити у світі» (перефразовуючи слова, які приписують М.Х. Ганді), щоб сприяти цим процесам у класі.

Усунення молоді від процесу прийняття рішень та непідтримка розвитку її ГІД не позбавлені наслідків. Коли молодь відчуває себе безправною і не має відповідних можливостей брати активну участь у публічній сфері, вона може стати незалученою і розвинути недовіру до уряду. Це може призвести до розчарування та обурення серед молодих політичних активістів, а іноді навіть мати дестабілізуючі наслідки для демократії та уряду [113].

Залучення молоді до публічного управління не лише допоможе сформувати більшу представницьку діяльність, але й сприятиме розвитку ГІД, активної громадянської позиції, лідерства та залученості молоді в різних сферах суспільства.

Висновки до розділу 1

1. У результаті аналізу та узагальнення нормативно-правової бази, наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів щодо сучасного стану публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді встановлено, що зазначена проблематика досліджена епізодично та потребує подальшого ґрунтовного вивчення. Недостатньо розглянутою виявилася ціла низка питань публічноуправлінського характеру, зокрема обґрунтування методологічних основ, розкриття сутності, принципів, механізмів реалізації публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в умовах національного спротиву, що й дало підстави виділити основні напрями даного наукового дослідження та уточнити поняття «громадянська ідентичність», «громадянська активність», «громадянська компетентність», «громадянська освіта», а також запропонувати інтерпретацію поняття «публічне управління у сфері розвитку громадянської ідентичності» як системи взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування, структурами громадянського суспільства й об'єднані метою утвердження громадянської ідентичності, насамперед, залучення молодих людей України в процеси державотворення та національного спротиву.

2. Обґрунтовано комплекс теоретико-методологічних положень та механізм реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді та розроблено інтерактивну функціональну модель цього процесу, яка базується на диференціації дедуктивної та індуктивної ідентичності та містить когнітивну, що включає знання про приналежність до української політичної нації, аксіологічну, що включає ставлення до цієї спільноти, емоційну, що розуміється як прийняття або неприйняття, і діяльнісну, що розуміється як організована громадянська активність, складові. Контекстуальний аналіз дозволив визначити

громадянську ідентичність як почуття відповідальності за спільне благо, дії, спрямовані на вирішення проблем громади та покращення добробуту її членів, а також компетентність, необхідну для участі в громадському житті.

3. Обґрунтовано, що застосування конструктивістської методології дозволяє конструювати ГІД на основі побудови відповідної системи цінностей та наративів. Доведено, що спостереження виявляє дві різні осі ГІД: від конгруєнтності до діз'юнктури. Для багатьох молодих українців ідеали та реалії громадянства синхронізовані та конгруєнтні, тому вони виборюють своє право на ГІД зі зброєю в руках на фронті. Інші, хто демонструє деструктивну, антиукраїнську поведінку, проявляють розрив – діз'юнктуру – між ідеалами України як незалежної суверенної держави і тим, що вони пережили або почули від своїх сімей. Підкреслено, що громадянські орієнтації молодих людей формуються через їх повсякденний досвід у певних соціальних, економічних, інституційних, політичних та історичних контекстах. Суб'єкти, які залучені до процесу формування ГІД мають застосовувати практики, які заохочують молодих людей боротися як з конгруєнтністю, так і з діз'юнктурами, які вони відчують, каналами громадянської освіти, яка допомагає молодим людям конструювати критичну, але зацікавлену ГІД.

4. Показано, що освітні заходи з акцентом на політичну участь можуть значно підвищити багато аспектів демократичної участі, включаючи очікування щодо майбутньої політичної активності, підвищення знань та навичок щодо ефективної участі. Неформальні контексти також допомагають формувати орієнтацію на участь у громадському житті.

5. Аналіз виявив, що ГІД молоді відіграє важливу роль у розвитку активного громадянського суспільства. Молодь з яскраво вираженою ГІД більш схильна брати участь у соціальних та політичних процесах і робити свій внесок у розвиток країни, тим самим зміцнюючи соціальну структуру та зменшуючи соціокультурні конфлікти. Зазначено, що ГІД також сприяє збереженню культурних ідентичностей і традицій. Молодь, яка цінує свою громадянську позицію, охочіше зберігає та розвиває культурну спадщину

своєї нації, що важливо для соціокультурної стабільності та різноманітності. Однак слід враховувати, що ГІД також може спричиняти конфлікти, особливо в умовах різноманітності етнічних та релігійних груп. Тому необхідно прагнути до збалансованого розвитку ГІД, враховуючи повагу до різноманітності та плюралізму.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ КОНТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Молодь як суб'єкт і об'єкт публічного управління

У 2015 році Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй визнала, що молодь – зростаюче населення планети, яке наразі налічує 1,2 млрд – має відігравати важливу роль у просуванні та підтримці демократії [277]. Новаторська резолюція Ради Безпеки ООН 2250 встановила Порядок денний «Молодь, мир і безпека», який започаткував концептуальні зміни в демократичному співтоваристві: замість того, щоб розглядати молодь як населення, що потребує захисту, їх розглядатимуть як партнерів у змінах у всіх сферах, від пом'якшення конфлікту до вирішення проблеми зміни клімату [116]. У наступному десятилітті дослідження дедалі частіше виявляють, що молоді люди відіграють вирішальну роль у просуванні та підтримці демократії в усьому світі. Врахування їхніх голосів у прийнятті політичних і громадських рішень є принципово важливим у сучасну епоху глобального занепаду демократії та посилення авторитаризму [115]. Велика когорта вмотивованих і зацікавлених молодих людей могла б реально схилити шальки терезів на користь демократії.

Молоді люди беруть участь у громадському та політичному житті як формально, так і неформально. Офіційна участь стосується громадської або політичної діяльності, яка очолюється, пов'язана з ними або відбувається у фізичних просторах, що належать або управляються визнаними організаціями чи установами, такими як школи, організації громадянського суспільства (ОГС), державними органами. Неформальна взаємодія відбувається без посередництва з боку організацій чи установ, як на індивідуальному рівні, так і в соціальному середовищі серед сім'ї, друзів чи однолітків. Згідно з

дослідженнями, молоді люди, як правило, демонструють перевагу неформальним засобам участі [63], часто використовуючи соціальні медіа для посилення своєї залученості. Молоді лідери використовували цю неофіційну тактику як відправну точку для офіційних громадянських і політичних дискусій, докладаючи зусиль, починаючи від пропаганди зміни клімату [273] Грети Турнберг і закінчуючи молодими лідерами руху «Марш за наше життя» в Сполучених Штатах, спрямованих на припинення насильства із застосуванням вогнепальної зброї [70]. Громадянська та політична активність молоді, як формальна, так і неформальна, сприяє розбудові та підтримці сильної демократичної культури.

Потрібно набагато більше зрозуміти, які внутрішні умови та міжнародні заходи найкраще сприяють залученню молоді до офіційних політичних, громадянських та демократичних процесів, і як це залучення сприяє боротьбі з авторитаризмом. Історичні соціальні конструкти молодості переплітаються не лише з віком, а й зі статтю, расою, класом, географією та іншими демографічними факторами. У Африці слово «молодь» виявилось майже синонімом юнаків [260]. Глибші культурні наслідки відображаються в тому, як африканські суспільства ставляться до заміжніх молодих жінок у порівнянні з одруженими молодими чоловіками. Наприклад, заміжня молода жінка може не належати до демографічної групи «молодь», тоді як одружений чоловік того ж віку може сприйматися як молодий [260].

Концептуалізація характерна не тільки для Африки. Наприклад, у Лівані зростаючий молодіжний рух був ідентифікований як «колективно низовий, заснований на містах, в якому домінують молоді чоловіки середнього класу» ще на початку 1900-х років [188]. У той час як науковці та практики з розвитку молоді зараз використовують термін «молоді люди» для більш різноманітної та гетерогенної групи ідентичності [281], досі не існує універсального визначення або вікової групи, пов'язаної з нею. Дійсно, визначення, що використовуються національними, регіональними та міжнародними органами, дуже різняться. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID),

наприклад, визначає молодь за «віком» та «етапом» життя» [1], Молодіжна стратегія Європейського Союзу визнає молодих людей віком від 15 до 29 років [37], а Організація Об'єднаних Націй визначає молодь віком від 15 до 24 років [82]. У таблиці 2.1 наведено вікові діапазони молодих людей, визначені урядами деяких країн. Крім того, хоча «молодь» є офіційним терміном, який в даний час використовується на міжнародному рівні, самі молоді люди можуть віддавати перевагу іншим, більш розмовним ярликам, заснованим на внутрішніх інтерпретаціях і нормах [277].

Визнаючи різницю в різних контекстах, ми використовуємо слова «молода людина» або «молоді люди», щоб відобразити неоднорідність глобального молодіжного населення.

Таблиця 2.1.

Офіційні вікові діапазони «молоді» в окремих країнах

Країна	Віковий діапазон молоді	Джерело
Бангладеш	18–35	Національна молодіжна політика (2017) [229]
Ефіопія	15–29	Національна молодіжна політика Ефіопії (2004) [230]
М'янма	16–35	Національна молодіжна політика (2017) [252]
Папуа-Нова Гвінея	12–30	Національна молодіжна політика на 2020 – 2030 роки [222]
Сербія	15–30	Молодіжне право (2011) [222]
Україна	14–35	Молодіжна політика (2021)[105]

Для розуміння соціокультурних чинників, які впливають на формування ГІД молоді, слід охарактеризувати поколінські відмінності двох груп молоді, яких об'єднує цей віковий діапазон.

Революцію сформували міленіали або покоління Y. Також відомі як цифрові аборигени, міленіали – це ті, хто народився між 1982 і 1994 роками, і технології є частиною їхнього повсякденного життя: вся їхня діяльність опосередкована екраном. Концепція включення і виключення повністю інтегрована в їх життя. Однак вони не народилися в ньому; вони перекочували в цифровий світ з аналогового, в якому жили.

На відміну від попередніх поколінь, через економічну кризу світ вимагає

від них кращої підготовки, щоб отримати роботу, оскільки конкуренція зростає. На відміну від своїх батьків, покоління X, цифрові аборигени не задоволені навколишнім світом і амбітні та хочуть досягти своїх цілей.

Однак покоління міленіалів називають лінивим, самозакоханим і розпеченим. Насправді, у 2014 році журнал Time назвав їх поколінням «я-я-я».

У віці від восьми до 23 років покоління Z або покоління пост-міленіалів візьме на себе лідерство через кілька десятиліть. Також названі довголітніми, оскільки вони народилися на світ на рубежі століть – найстарші народилися в 1995 році, а наймолодші – у 2010 році – вони прибули з планшетом і смартфоном під пахвою.

Але що таке покоління Z? Це група людей, яка позначена Інтернетом. Це частина їхньої ДНК: вона вривається в їхні домівки, їхню освіту та спосіб спілкування. І якщо покоління Y має труднощі з пошуком роботи, то для постміленіалів ситуація ще гірша.

Їхнє володіння технологіями може змусити їх більшою мірою нехтувати своїми міжособистісними стосунками, але саме вони віддають перевагу соціальним справам в Інтернеті. Їм подобається отримувати все, що вони хочуть, негайно, і цьому сприяє цифровий світ, у який вони занурені, а на їхній спосіб життя також впливають користувачі YouTube.

Вони виконують кілька завдань одночасно, але їх концентрація уваги обмежена. Вони незалежні та вимогливі споживачі та матимуть роботу, якої не існує в сучасному світі [150] (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика вікових груп молоді

Критерій	Міленіали	Зумери
Роки народження	Орієнтовно 1981–1996	Орієнтовно 1997–2012
Стереотип	Командна робота, надмірна кваліфікація та незрілість	Багатозадачність, проблеми з концентрацією та відсутність зобов'язань
Історичний досвід	Формувалися в період здобуття незалежності	Виростали вже в незалежній Україні, після

		2004 року
Війна з РФ	Багато мілленіалів – учасники війни з 2014 року	Частина зумерів — нинішні військові, волонтери, активісти
Основні історичні події	Теракти 11 вересня, початок російсько-української війни	Глобальне потепління Арабська весна Хмарні обчислення
Мовне питання	Часто переходили на українську	Часто одразу виростали україномовними
Комунікаційні уподобання	PlayStation Перші соціальні мережі Обмін миттєвими повідомленнями Соціальні мережі Електронна пошта	Відеодзвінки Обмін миттєвими повідомленнями Соціальні мережі
Технологічна обізнаність		
Взаємодія з технологіями	Свідки переходу від аналогового до цифрового	Цифрові аборигени, зростали зі смартфонами
Соцмережі	Facebook, Twitter, ранній Instagram	TikTok, Instagram, YouTube, Discord
Ставлення до конфіденційності	Більше переймаються приватністю	Частіше публікують особисту інформацію
Освіта та мислення		
Стиль мислення	Ідеалісти, часто орієнтовані на зміни	Реалісти, прагматичніші, адаптивні
Ставлення до навчання	Висока цінність університетської освіти	Відкритість до неформальної освіти, онлайн-курсів
Кар'єра та робота		
Перспективи роботи	Гнучкість та робота в Інтернеті	Стабільність
Ставлення до роботи	Прагнуть балансу «життя–робота», хочуть сенсу	Цінують гнучкість, відкриті до фрілансу та гіг-економіки
Очікування від роботодавця	Лояльність, розвиток, стабільність	Важливі цінності, різноманітність, соціальна відповідальність
Соціальні цінності та активізм		
Соціальна активність	Активно брали участь у протестах (Євромайдан тощо)	Схильні до онлайн-активізму, екологічних та ЛГБТ+ тем
Погляд на майбутнє	Більш оптимістичні	Часто мають тривожність через нестабільність світу
Цінності	Прагматичний ідеалізм. Вони хочуть змінити світ, тому що його потрібно покращувати	Мобільність на роботі, але життя з турботами про майбутнє

Незважаючи на сьогоденні соціальне різноманіття, переважають покоління Y і Z. Згідно з дослідженням New Kids On The Block. Millennials & Centennials Primer від Bank of America Merrill Lynch, сьогодні налічується 2

мільярди міленіалів і 2,4 мільярда зумерів, що становить 27% і 32% населення світу відповідно.

Що стосується нинішнього покоління, тих, хто народився після 2010 року, то їх називають поколінням Альфа. Якою буде їхня поведінка? Через пару років подивимося, чи помітимо ми розрив між поколіннями!

Як встановлено науковцями, громадянська та політична участь молоді може набувати як формального, так і неформального вигляду [284]. У огляді існуючих типологій участі, Екман і Амна зазначають, що для розуміння громадянської активності молоді у XXI столітті необхідно враховувати як офіційну політичну, так і неформальну модальності залучення:

- активну політичну участь, політичну поведінку, яка фіксує публічну поведінку, таку як демонстрації та голосування, які мають на меті «впливати на урядові рішення та політичні результати» [33];

- латентна політична участь, з іншого боку, на їхню думку, є синонімом громадянської участі, маючи на увазі приватну, можливо, «дополітичну» або «резервну» поведінку, як-от моніторинг проблеми або участь у громадському клубі [33, с. 291 – 292]. Вони та інші також визнають, що політична або передполітична діяльність може здійснюватися колективно або поодиноці. Ми підтримуємо класифікацію діяльності за двома вимірами: мета, тобто те, чи намагається людина впливати на політичні чи громадські результати, та процедура, що охоплює процес або механізм, за допомогою якого досягаються цілі. Офіційна взаємодія стосується дій, що здійснюються за допомогою встановлених процедур з чіткими політичними або громадянськими кінцевими цілями. Вони часто відбуваються через або пов'язані з існуючими установами, такими як організації громадянського суспільства (далі – ОГС), органи управління виборами, політичні партії чи уряди – незалежно від того, чи виконуються вони індивідуально (голосування) чи колективно (організація за конкретного кандидата). Неформальна взаємодія відбувається поза цими інституціоналізованими органами, або на індивідуальному рівні, або серед сім'ї, друзів чи однолітків, і може мати

опосередкований вплив на офіційне політичне чи громадянське життя. У таблиці 2.3. наведено ілюстровані, але невичерпні приклади формальної та неформальної громадянської та політичної участі. Існуюча наукова література визначає тенденції неформальної та формальної громадянської та політичної активності молоді та сприятливі фактори.

Таблиця 2.3.

Приклади формальної та неформальної політичної та громадянської активності

Політична діяльність	Громадська діяльність
Формальна	Партисипація
Голосування Виконання функцій працівника виборчих дільниць або спостерігача за виборами Вступ до політичної партії Волонтерство для кандидата чи політичної партії (телефонний банкінг, фандрейзинг) Робота бюрократам Підписання петицій Проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з виборцями за дорученням політика	Проходження курсу громадянської освіти в школі Участь у програмі наставництва Участь у студентському самоврядуванні або шкільних клубах чи організаціях Добровольчества Приєднання, створення або проведення цифрової чи особистої адвокації чи інформаційно-роз'яснювальної роботи від імені створеної ОГС Участь у таких заходах, як спортивні ліги, клуби та асоціації
Неформальна	Зобов'язання
Участь у протестах та маршах Проведення політичної адвокації Взаємодія через соціальні мережі з обраними лідерами або обмін інформацією про політичні партії чи лідерів у соціальних мережах Бути в курсі політичних питань Обговорення політики з друзями, сім'єю або членами громади Демонстрація політичних логотипів або матеріалів на підтримку політичної партії чи лідера	Проведення цифрової адвокації на неpolітичні цілі в особистих соціальних мережах Взаємодія з однолітками, сім'єю, членами громади через бесіди та щоденне спілкування з питань, що мають важливе значення для громади

Коли молоді люди сьогодні беруть колективну або індивідуальну участь у формальній політичній діяльності, вони часто роблять це, зосереджуючись на окремих питаннях, які їх хвилюють, і залучаючись поза офіційними політичними процесами. Онлайн-опитування 2022 року серед 858 молодих людей із 71 країни, проведене International Foundation for Electoral Systems (далі – IFES) та Kimpact Development Initiative (KDI), показало, що більшість молодих людей відчували лише «певну залученість» у виборчі та управлінські процеси, насамперед як виборці в день виборів. [63]. International Foundation for Electoral Systems – Міжнародна фундація виборчих систем. Це неприбуткова міжнародна організація, заснована у 1987 році, яка працює над підтримкою демократії шляхом сприяння проведенню вільних і чесних виборів у різних країнах світу. Вона надає технічну допомогу, проводить навчання для виборчих комісій, працює над виборчим законодавством, інклюзивністю виборів (зокрема участь жінок, молоді, осіб з інвалідністю тощо) та сприяє громадянській освіті.

В Україні IFES працює вже багато років – зокрема, підтримує Центральну виборчу комісію, сприяє виборчій освіті та прозорості виборчого процесу.

Молоді люди часто підтримують питання, які мейнстрімні партії не повністю сприйняли [209]. Ця тенденція означає, що вони опиняються поза типовим політичним апаратом. Дії на периферії політики іноді є точкою входу до більш традиційного політиканства. Наприклад, було виявлено, що молоді люди, які активно займаються зміною клімату та екологічними проблемами, готові до активності в суміжних політичних районах [264]. Однак не будь-яка взаємодія з окремих питань веде до ширшої, традиційної політичної участі. Натомість, молоді люди можуть бути схильні переслідувати політичні цілі нетрадиційними шляхами, схильні до цього через колективні соціальні рухи, які виходять за межі офіційного політичного процесу [210]. Справді, протести стають дедалі популярнішим способом для молодих людей висловлювати свої думки, що підживлюється

невдоволенням молоді формальними політичними процесами та бажанням негайних дій [267]. Водночас молоді люди схильні бути досить активними у громадських просторах через клуби та волонтерство, колективну адвокацію та активістські рухи.

Цифрова епоха та велика кількість онлайн-просторів суттєво змінили способи, якими молоді люди обирають участь як у політичному, так і в громадському житті. В опитуванні IFES/KDI респонденти визначили кампанії в соціальних медіа як основний метод залучення молоді, а особиста активність є наступним за величиною вибором [63]. Згідно з теорією розвитку, молоді люди використовують популярну культуру (музику, моду, засоби масової інформації) для встановлення індивідуальної та колективної ідентичності; ця «необхідна символічна робота» необхідна для формування ідентичності [214]. Таким чином, постійно з'являються нові та різноманітні форми взаємодії, особливо в онлайн-просторі. Цифрове, неполітичне та неформальне залучення, таке як музика та меми, є важливою тактикою цифрової громадянської активності молоді [161]. На думку самих молодих людей, соціальні медіа є ефективним методом залучення своїх однолітків і місцем, де молодь бачать як лідера [63]. Цифрові медіа є центральним джерелом інформації для молоді, а також простором для процвітання активізму – формального та неформального, громадянського та політичного.

Хоча онлайн-простори відкривають нові можливості для всіх видів взаємодії, вони також мають потужний потенціал для заподіяння шкоди, включаючи інформаційні атаки, порушення конфіденційності та кіберзалякування. Розуміння того, як виявляти неправдиву інформацію та захищати особисту приватність, має вирішальне значення для більшої цифрової грамотності та безпечнішого залучення молоді. Щоб підтримати безпечний доступ молоді до онлайн-простору, науковці рекомендують, щоб програми громадянської освіти охоплювали три напрямки: грамотність інформаційної екосистеми; грамотність у соціальних медіа, включаючи створення контенту; та тренінг критичного читання [205]. Дослідження 2019

року серед молодих людей віком від 15 до 27 років показало, що пропаганда грамотності цифрової взаємодії в шкільному середовищі збільшує участь Інтернету в політиці, хоча освітня нерівність зберігається [45]. У тому ж дослідженні також стверджується, що молоді люди, які пройшли навчання з оцінювання достовірності онлайн-контенту, стали менш схильними брати участь у «політиці участі в онлайні» та частіше брати участь у громадській активності офлайн [45], припускаючи, що цифрова та особиста участь можуть інформувати одна одну та перетинатися. Справді, інші дослідження виявили статистично стійкий зв'язок між неполітичною, мотивованою інтересами онлайн-участю, яка слугує воротами для волонтерства, залучення до вирішення проблем громади, протестної діяльності та політичного голосу [46].

Незважаючи на те, що ефективні інструменти цифрової та медіаграмотності вдосконалюються в усьому світі [234], й існує велика кількість програм та ідей для цифрової та медіаграмотності та залучення, вимірювання успіху все ще не є універсальними та вимагають глибшого осмислення та аналізу. Справді, пропаганда політичної толерантності через соціальні мережі для боротьби з антидемократичними рухами також потребує подальшого розвитку та вивчення. Також необхідні подальші дослідження, щоб порівняти особисті та віртуальні спільноти, оскільки деякі відомі вчені стверджують, що онлайн-платформи не можуть замінити особисте створення спільноти [246].

Участь молоді набуває особливого значення з огляду на глобальні тенденції відступу від демократії та зростання авторитаризму. Автократи сьогодні все частіше прагнуть перервати відносини між носіями політичної влади і народом (див. Табл. 2.4) [163]. Зміцнення демократичної стійкості та протидія авторитарним загрозам вимагають постійних зусиль, спрямованих на підготовку до потенційних загроз демократії, реагування на них та відновлення або трансформацію після них [163]. Ці зусилля вимагають, щоб усі члени суспільства були залучені (не кажучи вже про включення) у політичний та громадянський дискурс. Хоча інклюзія часто є структурним

бар'єром для певних груп, включаючи молодь, вибір залучення є необхідною умовою для динамічного демократичного суспільства. Отже, як участь молоді може схилити шальки терезів?

Таблиця 2.4

Загрози демократії

Напади на незалежні інститути (судову, законодавчу, автономні органи) з боку виконавчої влади
Корупція на державній службі та/або зловживання державними ресурсами
Втручання в громадянський і політичний процес країни з боку небезпечних або недоброзичливих іноземних суб'єктів
Систематичне позбавлення виборчих прав груп виборців
Маніпуляції на виборах (наприклад, за допомогою джеррімендерингу)
Виключення та/або репресії щодо маргіналізованих груп населення (таких як молодь з інвалідністю або молодь від спільноти ЛГБТКІ+)
Державний контроль за Інтернетом
Закриття можливостей для ОГС, неурядових організацій та інших груп громадянського суспільства
Напади на журналістів, захоплення ЗМІ та обмеження свободи слова
Загрози цілісності інформації
Репресії проти опозиційних політичних партій
Обмеження на діяльність та/або вираження думок осіб

Науковці наголошують на важливості комунікації та зв'язків між громадськими організаціями для демократичної стійкості проти дедалі більш впізнаваної авторитарної тактики, такої як загострення соціальної та політичної поляризації та поступових зловживань владою, спрямованих на паралізацію опозиції [148]. Підготовка інформаційної грамотності та громадянської освіти молоді стає особливо важливою для більш ефективного розпізнавання таких стратегій та реагування на них. Цей зв'язок також відображає важливість побудови мережі. Позитивні стосунки між членами громади сприяють позитивній соціальній взаємодії та альтернативним наративам поганій політиці та насильству [205].

Хоча громадянська освіта може сприяти поширенню знань та навичок для позитивного залучення громади та побудови альтернативних наративів –

обидва кроки до демократичної стійкості – не все залучення є однаково ефективним [246]. Створення взаємності та довіри в суспільстві – також відомого як соціальний капітал – може відбуватися як через мостові групи (інклюзивні групи, такі як молодіжна кліматична організація або боулінг-ліга), так і через групи зв'язків (ексклюзивні групи, такі як сільський клуб або жіноча церковна група) [246]. І те, й інше є необхідним для здорового, демократичного суспільства, але мостові групи формують ширшу ідентичність і взаємність, необхідні для функціонування суспільства. Таким чином, спрямоване на залучення молоді до об'єднання груп може бути кращою інвестицією для підтримки демократичної стійкості та боротьби з авторитаризмом.

Арабська весна ілюструє силу громадських груп у забезпеченні участі молоді в політичному житті. До 2011 року єгипетська молодь середнього класу займалася неполітичним волонтерством переважно через громадську роботу, що наражало їх на несправедливість у суспільстві. Багато з цих добровольців, орієнтованих на волонтерів молодих людей, брали активну участь у повстанні. Основною метою молодіжних громадських волонтерських організацій (мостових груп відповідно до наведеного вище визначення) було формування самосвідомості та участі молоді у політичній ситуації, надання молодим людям можливості мобілізуватися для змін [170].

На основі інтерв'ю з каїрськими волонтерами в єгипетському молодіжному русі Ресала в роки після Арабської весни було показано, що погляди молодих людей змінювалися протягом їхньої волонтерської діяльності, і що вони розвивали організаційні навички та навички соціальних медіа, які використовували для демонстрацій та організації [261]. Громадські групи також надали простір для молоді, щоб дізнатися про громадянську та політичну активність та практикувати власну. Наприклад, шилли – це неформальні групи від 10 до 15 осіб в арабському суспільстві, які включають сім'ю та близьких друзів, які поділяють спільні інтереси (групи зв'язків) [180] туніських шилл на такі теми, як мистецтво та права ЛГБТКІ+, були ключовими

у розвитку громадянської свідомості серед молоді [180]. У Єгипті мостові групи створювали зв'язки та відкривали розум для досвіду інших членів суспільства, тоді як групи згуртувань забезпечували основу довіри та розгляду альтернативних політичних та культурних наративів, щоб викликати інтерес до змін. Молоді люди в конфліктних ситуаціях, закритих або закритих політичних і громадських просторах, або в районах з високим рівнем злочинності та насильства, а також представники маргіналізованих і недостатньо представлених груп можуть потребувати більш цілісної підтримки, ніж їхні однолітки в більш відкритому або інклюзивному середовищі [213, с. 45]. Люди, які живуть у країнах, що перебувають у розпалі нерозв'язних конфліктів, вірогідно, почуватимуться ізольованими від ширшої громадської чи колективної ідентичності. Вони можуть мати сильні позитивні погляди на людей, які мають схоже походження або соціальну ідентичність, і сильні негативні або делегітимізуючі погляди на тих, кого вони вважають поза своїм найближчим оточенням [279]. У таких ситуаціях підтримуючі сімейні стосунки, соціальна підтримка, догляд за дітьми та почуття власної свободи волі можуть сприяти цілісному благополуччю та психічному здоров'ю. Позитивна участь молоді в громадянському суспільстві може кинути виклик небезпечній ідеології та поляризації та сприяти згуртованості між різними групами населення, сприяючи як індивідуальній, так і колективній стійкості. Наприклад, громадянська активність кольорової молоді, яка проживає в містах з більш високим рівнем насильства в Сполучених Штатах, була пов'язана з повідомленнями про поліпшення психічного здоров'я і благополуччя [31]. Інші дослідники закликають до посилення вивчення та заохочення програм повернення молоді після конфлікту [186, с. 33], а аналіз поточних молодіжних мирних програм ООН у 2018 році наголошує на необхідності співпраці з молодими людьми на рівних, наставництва молоді та розбудови потенціалу в молодіжних програмах заради миру [258].

Окрім громадянської освіти та громадянської та політичної участі, література також підтримує акцент на зайнятості молоді та економічних

можливостях як шляху до стабільності та миру. Прискорення економічного розвитку саме по собі не може сприяти виникненню демократії, але воно робить демократію більш стабільною [244]. Сучасним молодим людям потрібні позитивні шляхи між школою та роботою, включаючи стажування та стажування, щоб заохочувати свій особистий розвиток у політично та громадянсько активних членів суспільства [284]. Важливо визнати економічні можливості як стабілізуючу силу для демократії, так і прискорювач на шляху до демократичної стійкості та антиавторитаризму.

Огляд літератури дає міцну основу для цього дослідження, але залишається кілька питань. Наприклад, у той час як література ілюструє різноманітні способи, якими молоді люди є громадсько активними, як особисто, так і онлайн, як громадянська активність може призвести до політичної участі? Знаючи, що суб'єктність та енергійність молодих людей впливають з їхніх стосунків з іншими молодими людьми, дорослими, установами та мережами, і що ранній досвід може вплинути на подальшу громадянську та політичну активність, як практики можуть більш значущо підтримувати та заохочувати постійну неформальну та офіційну участь молодих людей у політиці? Нарешті, розуміючи, що інклюзивні громадські простори можуть зміцнити демократичну стійкість, допомагаючи людям формувати свою ідентичність та розвивати довіру в суспільстві, як вплинуло на залучення молоді в громадянській та політичній сферах, а також у цифровому та особистому просторах, зростання авторитаризму та демократичного відступу?

Ці питання ми обговоримо у наступних розділах роботи.

2.2. Механізми публічного управління у сфері реалізації Стратегії утвердження громадянської ідентичності молоді

Після початку повномасштабної війни керівництво держави усвідомило гостру необхідність виховання нового покоління українців, що спонукало до схвалення Постанови Кабінету Міністрів України Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року [107] та Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [104]. Без консолідації зусиль держави, освітніх установ і громадськості цього зробити неможливо, а головне в цьому тандемі – зацікавленість всіх у вихованні високоосвіченої патріотично налаштованої української нації, без якої Україна може втратити свою державність [122]. Отже, публічне управління формуванням та розвитком ГІД молоді є одним з нагальних напрямів суспільної діяльності в умовах сучасних екзистенційних викликів.

Зазначена Стратегія регламентує формування та реалізацію державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (далі – УГІД), яка має спрямовуватись «на всі верстви населення України, вікові категорії, закордонних українців та враховувати інтереси корінних народів і національних меншин (спільнот) України» [107].

Як свідчить багаторічний досвід стратегій та програм, навіть добре продумана і розроблена політика не завжди досягає виконання поставлених завдань з причини її поганого виконання. Тому неможливо відокремити розробку державної політики від її реалізації, так як ще на підготовчому етапі необхідно враховувати і аналізувати те, якою мірою плани і програми реалізуються в конкретних умовах. Проведення в життя зазначеної політики є складним процесом, об'єднуючим як політичну, так і адміністративну діяльність. Необхідний більш широкий погляд на процеси, і великою помилкою є спроби звести реалізацію політики до технологічних та адміністративних аспектів.

Складовою частиною здійснення державної політики є визначення механізму її реалізації, що включає сукупність засобів, методів і ресурсів, які забезпечують виконання планованих заходів у відповідності з поставленими завданнями. Механізм реалізації складається з комплексу заходів: інституціональних; фінансових; соціальних; психологічних; соціокультурних.

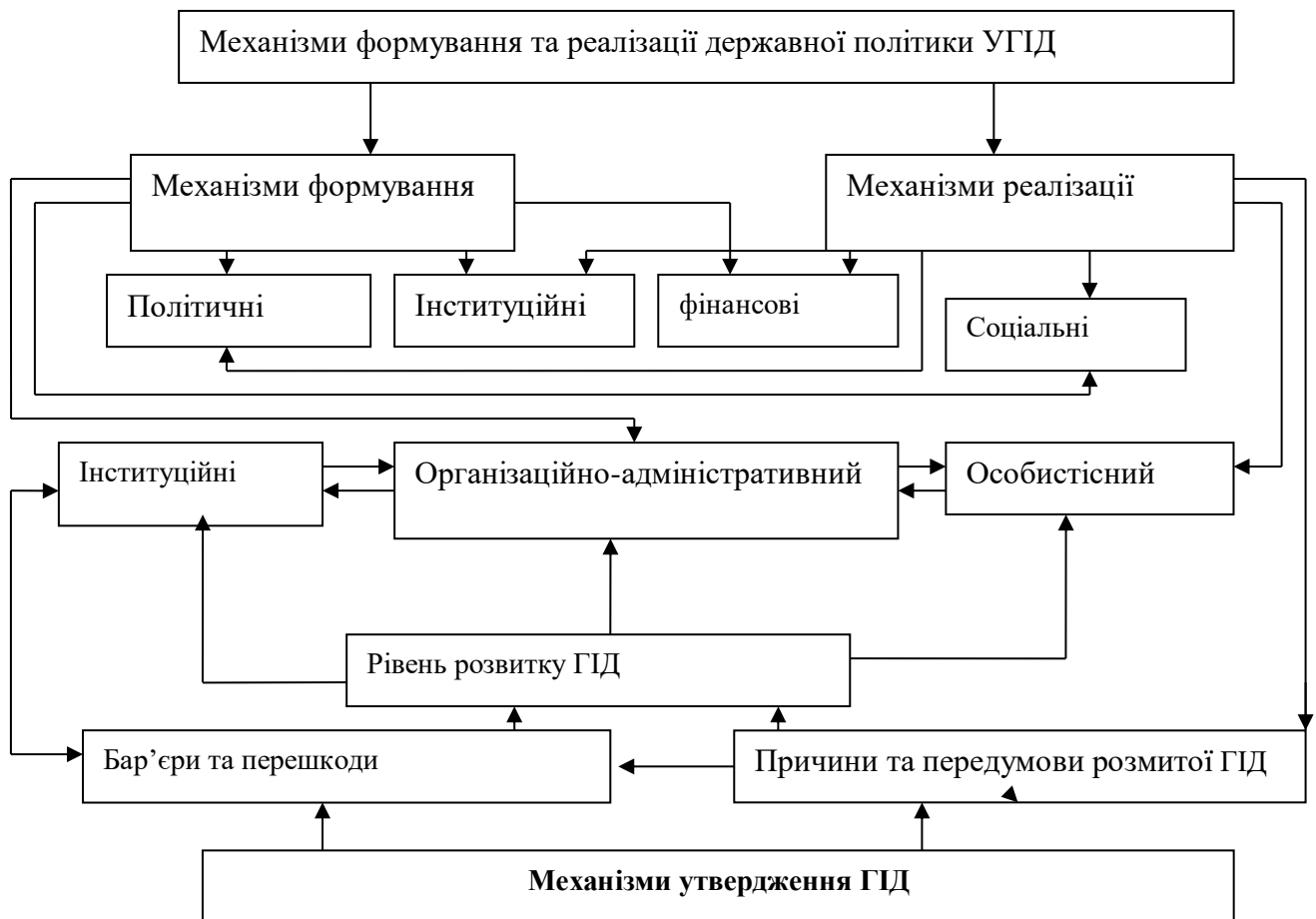

Рис. 2.1. Комплекс механізмів утвердження громадянської ідентичності

Концептуальні засади механізмів публічного управління висвітлено в численних працях вітчизняних та зарубіжних учених, але, на сучасному етапі розвитку галузі публічного управління, не має загальноприйнятого поняття «механізму публічного управління» та єдиного підходу до трактування його визначення. Враховуючи це, підтримуємо думку французького вченого Анрі Кульмана, який наголошував на існуванні величезної кількості механізмів, які на його думку, являють собою систему елементів (цілей, функцій, методів,

організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результуючу реакцію [55, с. 13-14].

Поняття «механізм» в широкому значенні означає внутрішній устрій машини (приладу, апарату), що приводить її в дію, або систему (пристрій), що визначає порядок якого-небудь виду діяльності [34]. Цей термін гуманітарні науки запозичили з механіки для позначення сукупності взаємозв'язаних і взаємозалежних соціальних, політичних та інших інститутів і організацій, що забезпечують досягнення конкретних цілей творців механізму. Для виконання іманентних функцій механізм повинен володіти цілісністю, ієрархічною структурованістю, цілеспрямованою діяльністю та іншими системними якостями. У такому розумінні термін «механізм» використовується, наприклад, соціологією при описі системи соціальних зв'язків і відносин індивідів в конкретних умовах місця і часу [109, с. 42]. У свою чергу, поняття «система» застосовується гуманітарними науками з середини XX ст. для позначення сукупності елементів, які створюють цілісність під час їх стійкої взаємодії, спрямованої на реалізацію конкретних цілей [34].

Підстави для ототожнення понять «механізм» і «система» дає наявність загальних ознак у сутності, описуваної з їх допомогою. Зокрема, структури механізму і системи утворюють відносно самостійні елементи, які можна сепарувати з цілого за допомогою структурно-функціонального аналізу. Всі елементи механізму і системи взаємопов'язані спільною діяльністю з реалізації загальних стратегічних цілей збереження певного стану об'єкту дії або його перетворення. Для функціонування всього механізму або системи кожен їх елемент повинен виконувати взаємозалежні іманентні функції. Причому в механізмі, рівно як і в системі, можуть існувати елементи, контролюючі їх функціонування і перешкоджаючі їх сутнісним змінам.

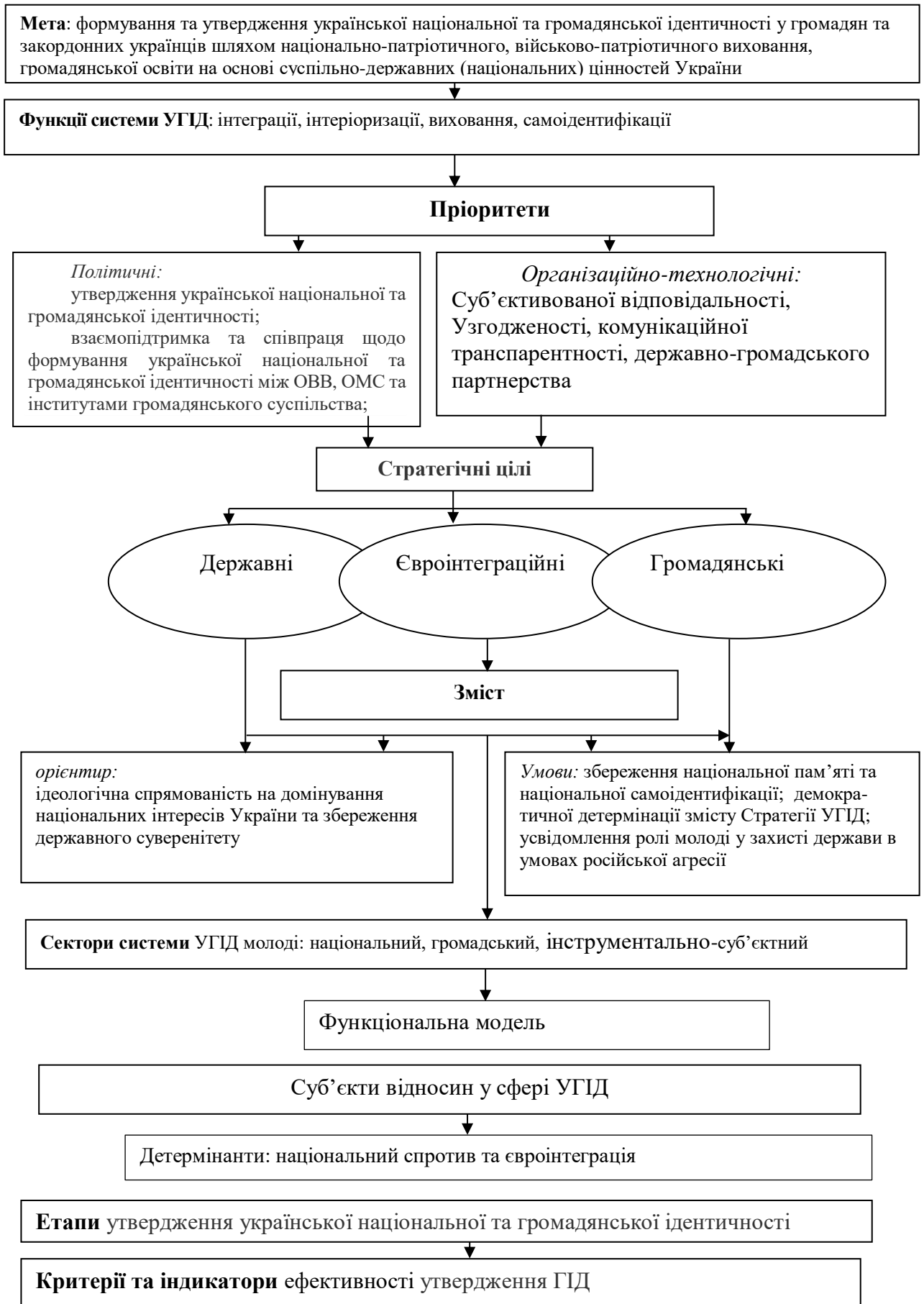

Рис. 2.2. Функціональна модель системи утвердження української громадянської ідентичності

Діяльність механізму і системи керується органами, які визначені законодавством відповідно до вироблених норм контролю. Підтримку працездатності механізму і системи забезпечують внутрішній і зовнішній контроль, що застосовує позитивні і негативні санкції для заохочення точного виконання всім механізмом, системою і їх окремими елементами наказаних норм функціонування або покарання за їх порушення, до радикальної заміни елементів, що породжують дисфункції механізму, системи.

Проте механізм створюється не самостійно, а під зовнішньою дією. Він не здібний до саморегенерації втрачених елементів. Тому системні якості можуть бути властиві повністю укомплектованому механізму, що виконує в повному обсязі всі його іманентні функції.

Організаційно-координаційний	Фінансовий	Інституційний
• розроблення планів заходів • налагодження ефективної співпраці між органами, відповідальними за реалізацію Стратегії, та інститутами громадянського суспільства, зокрема шляхом укладення угод, контрактів, меморандумів, здійснення спільних заходів, реалізації проектів; врегулювання конфлікту інтересів; запобігання корупції.	• Фінансове забезпечення реалізації Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів у межах бюджетних призначень, передбачених головним розпорядникам відповідний бюджетний період, міжнародної технічної допомоги, інших джерел, не заборонених законодавством	• удосконалення нормативно-правового забезпечення сфери УГІД • розподіл повноважень між органами, відповідальними за виконання планів заходів з реалізації цієї Стратегії відповідно до їх компетенції та з урахуванням ресурсних можливостей

Рис. 2.3. Механізми реалізації Стратегії

Існують три методологічних підходи до проблеми реалізації державної політики, що розглядають цей процес з різних позицій [44].

По-перше, реалізація як лінійний процес. При цьому основними організаційними умовами успішного виконання є:

- 1) ясні цілі діяльності та стандарти виконання функцій;
- 2) наявність необхідних ресурсів: фінансових, матеріальних,

інформаційних, людських тощо;

3)ефективні організаційні структури;

4)розроблені правила, процедури та інструкції, які координують та регламентують діяльність організацій та їх відносини з владними структурами;

5)розвинені комунікації і система координації діяльності різних структур, залучених до процесу здійснення політики.

По-друге, реалізацію можна розглядати як комплекс дій різних державних структур, пов'язаних з адаптацією всіх учасників, і в першу чергу вищих керівників, протягом здійснення політики до умов і завдань, які доводиться вирішувати, з унінням узгоджувати свої інтереси і формувати партнерські відносини. Тут велику роль відіграють інформаційні системи і канали зворотного зв'язку, що дозволяють дізнаватися про події та отримані результати і на їх основі регулювати свою діяльність, виходячи з місії і цілей організації або індивіда.

По-третє, реалізацію можна представити як діяльність за певними правилами як формальними, так і неформальними, які встановлені на самому початку або формуються учасниками здійснення політики на підставі накопиченого досвіду. Врахування їх при розробці стратегії і тактики, управлінні та контролі дозволяє визначати роль кожного учасника і швидше реалізовувати цілі організації.

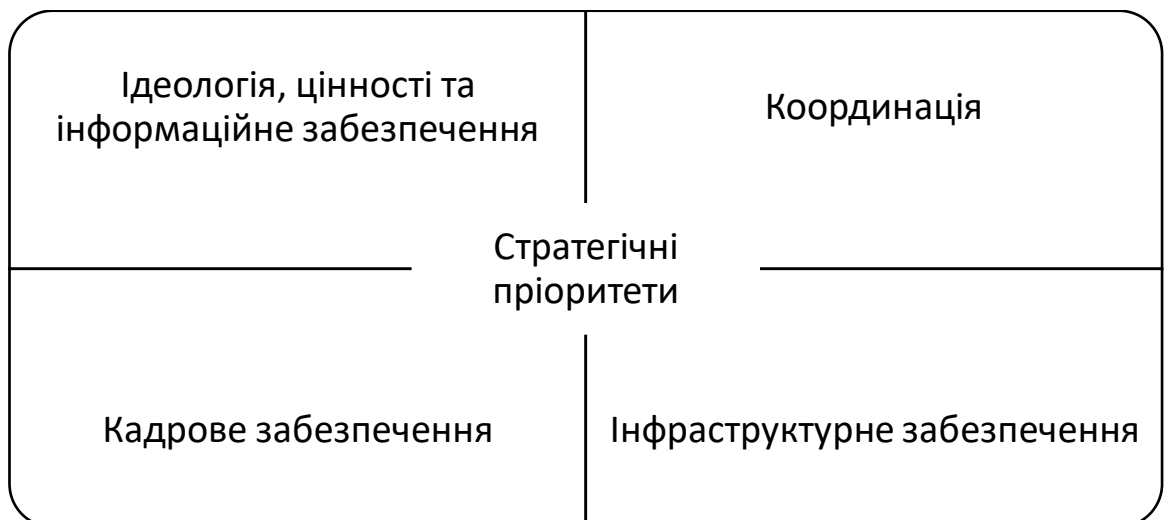

Рис.2.4. Структурні компоненти Стратегії

Державна політика УГІД молоді має здійснюватися на двох рівнях: концептуальному і організаційному.

Концептуальний рівень державної політики УГІД має включати аналітичну діяльність, пов'язану з визначенням ефективності процесів формування патріота. Результатом цієї діяльності виступатиме загальна оцінка стану роботи у зазначеній сфері і вироблення рекомендацій, моделей, соціальних проєктів функціонування системи УГІД. На цій основі формується політика у сфері УГІД молоді, яка розкриває мету, пріоритети, напрями розвитку системи виховання патріота України. Стратегія реалізовується за такими пріоритетними напрямками [107]:

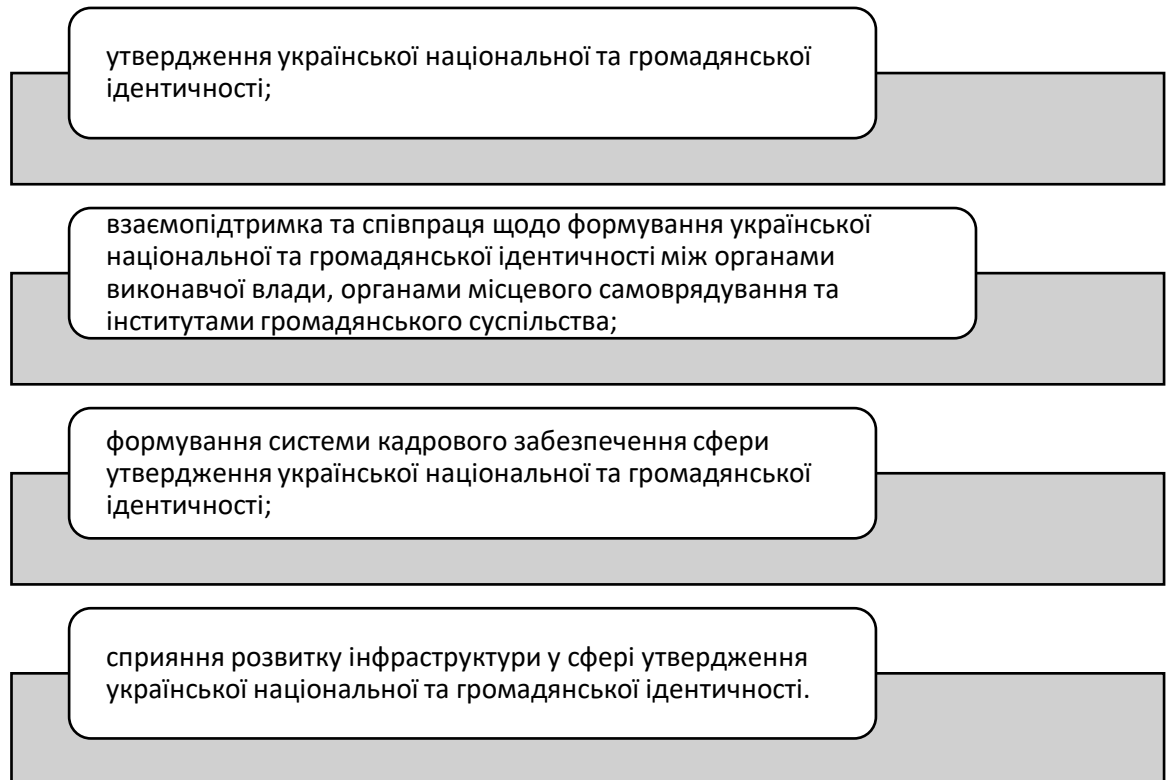

Рис. 2.5. Напрями реалізації Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності

Організаційний рівень державної політики УГІД молоді має спрямовуватись на регулювання умов реалізації системи виховання патріотів Батьківщини, здатних встати на захист державних інтересів країни.

Обидва рівні політики у сфері УГІД є системним цілим.

Система визначальних принципів політики у сфері УГІД молоді містить такі принципи, що наведені на рис. 2.6. (Ст. 5 Закону) [104].

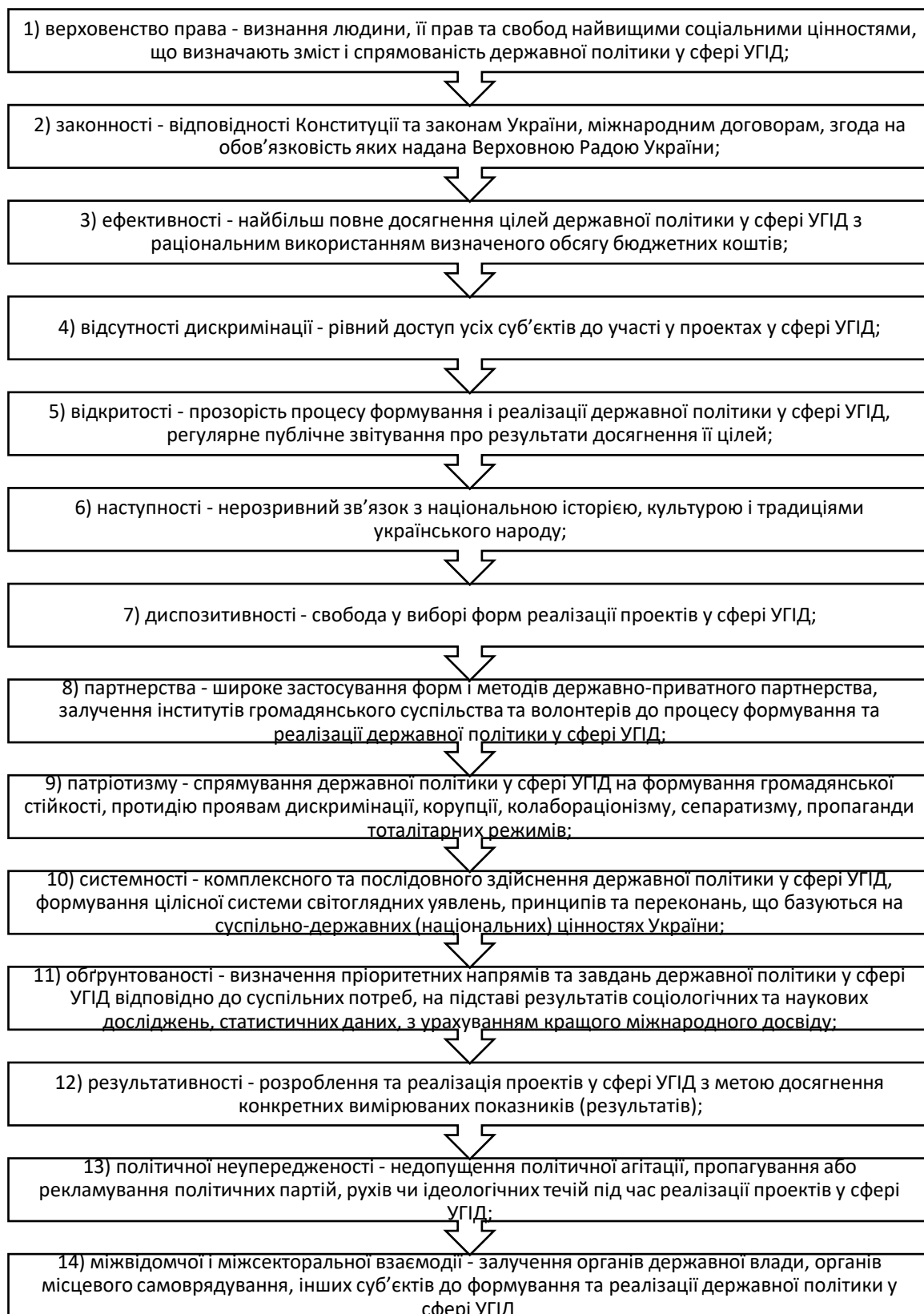

Рис.2.6. Принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Державна політика у сфері УГІД реалізується шляхом здійснення комплексу заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, регулювання відносин у сфері співпраці із закордонними українцями з питань УГІД.

Правову основу державної політики у сфері УГІД становлять Конституція України [51], закони України: «Про національну безпеку України» [101], «Про освіту» [102], «Про закордонних українців» [100], «Про волонтерську діяльність» [99], «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» [106], «Про основи національного спротиву» [103], «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [104], інші нормативно-правові акти України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Концептуально-методологічною основою системи УГІД є суспільно-державні цінності України (рис.2.7).

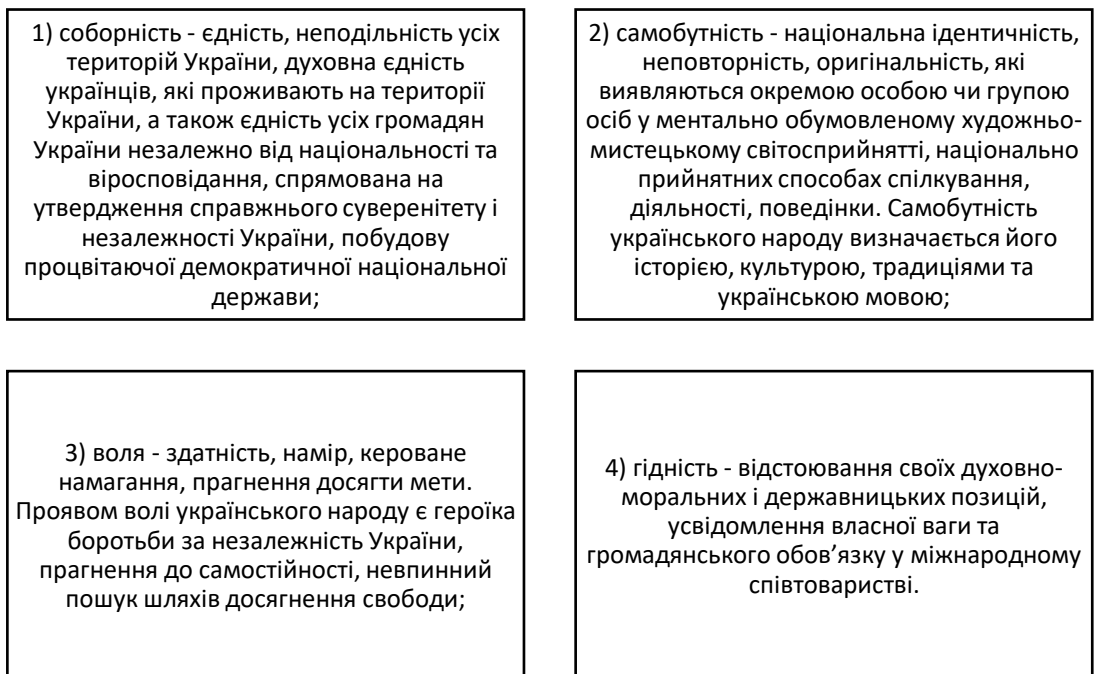

Рис. 2.7. Суспільно-державні (національні) цінності України

Згідно Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [104]

суб'єктами УГІД є (рис.2.8):

Рис.2.8. Суб'єкти державного регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Як можна побачити, до цієї структури не увійшли інститути громадянського суспільства, які мали б бути рівноправними суб'єктами управління в системі УГІД.

Щоправда, згідно зазначеного закону інститути громадянського суспільства мають права :

1) «отримувати фінансову, інформаційну, методичну, організаційну допомогу та інші види державної підтримки на реалізацію проєктів у сфері УГІД (щодо національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання або громадянської освіти) у встановленому законодавством порядку, а також підтримку, що надається за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством;

2) брати участь у виконанні державних цільових, регіональних та місцевих програм у сфері УГІД;

3) створювати заклади сфери УГІД;

4) володіти об'єктами інфраструктури УГІД;

5) брати участь у підготовці фахівців у сфері УГІД у встановленому порядку;

6) брати участь в оцінюванні ефективності реалізації державної політики у сфері УГІД;

7) вносити кандидатури своїх представників до складу координаційних рад з питань УГІД, інших допоміжних органів, які утворюються для вирішення питань, що прямо чи опосередковано стосуються національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання чи громадянської освіти;

8) за погодженням із закладами освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, фізичної культури і спорту, закладами сфери УГІД, молодіжними центрами, іншими установами брати участь у підготовці та реалізації проєктів, спрямованих на національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання чи громадянську освіту, що реалізуються на базі таких закладів

та обов'язки:

1) звітувати у встановленому порядку про використання наданої їм допомоги чи інших видів державної підтримки для реалізації проєктів у сфері УГІД; 2) дотримуватися інших вимог законодавства про утвердження УГІД» [107].

З 1 січня 2022 року набрав чинності Закон України № 1702-IX «Про

основи національного спротиву» [103]. Цей закон створює складну та всеосяжну систему національного спротиву агресору шляхом залучення населення до територіальної оборони на підконтрольних територіях та/або Руху опору на окупованих чи захоплених територіях, навчання громадян України виконанню спеціальних завдань територіальної оборони та руху опору; запроваджує загальну військову підготовку громадян України; узаконює початкову підготовку, яка охоплює заклади загальної середньої освіти; запроваджується базова підготовка громадян віком від 18 років, які не проходили військову службу.

Основою підготовки громадян України до національного спротиву є їх загальна військова підготовка, яка організовується на територіально-зональній основі, на засадах високої мотиваційної привабливості, та узгоджується з процесом трансформації системи призову на військову службу відповідно до принципів та кращих практик держав-членів НАТО. Загальна військова підготовка громадян України полягає в оволодінні базовими загальновійськовими знаннями, практичними вміннями та навичками і поділяється на початкову та базову підготовку.

Початкова підготовка організовується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері освіти і науки, спільно з Міністерством оборони України та проводиться у закладах загальної середньої освіти. Влітку в літніх таборах проводиться військово-патріотична підготовка у формі ігор.

Базова підготовка організовується Міністерством оборони України спільно з іншими зацікавленими центральними органами виконавчої влади та проводиться з громадянами України, які досягли 18-річного віку та не проходять військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, службі в правоохоронних органах, шляхом проведення періодичних навчальних зборів, занять, курсів.

Громадянська освіта як навчальний предмет з'явилася в Україні на

початку 2000 року [13]. У 2012 році була запропонована нова Концепція громадянської освіти, але проєкт концепції не був прийнятий. Закон «Про освіту» [102], прийнятий у вересні 2017 року, визначає, що держава зобов'язана створювати умови для громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних із здійсненням особою своїх прав та обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Верховенство права, свободи та громадянська/демократична політична культура визначається законом як один з основних принципів освіти в Україні. Закон визначає 12 ключових компетентностей, які відповідають меті та принципам освіти, а також наскрізну компетентність, пов'язану з критичним мисленням. Громадянська та соціальна компетентності визначаються як такі, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав та можливостей. Крім того, підхід до громадянської освіти представлений у Національній стратегії розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки [78].

Оскільки питання громадянської освіти стоїть на порядку денному державних інституцій та міжнародних донорів, десятки організацій громадянського суспільства в Україні декларують громадянську освіту як сферу діяльності, мають власні програми громадянської освіти або стабільно поширюють міжнародні практики, а також проводять системні заходи, спрямовані на визначені цільові групи в межах як формальної шкільної освіти, так і неформальної освіти (у тому числі за допомогою онлайн-інструментів).

На сьогодні існують суттєві відмінності між підходами до національно-патріотичного виховання і громадянського виховання. Одні й ті ж установи можуть бути провайдерами обох підходів. Це призводить до двобічного сприйняття багатьох цінностей і відсутності комплексного підходу до того, чому слід навчати в обох випадках. Рішення полягає або в тому, щоб включити

національний вимір у обговорення програм громадянської освіти, або в продовженні співіснування цих двох концепцій як паралельних освітніх підходів. Водночас, як зазначено у Звіті [110] значна кількість опитаних респондентів з молодіжного сектору висловили застереження щодо ризику низької якості та порушення принципів у процесі масового впровадження оновлених програм національно-патріотичного виховання під час війни.

12 березня 2021 року указом Президента України затверджено Національну молодіжну стратегію до 2030 р. [77] – рамковий документ, який передбачає впровадження нових підходів до розвитку молоді в Україні та визначає ключові напрями консолідації дій та зусиль держави, всіх секторів суспільства, політичні та громадські організації, підприємства, установи, організації, що підтримують становлення та розвиток молоді.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року статус-кво роботи з молоддю зазнав істотних змін. Бачення того, що буде потрібно молоді після закінчення війни, з урахуванням існуючих та можливих викликів, має розвиватися, не чекаючи настання миру. При цьому пріоритети Стратегії залишаються незмінними: безпека, охорона здоров'я, спроможність та інтеграція.

Підсумовуючи зазначене, слід відзначити, що в Україні створено систему органів управління, а також розгалужену мережу закладів і установ, яка діє на всіх рівнях держави і покликана забезпечувати реалізацію державної політики УГІД. Проте, це аж ніяк не означає високу ефективність провадження цієї політики, адже система управління у сфері не завжди спрацьовує ефективно. Механізм реалізації державної політики УГІД молоді має забезпечувати ефективну діяльність публічно-управлінської системи у сфері, яка буде відповідати як вимогам і інтересам самої молоді, так і завданням суспільства в особі держави. Між тим, низька результативність впровадження державної політики УГІД молоді в Україні, на наш погляд, пов'язані саме з недосконалими механізмами її розробки та реалізації.

2.3. Динаміка громадянської ідентичності молоді в Україні

Динаміка громадянської ідентичності молоді в Україні з 2010 по 2025 рік характеризується значними трансформаціями, зумовленими як внутрішніми соціально-політичними процесами, так і зовнішніми викликами, зокрема війною.

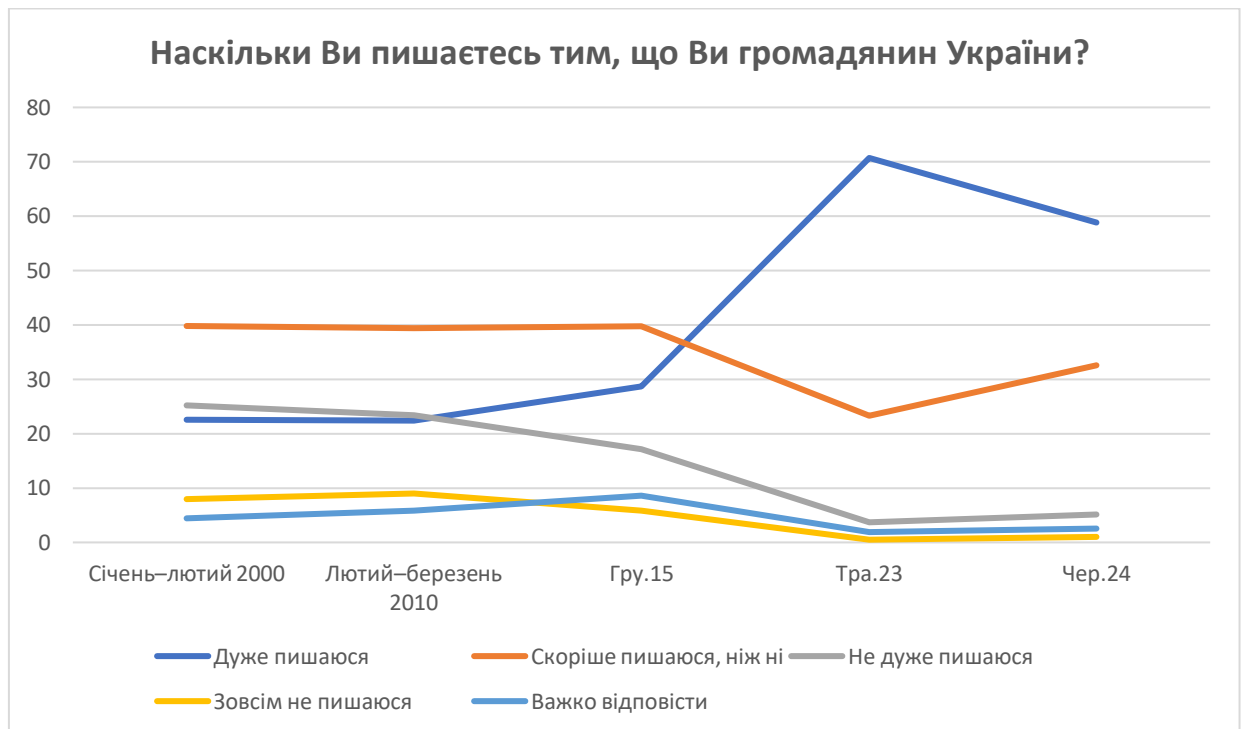

Рис.2.9. Динаміка громадянської ідентичності

Опитування «Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.)» проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 року в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» (опитано 2016 осіб) [43].

Відповідаючи на запитання «Наскільки Ви пишаєтесь тим, що Ви громадянин України?», у червні 2024р. 91% респондентів відповіли, що «дуже пишаються» або «скоріше пишаються» своїм українським громадянством. У 2015р. таких було 68%, у 2010р. – 62%, у 2000р. – 62% (рис. 2.9). Пишаються українським громадянством 95% жителів Західного регіону, 93% жителів Центрального регіону, 92% жителів Південного регіону та 83% жителів Східного регіону.

Аналіз соціологічних опитувань дає можливість зробити висновок про позитивну динаміку громадянської ідентичності, особливо після повномасштабного вторгнення. У той же час у 2024 р. можна спостерігати зниження позитивних оцінок у порівнянні з 2023 р.

Цікаво простежити рейтингування всіх видів ідентифікації громадян (рис. 2.10)

Рис.2.10. Варіативність самоідентифікації громадян України [43]

На діаграмі можна побачити, що громадянська ідентифікація значно переважає над локальною (місто народження) чи регіональною, а також європейською, тим більше маргінальні ідентифікації – з руським миром та радянським союзом.

На підставі аналізу емпіричних даних, можна виділити наступні етапи розвитку громадянської ідентичності (Рис. 2.11) [43].

Добре ілюструє цю динаміку й зміна ставлення до державних символів України (рис. 2.12)

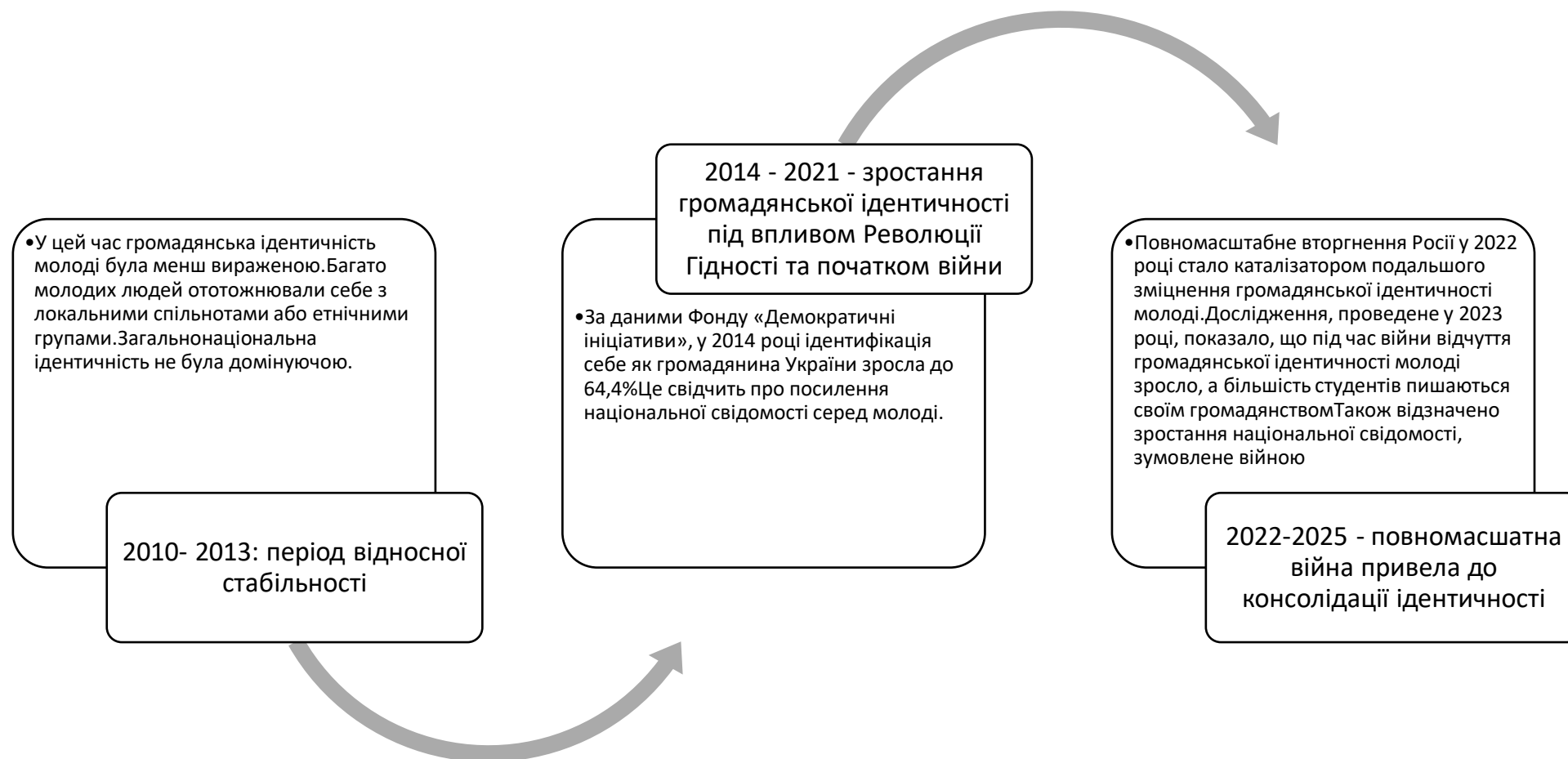

Рис. 2.11. Етапи розвитку громадянської ідентичності (2010 – 2024)

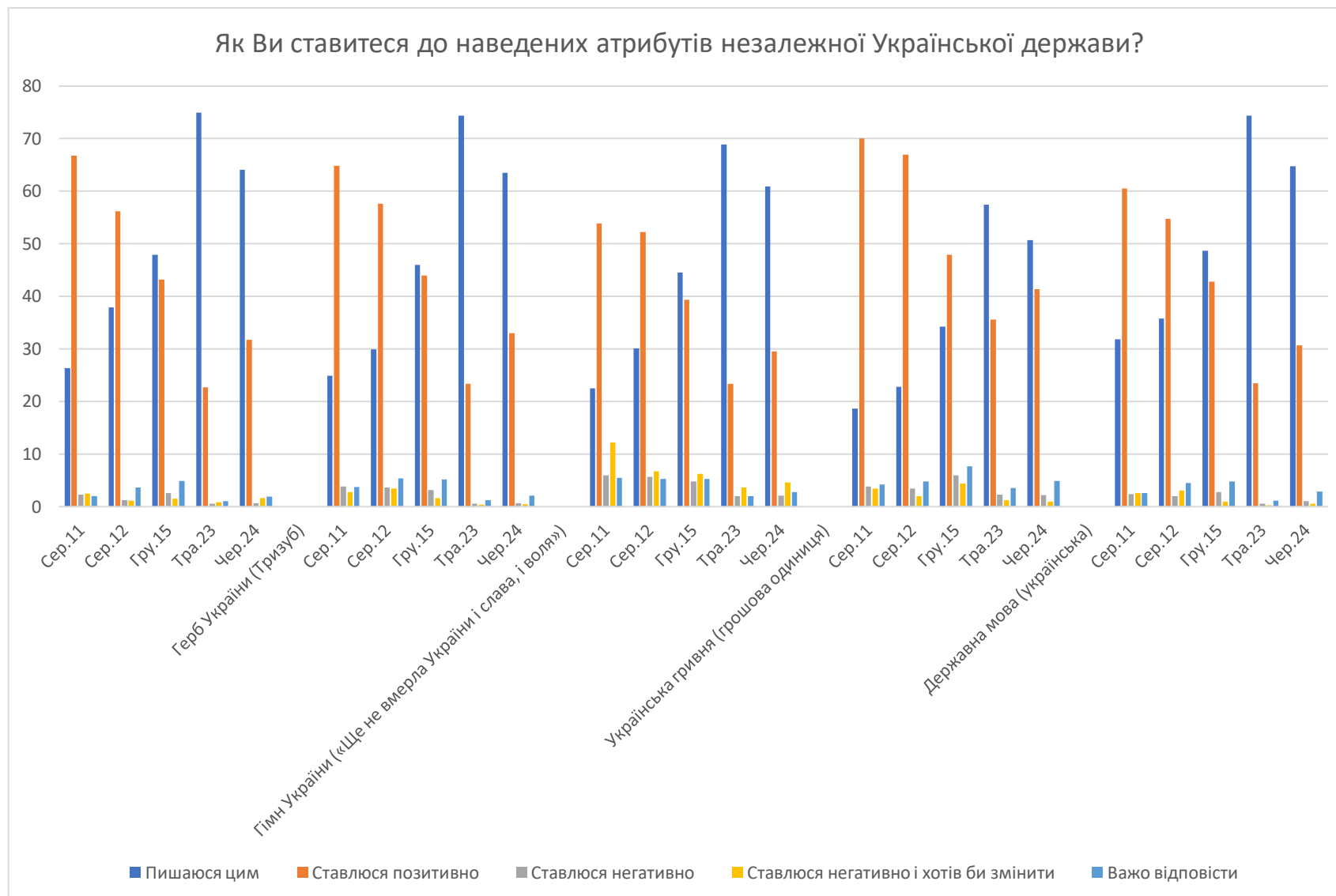

Рис. 2.12. Ставлення до державних символів (2010 – 2024) [43]

Можна виділити наступні ключові тенденції розвитку громадянської ідентичності:

- Зростання національної свідомості: молодь все більше ототожнює себе з українською нацією, що сприяє консолідації суспільства;
- Активна громадянська позиція: молоді українці активно долучаються до волонтерських ініціатив, допомоги армії та участі в громадському житті;
- Переорієнтація цінностей: війна стимулює молодь до переосмислення своїх цінностей, зокрема важливості державної мови, історії та культури.

У контексті оцінювання динаміки громадянської ідентичності, слід зазначити, що простежується цікава тенденція : у 2015 та у 2021 рр. понад половина опитаних вважали найбільш прийнятним для себе громадянське визначення української нації, як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій [43].

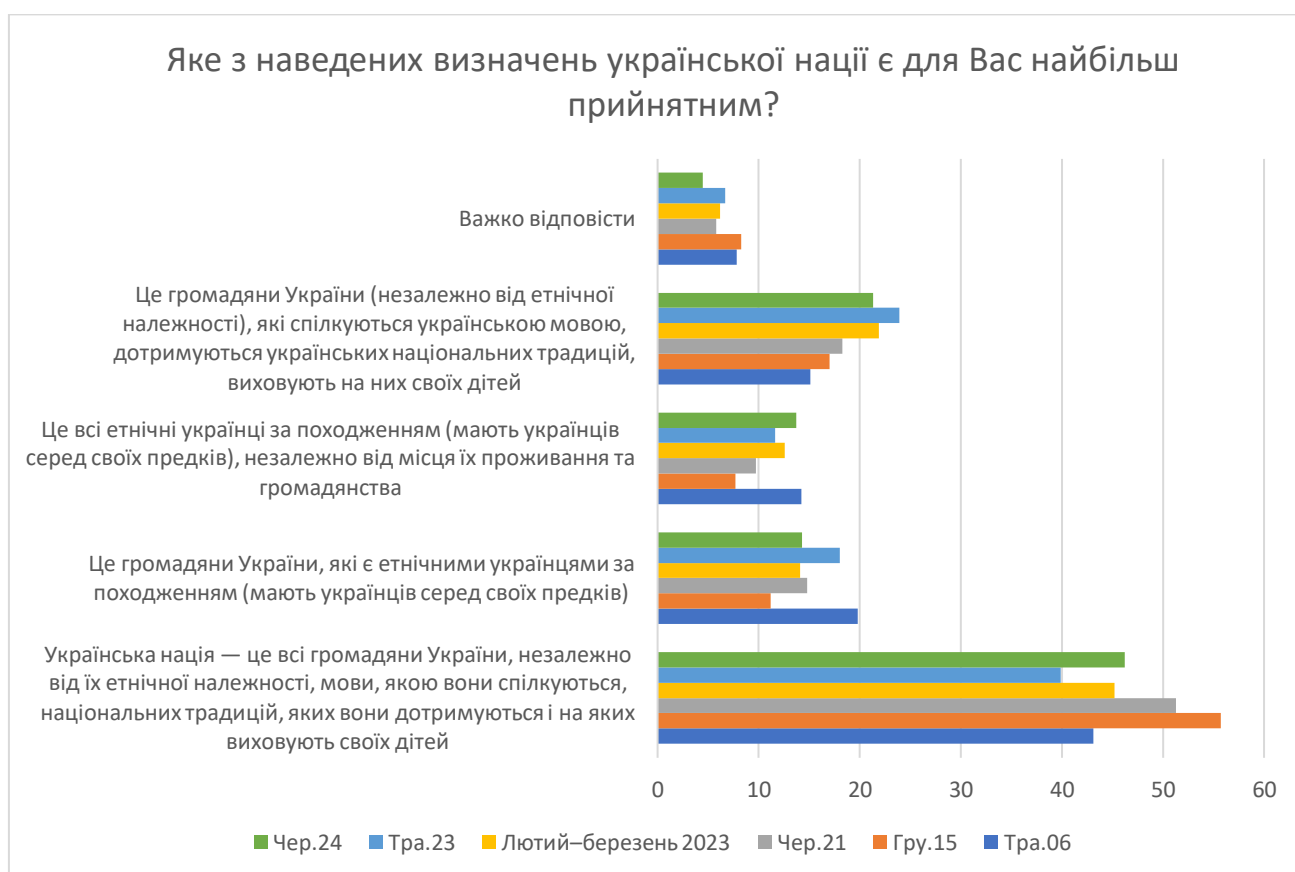

Рис. 2.13. Визначення нації

Зараз кількість тих, хто поділяє наступну думку, зменшилась майже на 10% на противагу збільшенню на 5 % тих, хто підтримує визначення української нації як етнічної спільноти (за наявності українців серед предків). «Громадянське визначення нації поділяють більшість респондентів у Південному (58%) і Східному (57%) регіонах (у Центральному регіоні – 48%, у Західному – 29,5%). Етнічне визначення нації дещо частіше поділяють жителі Західного регіону (32%), тоді як в інших регіонах – від 24% до 27%» [43].

Сучасна ситуація соціокультурного розвитку в Україні визначається рядом процесів, що дестабілізують суспільство. Серед них і прискорення темпів соціальної динаміки, і трансформація старих і поява нових соціальних структур, і трансформація соціальних ідеалів і цінностей. Не випадково її кваліфікація як ситуації радикальних соціальних змін вже стала загальноприйнятою. Цю дестабілізацію суспільного розвитку можна кваліфікувати і як ситуацію соціальної невизначеності. Не менш поширена теза про те, що така соціальна ситуація задає нові параметри перебігу соціалізації, пред'являючи до її предмету підвищені вимоги щодо формування нових моделей соціальної поведінки, побудови особистісної системи цінностей та ідентифікаційних структур.

У той же час саме останнє завдання, невіддале вирішення якої призводить до кризи ідентичності, розглядається як одна з провідних проблем, з якими стикається людина в ситуації соціальної нестабільності. Передбачається, що в основі кризових явищ у побудові ідентифікаційних структур лежать об'єктивні та суб'єктивні труднощі в процесі соціальної категоризації.

На пострадянському просторі змінилися не тільки соціальні категорії, до яких людина може віднести себе, а й сутність процесів самоідентифікації, їх спрямованість та цілі. В основі цих змін лежить трансформація базових цінностей і потреб. Можна виділити п'ять основних векторів зміни процесів ідентифікації:

- 1) Від стабільності до нестабільності та дифузії;

2) Від уніфікації до різноманітності. Обмежене коло соціальних категорій для ідентифікації змінюється більш різноманітним вибором;

3) Від глобальності до артикуляції, деталізації; зниження значущості більш глобальних соціальних категорій (ідеологічних, громадянських) на користь менш загальних, більш конкретних і реальних (гендерних, вікових, етнічних, професійних). Ця тенденція виражається також у зростанні особистісних та індивідуальних особливостей у структурі самоідентифікації;

Це означає, що в нестабільному суспільстві для кращої адаптації до мінливих умов люди схильні визначати себе через ті соціальні категорії, належність до яких не є престижною або шанованою. Вибір пояснюється тим, що самовизначення через цю соціальну категорію є найбільш вірним, а тому збільшує можливості адаптації особистості і підсилює почуття контролю над своє власне життя. Пошук семантичної визначеності в ситуації нестабільності краще відповідає на фундаментальне питання самоідентифікації «Хто я?», ніж пошук позитивних відмінностей між власною групою і чужою. Проблема ідентифікації в ситуації соціальної нестабільності полягає в тому, щоб спочатку знайти «свою» групу, визначити себе в невизначеній соціальній реальності. І тут потреба в сенсі, а не в самоповазі, може стати провідною.

В умовах соціокультурної кризи, що зачіпає традиційні соціальні структури та ідеологію, що сприймається масовою свідомістю як крах звичних систем цінностей і моделей поведінки, людина може не знайти опори для логічного аналізу і розуміння того, що відбувається і витягти зі своїх глибин іншу, архаїчну логіку, символи, в основі яких лежать найбільш стійкі елементи колективного несвідомого – архетипи. Результатом проєкції архетипів на свідомість є міфологеми, міфи, сни, казки, образи мистецтва, релігійні догми. Тому можна сказати, що в кризовій ситуації сам спосіб пізнання навколишньої дійсності стає міфологічним. У таких випадках спостерігається інволюція, у той час як піднесення поведінкових стереотипів на більш високий рівень можливо тільки в умовах досягнення більш високого рівня всієї соціокультурної традиції.

Із зростанням кризових явищ в суспільстві формується специфічний спосіб самоідентифікації особистості, властивий прикордонній ситуації. У соціально-психологічному плані останнє сприймається як розпад рольової структури соціального середовища, що призводить до руйнування її самоідентифікації, втрати свого «Я», можливість контролю за подіями, що відбуваються. Прикордонна ситуація штовхає масову свідомість на пошуки форм своєї компенсації, причому найбільш поширеним є процес архаїзації свідомості. Активізація архаїчних структур відбувається в декількох основних напрямках.

Перша пов'язана з втратою індивідом власної ідентичності, що спонукає до пошуку нових форм і способів ідентифікації з соціальним середовищем. Для міфологічної свідомості характерна специфічна форма самоідентифікації особистості шляхом екзистенційного злиття з групою, що відповідає такому рівню розвитку суспільства, коли індивід ще не здатний виділитися з групи. Людина, яка не має уявлення про власну безвідносну цінність, опиняється в ідентифікації з групою. Це породжує почуття значущості для інших, захисту перед обличчям реальності, яка здається чужою і ворожою. На початку повномасштабного вторгнення багато українців, особливо на територіях, які були окуповані, опинились в такій ситуації.

Іншим напрямком, в якому активізуються архаїчні структури масової свідомості, є персоніфікація уявлень про причини змін, що відбуваються в суспільстві, що переростає в образи «добра» і «зла», «героя» і «ворога». Міфологічна логіка взагалі не визнає можливості існування безособових об'єктивних причин подій і явищ, ставлячи на місце останніх конкретну людину або групу. Міфологізація може бути піддана, по-перше, певним найбільш значущим історичним подіям, які стають для етносу «спільною травмою» або «спільною славою». Суть архетипу «обраної спільної травми» полягає в тому, що у свідомості етносу вона асоціюється з універсальним злом і вимагає постійної жалоби та помсти. По-друге, образ ворога, як проекція архетипу «ми-вони», містить власні негативні якості етносу, від яких останній

«позбувається», вихлюпуючи їх на ворога. В результаті на тлі «нелюдських» ворогів члени етносу виглядають людьми, позбавленими негативних якостей, з яких автоматично випливає право на знищення цих ворогів. Цей наратив активно підтримується в українському інформаційному просторі.

У світлі екзистенційної кризи найважливішим завданням є відродження духовної культури суспільства. Саме цим пояснюється різкий сплеск національно-культурної активності українців у 2022 р., звернення до духовної спадщини. Духовною основою такого відродження може виступити традиційна національна культура, паростки якої спостерігаються вже в сучасному суспільстві. Національні звичаї, традиції, народна творчість, мистецтво та література містять у собі величезний духовний потенціал, який можна використати в сучасній культурі, забезпечити самобутність і приналежність до сучасних форм культури. Процеси стихійного відновлення духовних і матеріальних форм і цінностей національної культури повинні бути спрямованими в організоване русло. І в її межах важливо свідомо відводити роль стратегічних соціальних орієнтирів традиційним пріоритетам. Ці пріоритети можуть виступити методологічними при створенні нового технологічного і ціннісного інструментарію освоєння світу людиною – «соціальної технології некризового розвитку». Доцільно використовувати існуючий арсенал, щоб витягти з негативного соціального досвіду позитивний результат – переривання поступовості в розвитку традиційної культури. Ціннісні пріоритети та основний вектор руху соціальних суб'єктів як традиційного, так і нового історичного періодів є легітимними, незважаючи на відсутність прямих контактів між ними. Отже, традиційна національна культура в основному є стабілізуючим чинником запобігання негативним наслідкам стихійного розвитку суспільних процесів.

У контексті вищезазначених проблем необхідно повернути традиційній культурі роль регулятора і систематизатора суспільного життя. Але оскільки традиційний спосіб життя є феноменом минулого і не повною мірою застосовний до сучасної дійсності, то відновлення національної культури

повинно мати дещо інший напрямок. Традиційна національна культура повинна виступати ціннісною основою національної ідентичності і враховуватися при створенні нових культурних форм життя. Тому найважливішою умовою існування сучасної людини і подолання кризи є усвідомлення людиною себе як єдиного цілого в часі і просторі, вбирання в себе історичного досвіду своєї і загальнолюдської культури і найважливіших досягнень сучасної цивілізації. Однак першою умовою реалізації такої перспективи є усвідомлення цієї необхідності суспільством.

Важливою складовою української національної ідентичності є підтримка демократичних цінностей.

Рис. 2.14. Ставлення до демократичних цінностей [43]

Як можна побачити з діаграми, сприйняття війни як боротьби за демократію призвело до зростання майже на 20% підтримки демократії у 2022 – 2023 рр., проте 2024 р., напевно на фоні все більших проявів слабкості демократій, у тому числі криза демократії у США призвели до пониження цього показника.

«Підтримка демократичних цінностей більшою мірою властива тим респондентам, які ототожнюють себе з Україною (2/3 з яких відповіли, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України), тоді як серед тих, хто пов'язує себе зі своїм поселенням – кожен другий, з регіоном також майже кожен другий. Вважають, що народовладдя для країни

важливіше за суворий порядок, відповідно 58,5%, 43% і 41%. Віддають перевагу свободі перед матеріальним достатком відповідно 53%, 41% і 41%» [43].

Вплив війни також обумовлює вибір культурної традиції – як можна побачити, збільшується кількість людей, які обирають українську культурну традицію (за рахунок російськомовних, які мешкають в Східному та Південному регіонах) – з 2006 р. цей показник збільшився майже на 20%. Натомість, знижується кількість тих, хто «відносить себе до російської (з 11% до 0,5%) та радянської (з 16% до 4%) культурних традицій» [43].

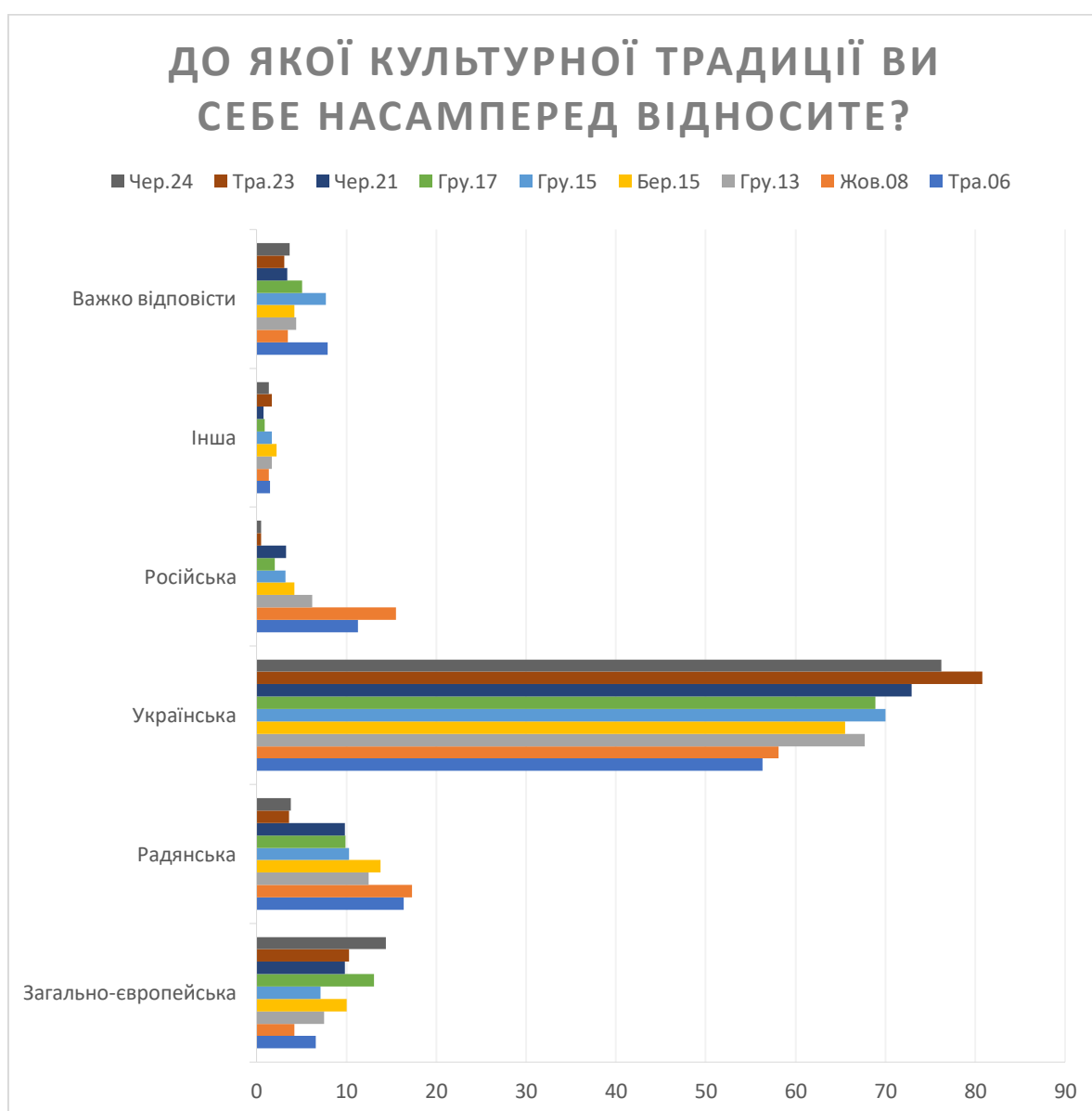

Рис. 2.15. Вибір культурної традиції

Важливим індикатором зростання національної та ГІД є ставлення до української мови.

—69,5% респондентів, оцінюючи свій рівень володіння українською мовою, відповіли, що вільно нею володіють, 27% — що їх рівня володіння українською мовою достатньо для спілкування на побутовому рівні, проте їм важко говорити нею на спеціальні теми, 2% — що погано розуміють українську мову, для них є проблемою спілкуватися нею, 0,5% — що взагалі не розуміють українську мову.

—Українську мову рідною назвали 78% опитаних, у 2017р. таких було 68%, у 2015р. — 60%, у 2006р. — 52%. Відповіли, що і українська, і російська однаковою мірою є для них рідними, 13% опитаних (у 2006р. таку відповідь дали 16% респондентів у 2015 р.- 22%). Частка тих, хто назвав рідною російською мову, становить 6%, у 2006р. таких було 31%, у 2015р. — 15%.

—Розмовляють вдома лише або переважно українською 70,5% опитаних, у 2015р. таких було 50%, у 2006р. — 46%. Розмовляють вдома лише або переважно російською 11% опитаних, у 2015р. таких було 24%, у 2006р. — 38%. Розмовляють приблизно однаковою мірою українською і російською 18% (у 2015р. — 25%, у 2006р. — 15%).

—Спілкуються за межами дому (наприклад, на роботі, навчанні) лише або переважно українською 72% опитаних, у 2023р. таких було 65%, у 2015р. — 46%. Лише або переважно російською — 8% опитаних, у 2023р. — також 8%, у 2015р. таких було 24%. Розмовляють поза домом рівною мірою українською і російською 20% (у 2023р. — 26%, у 2015р. — 29%).

—75,5% респондентів, відповідаючи на запитання, якою мовою більш престижно розмовляти серед їх друзів і колег по роботі чи навчанню, назвали українську мову, 6% — російську, 16% відповіли — «байдуже якою». У 2015р. ці показники становили відповідно 43%, 21,5% і 29%.

Рис. 2.16. Зміна ставлення до української мови

Рис. 2.17. Динаміка мовного простору України

Однією з основоположних міфологем радянських часів була міфологема «братерства російського та українського народів». «Гібридна» та повномасштабна війни Росії проти України дискредитували ідею братерства російського та українського народів. Як сприймається міфологема такого братерства в сучасній Україні? Респондентам пропонувалося зробити вибір із трьох суджень – «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», «українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є» та «українці і росіяни ніколи не були братніми народами».

Із першим судженням у 2017р. погодилися близько чверті (27%) опитаних, у 2024р. – лише 3%. Істотно зросла частка тих, хто дотримується думки, що це міф (з 16% до 44%) [43].

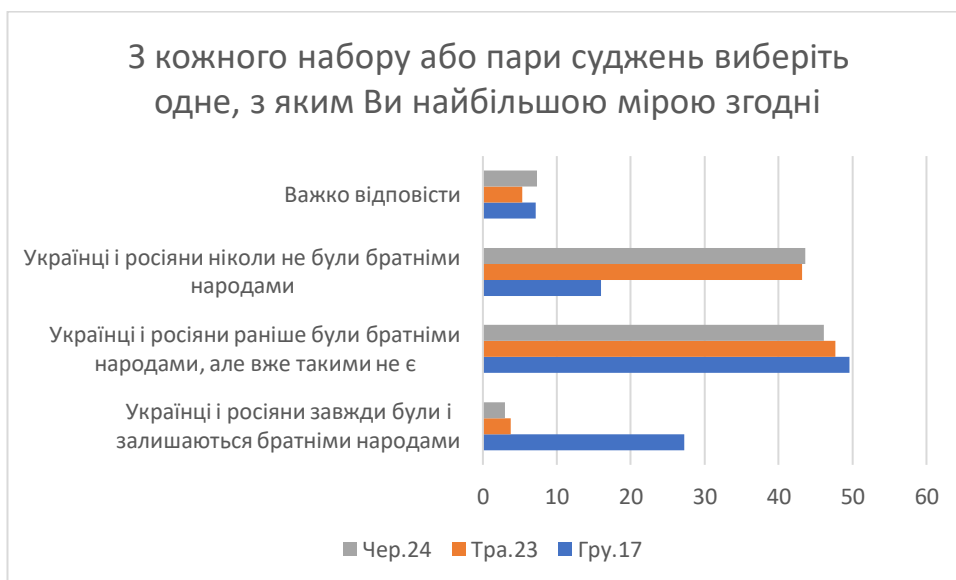

Рис. 2.18. Руйнування міфу про «братські народи»

Особливо помітні зміни порівняно з 2017р. відбулися у Східному та Південному регіонах. Якщо у 2017р. 52% жителів Сходу вважали, що «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», то у 2024р. цю точку зору тут поділяють лише 7%. У Південному регіоні частка тих, хто так вважає, зменшилася з 45% до 7%. У Південному регіоні більшість опитаних тепер вважають, що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є (66%), у Східному і Центральному регіонах – кожен другий, у Західному регіоні – кожен третій. Вважають, що українці і

росіяни ніколи не були братніми народами, 2/3 мешканців Західного регіону, 43% тих, хто проживає в Центральній Україні, третина жителів Сходу та кожен п'ятий мешканець Південного регіону [43].

Війна призвела до остаточного руйнування як образу росії як цивілізованої країни, так й ідеї поновлення радянського союзу.

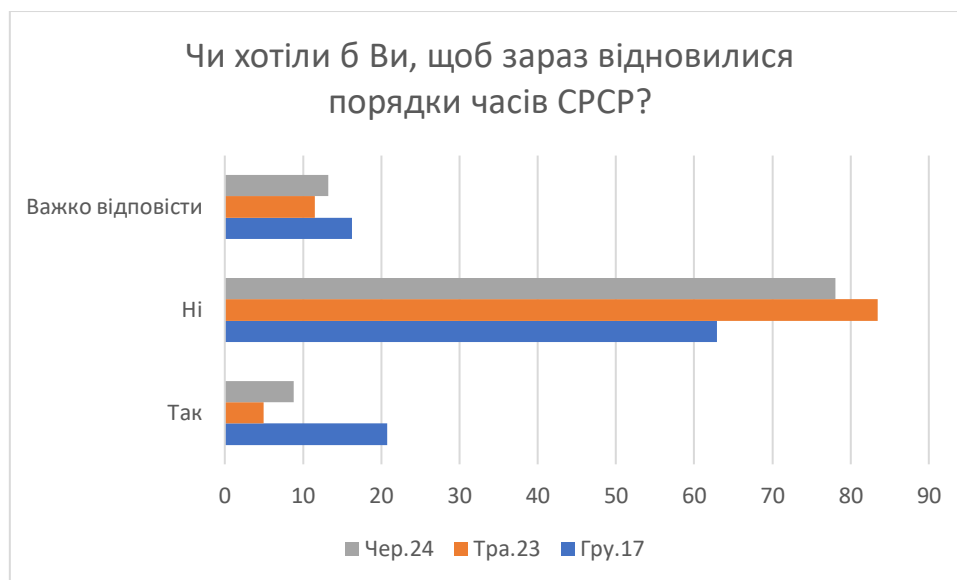

Рис. 2.19. Руйнування міфу про «повернення срср»

Протягом останніх років істотно зросла кількість українців, які негативно ставляться до можливості відновлення СРСР у будь-якій формі. Порівняно з 2017р. частка тих, хто відповів, що хотів би, щоб зараз відновилися порядки часів СРСР, зменшилася з 21% до 9%, і з 63% до 78% зросла частка тих, хто не хотів би цього.

Щодо формування європейської ідентичності, в 2024 р. кожен другий опитаний вважає себе європейцем. Тут спостерігається стійка позитивна динаміка [43].

Називаючи причини, що заважають відчувати себе європейцем, ті респонденти, які себе європейцями не відчують, найчастіше називають низький рівень добробуту (75%). Соціально-культурні умови життя назвали 41%, мовні бар'єри – 38% (їх частка зросла порівняно з 2006р., коли такі становили 24%). 33% назвали як причину «неєвропейську» свідомість (у

2006р. таку відповідь дали 29%), 24% – низький рівень культури, освіти (у 2006р. – 35%). З 11% до 24% зросла частка тих, тих, хто вказує на відчуття себе представником іншої культури, з 3% до 6,5% – на релігійну належність. 9% вказали на брак інформації про ЄС [43].

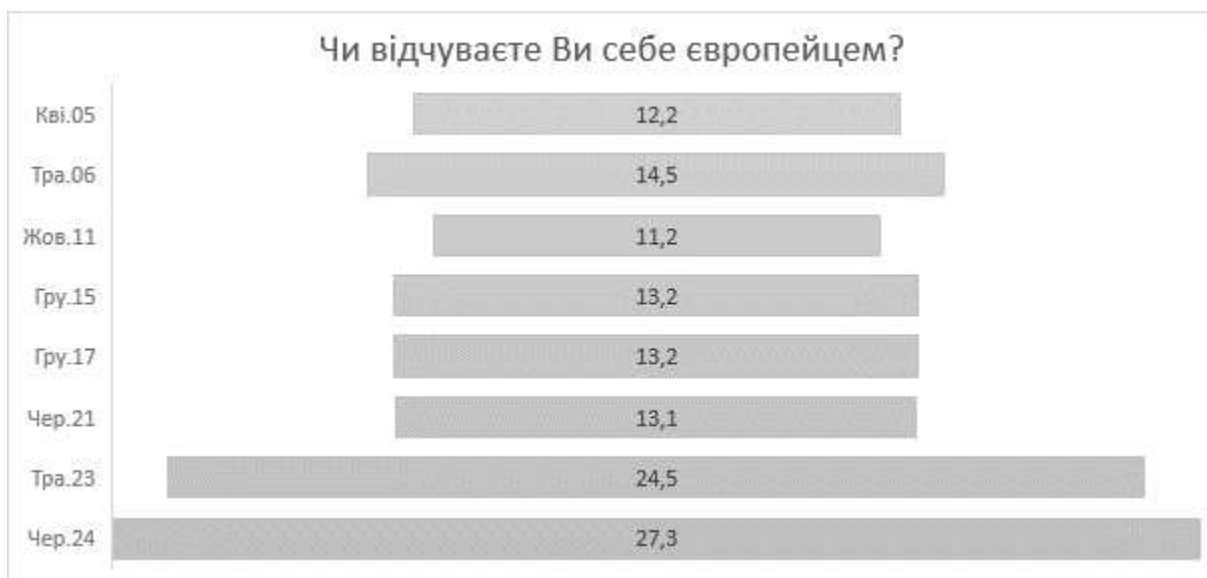

Рис. 2.20. Рівень європейської ідентичності

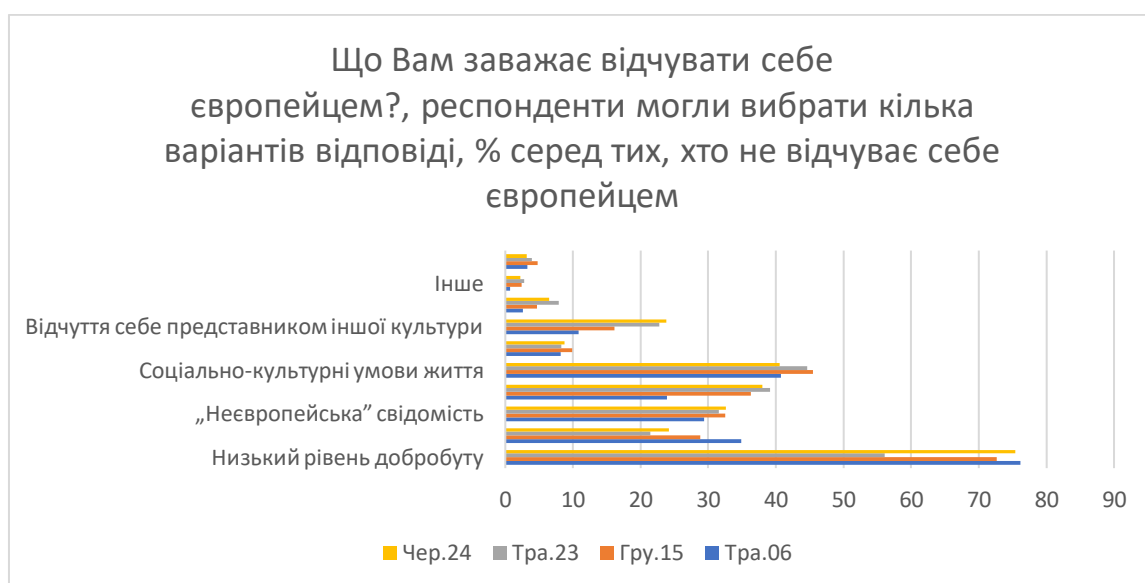

Рис. 2.21. Бар'єри формування європейської ідентичності

Примітно, що серед молоді більшість (відповідно 64% і 55%) становлять ті, хто відчуває себе європейцем.

Розглянемо основні чинники, які впливають на розвиток громадянської ідентичності молоді (табл.2.5).

Таблиця 2.5.

Основні чинники, що впливають на розвиток громадянської ідентичності молоді

Група чинників	Конкретні чинники	Вплив
Соціальні	- Сім'я та виховання - Середовище однолітків - Соцмережі та медіа	Формують первинні уявлення, соціальні норми, підсилюють або послаблюють громадянську активність
Політичні	- Політична стабільність - Громадська участь - Державна політика ідентичності	Зміцнюють довіру до інституцій, стимулюють залучення до публічної сфери
Культурні	- Мова - Історія та культурна спадщина	Створюють почуття належності до нації, підтримують єдність через символи та традиції
Психологічні	- Особисті цінності - Почуття безпеки	Визначають мотивацію ідентифікувати себе з державою, особливо у кризові періоди
Інституційні	- Освіта - Громадські організації - Релігійні інституції	Поширюють знання, формують навички громадянської участі, підтримують морально-етичні основи

Не всі молоді люди мають однаковий ступінь суб'єктності та можливості брати участь як демократичні актори у своїх громадах. Певні сприятливі фактори були пов'язані з готовністю індивіда брати участь у громадському та політичному житті.

По-перше, новаторське дослідження 1963 року місцевих практик і

поведінки, які посилювали або послаблювали демократичні настрої в Сполучених Штатах, Великій Британії, Італії, Німеччині та Мексиці, показало, що неполітичні відносини влади можуть суттєво впливати на політичні погляди молоді [174]. Сімейні, шкільні та робочі стосунки з можновладцями впливали на демократичні погляди та поведінку молодих людей; ті, хто відчував, що може висловлювати свої думки вдома, у школі чи на роботі, демонстрували вище політичне розуміння [174]. Цей висновок справедливий і для сучасних досліджень. Наприклад, порівняльний аналіз п'яти європейських країн у 2012 році виявили, що смислотворча діяльність – «розмови про політику та соціальні справи з батьками, однолітками та вчителями; атмосфера у відкритому класі; і читання газет і прослуховування новин по радіо і телебаченню» – мають «міцний позитивний зв'язок зі знаннями, навичками і схильностями громадянства» [217]. Згідно з теорією соціального навчання, спостереження і моделювання є основоположними для розвитку поведінки [7]. Завдяки активному спостереженню індивіди формують уявлення про те, як їм поводитися, і ця інформація згодом стає основою для дій. Соціальне навчання відбувається як в особистому житті індивіда, так і в його економічному і політичному житті. Таким чином, сім'я, друзі, школа та громада можуть бути джерелами «впливових особистостей», чиї дії чи підтримка можуть сприяти розумінню, інтересу та подальшій участі молоді в політиці та управлінні [241]. Хоча батьків часто називають першими та найважливішими каталізаторами громадянської активності, враховуючи, що їхні політичні погляди формують дітей з раннього дитинства, сімейний вплив не є єдиним визначальним фактором залучення молоді. Рівень освіти може мати пом'якшувальний вплив на інші фактори, включаючи сімейний вплив. Було виявлено, що вища освіта іноді пом'якшує ранні моделі влади; наприклад, учасники дослідження з вищими освітніми досягненнями продемонстрували найвищий рівень політичної компетентності, в деяких випадках, незважаючи на ранні сімейні впливи, які перешкоджали незгоді або участі в прийнятті рішень [174]. У сучасному опитуванні молоді косовських коледжів, опублікованому в 2018

році, дослідники виявили, що наставництво з боку професорів було другим найсильнішим показником політичного інтересу для респондентів опитування після впливу батьків [254]. Усе це вказує на важливість надійного сприятливого середовища, включаючи підтримку громади, для сприяння залученню молоді до суспільного життя.

Час проведення заходів є важливим фактором, що визначає залучення молоді. Аналіз 2019 року показав, що політичний інтерес найбільш вразливий у віці від 15 до 30 років [243]. Подібним чином, дослідження молодих людей у Великій Британії показало, що участь у студентських радах, фіктивних виборах та дискусійному клубі у віці 15 та 16 років сильно корелює зі збільшенням політичної участі у віці 19 та 20 років [49]. Крім того, було показано, що постійна залученість є важливою для розвитку політичних схильностей молоді, а не лише під час великих демократичних подій, таких як вибори [63]. Надання належних можливостей для участі молодих людей у громадських організаціях може сприяти розвитку їхньої особистої ідентичності, а також допомогти їм ідентифікувати себе зі своєю громадою, розвинути соціальну компетентність та навички участі, а також визначити власні політичні переконання [214].

Наставництво є ще одним ключовим фактором для майбутньої громадської активності. Конструктивні партнерства між молодими та старшими людьми можуть забезпечити спостережуваний і відтворюваний шлях до звичок громадянської активності протягом усього життя [184]. Дослідження, в якому окреслено п'ять принципів, які роблять наставництво між поколіннями більш значущим, зосередженим на встановленні чітких цілей, зі здатністю адаптуватися та переглядатися відповідно до ситуації. Додатковими принципами для успіху були забезпечення спільного використання влади серед усіх учасників, розбудова потенціалу, залучення молоді як експертів, відкритість та уникнення токенизації [184]. Позашкільна програма в Монреалі (Канада) відзначила успіх співпраці між молодими людьми та літніми людьми у формуванні почуття цінності та ідентичності для

своїх членів, стверджуючи, що адміністратори програми можуть адаптувати заходи таким чином, щоб вони більше відповідали інтересам та бажанням молодих людей. Участь у неформальних групових заходах також може підготувати молодих людей до того, щоб стати політичними акторами пізніше в житті, зміцнюючи їхні навички та здатність до такого роду взаємодії. Дослідження показали, що «участь у добровільних об'єднаннях щодо громадської роботи, представництва, виступів на громадських форумах та формування спільної ідентичності найбільше заохочує майбутню політичну участь», що вимірюється як політична діяльність через 6 та 12 років [227]. Крім того, ці дослідження виявили, що участь у «сервісних організаціях, студентських радах, драматичних гуртках, музичних групах і релігійних організаціях» позитивно впливає на участь дорослих у політичному житті [227, с. 33].

У той час як підтримуючі однолітки, наставники або інші члени громади та такі простори, як позашкільні програми чи громадські центри, можуть надати молодим людям підтримку та можливості для залучення, саморозширення та відчуття суб'єктності молодих людей є необхідними. Підходи PYD [72] звертають увагу на цю двоїстість: потреба впевнених у собі молодих людей мати доступ до власної суб'єктності разом із покращенням сприятливого середовища. Успіх залежить від комбінації цих факторів. Наприклад, позашкільна програма в Каліфорнії заохочувала молодих людей створювати відеоролики, що представляють кольорову молодь для різних аудиторій. Процес написання та продюсування історій та презентації своєї роботи призвів до зростання почуття власної суб'єктності, а також соціального та громадянського обов'язку [157]. Вважається, що в сукупності такі можливості, як ці, заохочують молодих людей ставати лідерами у своїх суспільствах і сприяти їм безліччю інших способів.

Висновки до розділу 2

1. З позицій варіативно-модельного підходу конкретизовано поняття «система утвердження громадянської ідентичності молоді» та визначено, що її основними елементами є об'єкти, суб'єкти, цілі, ресурси, засоби, соціально-культурне середовище, зв'язки і відносини між ними.

Обґрунтовано суб'єктно-об'єктні характеристики молоді та встановлено, що позитивна участь молоді в громадянському суспільстві може кинути виклик небезпечній ідеології та поляризації та сприяти згуртованості між різними групами населення, сприяючи як індивідуальній, так і колективній стійкості.

2. Показано, що для розуміння громадянської активності молоді у XXI столітті необхідно враховувати як офіційну політичну, так і неформальну модальності залучення: активну політичну участь та латентну політичну участь. позитивна участь молоді в громадянському суспільстві може кинути виклик небезпечній ідеології та поляризації та сприяти згуртованості між різними групами населення, сприяючи як індивідуальній, так і колективній стійкості.

3. Обґрунтовано, що державна політика утвердження громадянської ідентичності молоді має здійснюватися на двох рівнях: концептуальному і організаційному. Концептуальний рівень державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді має включати аналітичну діяльність, пов'язану з визначенням ефективності процесів формування громадянина-патріота. Результатом цієї діяльності виступатиме загальна оцінка стану роботи у зазначеній сфері і вироблення рекомендацій, моделей, соціальних проєктів функціонування системи УГІД. На цій основі формується політика у сфері УГІД молоді, яка розкриває мету, пріоритети, напрями розвитку системи виховання патріота України. Організаційний рівень державної політики УГІД молоді має спрямовуватись на регулювання умов реалізації системи виховання патріотів Батьківщини, здатних встати на захист державних інтересів країни.

Обидва рівні політики у сфері УГІД є системним цілим.

4. Встановлено, що організацію і функціонування системи утвердження громадянської ідентичності молоді забезпечують органи державної влади і місцевого самоврядування. Наголошено, що створення і розвиток системи утвердження громадянської ідентичності молоді можливе тільки на основі програмних методів і єдиної державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді. При цьому активними учасниками реалізації цієї політики, крім органів державної влади, виступають структури громадянського суспільства, заклади освіти, засоби масової інформації.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

3.1. Зарубіжний досвід застосування інструментів публічного управління для формування у молоді громадянської ідентичності

Позитивні практики формування у молоді ГІД ілюструють докази з програмування Фондації електоральних систем (IFES). Продемонструємо три флагманські програми IFES, які навчають та залучають молодь до громадянських та політичних процесів: Youth SPACE, основна глобальна програма молодіжного лідерства IFES; SAVE, зосереджений на ненасильницькій громадянській активності; та SEED – навчальна програма з громадянської освіти, розроблена для використання в університетах та професійно-технічних училищах. Кожна програма акцентує увагу на індивідуальній суб'єктності відповідно до підходу Демократичного союзу та надає ресурси та рекомендації для сприяння подальшій громадянській та політичній активності учасників. Зміст і підходи, що використовуються в програмах, часто перетинаються і підсилюють один одного, відповідаючи на унікальні потреби, представлені контекстами, в яких вони були розроблені і впроваджені.

Структура та цілі програм описані нижче, висвітлюючи спосіб, яким кожна з них 1) відточує навички для перетворення політичних чи громадянських знань у дії; 2) надати можливості учням перевірити та, в ідеалі, масштабувати свою залученість у своїх громадах; 3) реагувати на мінливі політичні контексти, розвиваючи навички стійкості, які дозволяють учасникам прагнути демократичних змін. Зібрані докази для кожного випадку ілюструють, що розширення прав і можливостей та оснащення молодих людей для прийняття дій може сприяти громадській участі, а також дозволити їм

сприяти ширшому залученню своїх мереж та громад. Мобілізуючи своїх однолітків і показуючи їм реальні шляхи як формальної, так і неформальної участі, молоді люди можуть сприяти більш стійкій участі в громадських і політичних процесах, що є кроком до побудови більш стійких демократій.

Youth SPACE – це глобальна навчальна програма IFES з молодіжного лідерства, розроблена для того, щоб оснастити та надати молодим людям можливість стати лідерськими ролями. Завдяки інтенсивним дво-, трьом або чотириденним семінарам тренінг допомагає учасникам краще зрозуміти вибори, демократію та розбудову миру, а також свої права та обов'язки в цих процесах. Youth SPACE також розвиває у молодих людей навички ефективного керівництва, комунікації та мобілізації своїх громад. Youth SPACE включає три тематичні напрямки (Табл. 3.1), кожен з яких включає основні модулі з лідерських навичок та етики, залучення зацікавлених сторін та мобілізації громади, а також принципів комунікації. Тренінги в основному проводяться у співпраці з місцевими ОГС, які спочатку навчаються за матеріалом через тренінг тренерів.

Таблиця 3.1

Тематичні треки Youth SPACE

Участь молоді у Виборчий цикл	Адвокація під керівництвом молоді	Молодь, мир і безпека
Формує знання про важливість залучення молоді протягом усього виборчого циклу	Підтримує молодих людей у зміцненні їхніх навичок адвокації та мобілізації своїх однолітків і громад для обговорення проблем та просування важливих для них справ	Навчає молодь глобальному порядку денному «Молодь, мир і безпека»
Висвітлено способи, за допомогою яких молоді люди можуть взяти на себе лідерські ролі на передвиборчому, виборчому та післявиборчому етапах	Заохочує молодь використовувати інструменти та стратегії адвокації через цифрову або особисту взаємодію	Інтегрує демократичне та етичне лідерство у зусилля молоді з розбудови миру за допомогою таких інструментів, як діалог, просування прав людини та позитивні наративи про мир, які протидіють шкідливим повідомленням

Потім тренери каскадують навчання через свої існуючі мережі. Після тренінгу учасники мають можливість застосувати отримані знання, розробляючи та впроваджуючи громадські ініціативи власного дизайну, такі як освітні кампанії для виборців або громадянська освіта, кампанії в соціальних медіа та діалогові активності. Сотні молодих людей пройшли навчання на Youth SPACE у білорусі, Ефіопії, М'янмі, Папуа-Новій Гвінеї, Сенегалі, Сербії та Шрі-Ланці з моменту його створення у 2020 році.

Згідно з даними програми, Youth SPACE допоміг консолідувати інтерес молоді до розвитку громад і, що важливо, втілити цей інтерес у дії. Напередодні національних виборів 2022 року в Папуа-Новій Гвінеї IFES провів два Молодіжні SPACE-Тоти, щоб підготувати учасників до поширення повідомлень про виборців та громадянську освіту, а також провести подальші тренінги Youth SPACE по всій країні. Дані до та після тестування каскадних тренінгів показали 20-відсоткове зростання розуміння учасниками освіти виборців та мобілізації громади. Учасники також частіше зазначали, що після тренінгу вони самі могли б вести активності у своїх громадах. Учасники програми співпрацювали з IFES в ініціативах громадянської та політичної активності після підготовки до виборів, включаючи планування заходів із залучення молоді та волонтерство на двох фестивалях виборців, які заохочували молодь та тих, хто голосує вперше, до участі у виборах. Знання та навички, здобуті під час тренінгу, продовжують знаходити відгук у учасників Youth SPACE. В опитуванні випускників 2024 року більшість із 47 респондентів випускників Youth SPACE повідомили, що знайомі з дезінформацією, соціальною інтеграцією, правами людини, лідерством та питаннями громадянської освіти, і що вони все ще відчувають себе готовими керувати громадськими проєктами, виступати лідерами та брати участь у діяльності громадянського суспільства [163, с.23].

Адвокаційний напрямок також наголошує на перетворенні знань та навичок у формальну громадянську та політичну активність. Наприклад,

Youth SPACE залучив когорту з 16 молодих людей у Сербії, щоб зміцнити навички та спроможність учасників на такі теми, як громадянська дія, мобілізація громад, залучення зацікавлених сторін та участь у громадянському та політичному житті. Як зазначено у перед- та післятестових результатах програми, найбільші здобутки пов'язані з розумінням громади та мобілізацією. Невід'ємною частиною дизайну програми учасники планували активні проєкти, зосереджені на проблемі громади, яка їх хвилювала, а після програми реалізовували свої проєкти, взаємодіючи з іншими ОГС та членами громади для просування своєї роботи. Одна молода випускниця програми провела дослідницький проєкт щодо участі молоді у своїй громаді та не знайшла існуючих шляхів для участі молоді в місцевому самоврядуванні. Щоб усунути цю прогалину, вона провела серію семінарів, на яких поділилася політикою громади з молоддю та розробила план залучення молоді до адвокаційних зусиль для збільшення механізмів участі в громаді. Потім вона виступила за створення більш надійних механізмів участі молоді у своїй громаді та місцевому самоврядуванні. Майже всі учасники погодилися, що вони по-новому оцінили або зрозуміли, як можуть початися зміни в їхніх громадах, і як вони можуть очолити ці зміни.

Розглянемо інструменти масштабування навичок громадянської та політичної активності на національні процеси.

Youth SPACE також надає молодим людям можливості брати участь у місцевих, регіональних та національних процесах, відточуючи навички, які вони можуть легко застосувати в поточних ситуаціях. Основним компонентом навчального напрямку «Молодь, мир і безпека» є вивчення та застосування діалогу та інших стратегій пом'якшення наслідків конфлікту в процесах розбудови миру. В Ефіопії IFES підготував понад 400 молодих лідерів з університетів по всій країні як «Послів миру» для проведення ініціатив з розбудови миру у своїх кампусах та у своїх громадах. Після тренінгів, проведених у 2022 та 2023 роках, Посли миру провели понад 300 ініціатив, включаючи заходи з висадки дерев, прогулянки миру та діалогові

сесії з різноманітними учасниками, обрамлені традиційними ефіопськими кавовими церемоніями [270]. Діяльність охопила понад 5 000 людей безпосередньо та понад 30 000 у соціальних мережах. Ці результати відображають не лише масштаб зусиль молодих лідерів, але й силу меседжів, які знайшли відгук у ширшій аудиторії в онлайн-мережах.

Кілька Послів миру продовжили виступати в якості фасилітаторів діалогу серед своїх колег у кампусі, що ще більше ілюструє довгостроковий вплив і потенційний масштаб компонента з розвитку навичок Youth SPACE. Youth SPACE сприяв залученню молоді до процесів національного діалогу через свої компоненти, спрямовані на зміцнення навичок, підтримуючи молодих лідерів як фасилітаторів діалогових сесій у своїх кампусах для вирішення напруженості та конфліктів між студентами через етнічні та релігійні розбіжності. Ці можливості для студентів проходили паралельно з діалогом, що триває на національному рівні, спроектованому для вирішення конфліктів у суспільстві та сприяння соціальній згуртованості, що підкреслює важливість цих можливостей для розвитку навичок для молодих ефіопів.

Наразі, в умовах посилення авторитарних наративів в політичному дискурсі, актуальною є активність, спрямована на захист демократії в закритих просторах.

Навчальні програми Youth SPACE – і навички, які вони розвивають – адаптуються до мінливих політичних контекстів. У серпні 2020 року IFES провела пілотний тренінг Youth SPACE у М'янмі, щоб підтримати молодих лідерів у проведенні освітніх зусиль для виборців та інформаційно-просвітницькій роботі у своїх громадах. Тренінг включав такі теми, як виборчі процеси, лідерство, соціальні медіа, комунікація та взаємодія із зацікавленими сторонами напередодні виборів у листопаді 2023 року. Молоді лідери та місцеві партнери також співпрацювали над ініціативами із залучення громади, включаючи ігрові коробки для виборців, фіктивні виборчі дільниці, вуличний театр та просвітницькі чаювання для виборців. У період із серпня по листопад 2020 року ці заходи охопили понад 17 000 людей.

Переворот у М'янмі в лютому 2021 року явно вимагав зміни підходів. IFES адаптувала свою взаємодію з молоддю, щоб зосередитися на темах та навичках, які б підвищили особисту та громадську стійкість. Команда IFES продовжила співпрацювати з місцевими організаціями, приділяючи особливу увагу залученню різноманітних та маргіналізованих груп населення. Після перевороту тренінги включали управління стресом, цифрову безпеку та інформаційну грамотність у свою регулярну основну навчальну програму, що охоплює лідерство, нетворкінг та діалог. Один із заходів, «Суботні діалоги молоді», залучив молодь до фасилітованих дискусій на такі теми, як згуртованість громади, досягнення консенсусу та федералізм. Інші тренінги були зосереджені на зміцненні лідерства молоді під час роботи в обмежувальних умовах, знову ж таки, надаючи пріоритет їхній особистій та цифровій безпеці та захищеності.

Аналогічний акцент на стійкості був задіяний у 2023 році на тренінгах Youth SPACE з білорусами, які проживають за кордоном. Відомо, що багато учасників покладалися на соціальні мережі як на засіб спілкування. Враховуючи такий інтерес учасників, тренінг включав цифровий захист для розвитку навичок, тему, яка традиційно не включається до програм Youth SPACE. Згодом учасники розробили заходи, спрямовані на популяризацію демократії та прав людини в Інтернеті, виступаючи проти зростаючої хвилі авторитаризму в їхній рідній країні.

Також на сьогодні, в умовах психологічної травматизації, потребує покращення молодіжний простір шляхом включення підтримки безпеки та психічного здоров'я.

IFES визнає, що громадянська та політична активність може бути виснажливою і навіть небезпечною для молоді в певних середовищах. Враховуючи нещодавній досвід, тренінги Youth SPACE тепер інтегрують підходи до підтримки та захисту психічного здоров'я та благополуччя у навчальну програму. Необхідно докладати постійних зусиль для забезпечення того, щоб молоді люди, які беруть участь, отримували

комплексну підтримку під час тренінгів, включаючи їхню особисту безпеку та емоційне благополуччя, в той час як вони займаються питаннями, важливими для них та їхніх громад, особливо в закритих або відступних контекстах.

SAVE – це університетська програма громадської активності, розроблена у 2018 році у партнерстві з Ініціативою з дослідження мікрорядування Університету Дакки (Бангладеш). Протягом п'ятирічного періоду мережа SAVE розширилася до 14 додаткових університетів по всій країні і навчила понад 3000 студентів. SAVE включає два критично важливі компоненти: 1) одно- або дводенну навчальну програму зі зміцнення потенціалу, засновану на правах людини та позитивних діях громади, яка наголошує на важливості ненасильницького залучення молоді; 2) організована та організована студентами громадська активність. Підхід до навчання SAVE є модульним (Табл. 3.2), пропонуючи можливість учасникам стати майстер-тренерами після завершення курсу.

Таблиця 3.2

Структура та теми модуля

Базові модулі (Всі учасники)	Додаткові модулі (Необов'язково)	Програма «Майстер-тренери» (Необов'язково)
Позитивна залученість спільноти	Альтернативне вирішення спорів	Огляд базових модулів
Взаємодія із зацікавленими сторонами	Гендерна рівність та соціальна інклюзія	Основи фасилітації
Демократія та права людини	Share (зосереджений на загрозах цілісності інформації та ненависті мови)	Планування дій та убезпечення
Етичне лідерство	Зміна клімату	
Зв'язок	Мир і злагода	
Конфлікт і насильство		
Розробка проєкту та здійснення		

Заходи із залучення громадян, що проводяться після тренінгу, зазвичай включають інформаційні кампанії, адвокацію або ініціативи громадянської

освіти на такі теми, як демократія, ненасильство, виборчі права, гендерні права та права меншин, права людей з інвалідністю та зміна клімату.

Одним з результатів участі в освітніх програмах є зміцнення свободи волі та впевненості в собі для здійснення змін. Учасники SAVE повідомляють про підвищення кваліфікації та спроможності брати участь у громадському житті. Згідно з оцінками до та після тренінгу, 39 учасників тренінгу SAVE у травні 2024 року в Джахангірнагарському університеті самостійно повідомили про значне покращення своєї здатності планувати та проектувати громадянську діяльність у своїх громадах. В оцінюванні перед тренуванням лише 26 відсотків учасників чоловічої статі (N=15) відчували, що вони добре або дуже добре розуміли тренування, тоді як 86 відсотків повідомили про хороше або дуже хороше розуміння після нього; 24 відсотки учасниць (N=24) відчували, що вони мали хороше або дуже хороше розуміння раніше, але 79 відсотків відчували це після тренінгу. Ці навички також, здається, зберігаються і після безпосереднього періоду навчання. Випускники попередніх тренінгів SAVE повністю погодилися з тим, що вони мають навички для участі в громадських проєктах, згідно з опитуванням випускників 2024 року. Учасники SAVE також повідомили про значне покращення своїх загальних лідерських навичок. На тому ж тренінгу SAVE у травні 2024 року в Університеті Джахангірнагар більше учасників повідомили, що вони мають навички керувати групами людей заради спільної справи. 86 відсотків учасників чоловічої статі в Джахангірнагарському університеті (N=15) відчували, що вони мають навички для лідерства до тренування, тоді як 100 відсотків учасників-чоловіків відчували це до кінця. Ефект був ще більш вражаючим серед учасниць жіночої статі (N=24): 66 відсотків погодилися до тренування, але 91 відсоток погодилися після нього. Учасники також повідомили про більшу здатність впливати на зміни у питаннях, що є важливими для молоді у їхніх громадах, ніж до тренінгів: 93 відсотки учасників чоловічої статі та 91 відсоток учасників жіночої статі частково або повністю погодилися з

цим після тренінгу, порівняно з 80 відсотками та 66 відсотками відповідно. На двох тренінгах того місяця в Джахангірнагарському університеті та Університеті науки та технологій Пабна всі 66 учасників погодилися, що вони матимуть можливість займатися публічними виступами до кінця тренінгу. Завдяки підготовці майстрів-тренерів, зокрема, програма SAVE заохочує учасників взяти на себе лідерські ролі в мережі SAVE студентів, які беруть участь у тренінгах та проводять заходи із залучення громади. Очікується, що учасники ToT будуть наставниками та підтримуватимуть нових учасників програми SAVE, проводитимуть тренінги SAVE, а також контролюватимуть та перевірятимуть діяльність SAVE щодо залучення громадян. Майстер-тренери проходять додаткове навчання, що розвиває їхню впевненість у собі та лідерські навички в інклюзивному спілкуванні, фасилітації та співпраці. Учасники тренінгів SAVE не лише глибше усвідомлюють проблеми громади, а й активно вирішують нагальні проблеми громади. Наприклад, у 2023 році учасники SAVE з Університету Раджшахі провели громадську адвокаційну кампанію під назвою «Голос трансгендерів», щоб заручитися підтримкою доступу трансгендерних осіб до працевлаштування та підвищити їхню впевненість як власників бізнесу. Адвокаційна робота включала безпосередню підтримку та тренінги для представників трансгендерної спільноти, а також організацію вуличних драм для підвищення визнання в громаді. Активність учасників програми SAVE у громадській активності може набувати високо інноваційних форм. Наприклад, одна з лідерок SAVE, молода жінка з корінних народів, створила понад 30 відео на YouTube мовою своїх корінних народів, щоб інформувати членів громади про їхні громадянські та політичні права. На момент написання цієї статті відео переглянули понад 2200 разів. Ці проєкти можуть мати довгостроковий вплив на громади. Наприклад, у 2018 році інший проєкт SAVE в Університеті Дакки запустив Молодіжну ініціативу Бангладеш [178] для підтримки студентів як громадських лідерів. Сьогодні Молодіжна ініціатива Бангладеш продовжує

функціонувати як волонтерська організація, яка реалізувала дев'ять проєктів з таких питань, як подолання бідності, освіта та сталий розвиток [199]. Мережі, які є звичайними побічними продуктами цієї діяльності, можуть надавати можливості для повторного залучення. Під час пандемії COVID-19 учасниця SAVE Читтагонгського університету координувала свої дії з громадськими організаціями, щоб надати своїм колегам у мережі SAVE волонтерські можливості, такі як переробка та повторне використання матеріалів для виготовлення тримачів рослин. Паралельно студентка координувала свої дії з іншими членами SAVE для організації інформаційної кампанії з двома громадськими організаціями, JAAGO Foundation та Volunteer для Бангладеш, інформуючи людей про те, як пом'якшити поширення COVID-19 [269]. Те, що ця молода особа використовувала свої неформальні зв'язки з однолітками та громадськими організаціями, дозволило їй посилити своє послання та створити можливості для волонтерства для інших. Підвищення демократичної стійкості через дії. Учасники SAVE розвивають критично важливі знання, навички та досвід, які можуть допомогти протистояти ризикам для демократії, включаючи конкретні загрози проти маргіналізованих груп. Наприклад, у відповідь на зростання насильства проти індуїстської громади в Бангладеш у жовтні 2021 року 13 університетів з усієї мережі SAVE організували особисті та цифрові протести, сприяючи миру. Вони також провели віче в різних місцях, щоб поміркувати над насильством у громадах та повагою до різноманітності. У рамках постійної роботи вони розробили просвітницькі відеоролики на тему релігійної толерантності, застосовуючи деякі навички нетрадиційної та неформальної політичної участі, отримані в програмі. Завдяки таким діям члени SAVE функціонують як стійкі демократичні актори, відстоюючи демократію в Бангладеш на рівні громади. В опитуванні випускників 2024 року випускники SAVE повідомили, що почуваються дуже готовими протистояти загрозам демократії у своїй країні. Однією з ілюстрацій таких продемократичних

стратегій є інформаційна кампанія 2023 року щодо мови ворожнечі та пропагування толерантності, поваги та інклюзивності, проведена членами SAVE в Університеті Бегум Рокейя. Згодом університет надав ресурси, включаючи онлайн-посібники та плакати, щоб допомогти студентам краще розпізнавати мову ненависті та реагувати на неї. Ця акція університету підняла та зміцнила зусилля студентів щодо створення більш демократичного простору на кампусі для залучення студентів з усіх верств суспільства.

За допомогою методології SEED IFES пропонує сучасний інтерактивний підхід до громадянської освіти тисячам студентів університетів та професійних коледжів на семестрових курсах. Методика виділяє три складові:

- Здобуття знань, що охоплюють такі теми, як демократія, права людини, громадянське суспільство, громадянський дискурс, медіаграмотність, належне врядування, а також інклюзивність та доступність.

- Інтерактивне навчання, на відміну від традиційних лекційних форматів викладання, сприяє розвитку таких навичок, як діалог, критичне мислення, вирішення проблем та досягнення консенсусу.

- Ініціативні проєкти, кульмінаційна вправа курсу, під час якої студенти визначають проблему у своїх громадах та планують і реалізують проєкти для її вирішення.

- Курси, розроблені спеціально для кожної країни, знайомлять молодь з фундаментальними поняттями демократичного громадянства, систем правління, громадянської участі та прав людини. Вони поглиблюють м'які та тверді навички за допомогою практичного досвіду навчання в реальному світі. SEED розроблено та викладається з урахуванням усвідомленого громадянства в цифрову епоху та для протидії негайним та довгостроковим загрозам інформаційній цілісності. Через SEED IFES співпрацює з більш ніж 165 університетами та коледжами, а також понад 450 фахівцями в галузі освіти у Вірменії, Бангладеш, Грузії, Киргизькій Республіці, Сербії, Шрі-Ланці та Україні, щоб розробити та запропонувати повністю акредитовані навчальні

програми на рівні університетів та професійних коледжів. На сьогодні понад 37 000 студентів закінчили семестрові курси громадянської освіти IFES.

Лише в Україні з 2018 року майже 17 000 студентів взяли участь у SEED. Курс «Демократія: від теорії до практики» був розроблений таким чином, щоб включити філософські засади демократичного врядування, права людини, роль громадянського суспільства та залучення громадян. Перш ніж розпочати ініціативні проєкти, учасники беруть участь у заходах, включаючи дебати та дискусії, аналіз кейсів та інтерактивні симуляції. Ініціативні проєкти спрямовані на вирішення проблем у студентських громадах, охоплюючи різноманітні теми, такі як екологія, освіта, гендерна рівність, цифрова грамотність, кар'єрні навички та права тварин [270]. Після вторгнення росії в Україну на початку 2022 року IFES реструктурував курс, щоб відповідати новим потребам учасників, які постійно розвиваються.

Зосередимось на унікальних програмах SEED в Україні, спираючись на дані програм моніторингу та оцінки, опитування проєктів та інтерв'ю, проведені з викладачами курсу та студентами з моменту заснування курсу «Розвиток навичок та переосмислення залучення громади».

Студенти, зараховані на перші кілька семестрів курсу, постійно повідомляли про здобуття знань та зміни у ставленні до залучення громади. Протягом 2018–2019 навчального року було зараховано понад 800 студентів. У опитуванні після курсу вони повідомили про отримання знань та покращення розуміння тем курсу, включаючи громадянське суспільство (90 відсотків), залучення громадян (88 відсотків), права людини (87 відсотків) та демократичне врядування (74 відсотки).

Викладачі також зазначили, що студенти дуже вміють розглядати проблему з різних точок зору, працювати разом, аналізувати інформацію та генерувати висновки, а також залучатися до дискурсу. Коли протягом 2022–2023 навчального року IFES розширив курс на професійно-технічні навчальні заклади, студенти повторили цей досвід. Вони визначили кілька методів політичної участі, до яких вони вдалися вперше або на які розвинули новий

погляд після участі в курсі. Вони включали розробку або підписання петицій (офіційна політична участь), залучення місцевих посадовців (неформальна політична участь), участь у мітингах та протестах (офіційна громадянська активність) та голосування (формальна політична активність). Учасники професійно-технічних навчальних закладів також часто відзначали свої нові навички в адвокації в соціальних медіа, різновиді неформальної громадянської активності.

Молодіжна демократична асоціація (YODA) є яскравим прикладом того, як учасники курсу застосовують отримані знання для підвищення громадянської активності своїх та однолітків. У 2019 році випускники SEED створили YODA, некомерційну організацію, яка надає молодим людям ресурси неформальної громадянської освіти та можливості для спілкування та взаємодії, у тому числі за допомогою дем-бесід, панельних дискусій на різні теми; платформи соціальних мереж; і подкаст [73]. Приклад YODA відображає одночасне прагнення молодих людей до неформальних і формальних способів залучення та підкреслює важливість надання можливостей для обох.

Після російського вторгнення в Україну IFES адаптувала SEED, щоб допомогти учасникам орієнтуватися в нових реаліях. Ґрунтуючись на відгуках викладачів та студентів-учасників курсу на початку війни [270], IFES розширив навчальну програму SEAD, включивши до неї такі теми, як воєнний стан та безпека, а також наголосив на таких навичках, як виявлення інформаційних атак. Протягом 2022–2023 навчального року курс також пропонувався онлайн, щоб підвищити його доступність та пристосуватися до студентів, які були вимушені покинути свої домівки або мають справу зі складними життєвими умовами.

У фокус-групових дискусіях наприкінці семестру студенти зазначили, що курс поглибив їхню ГІД, незважаючи на виклики, пов'язані з війною. Вони відзначили зростаюче почуття невідкладності у своїй незмінній відданості демократичним принципам. Одна вчителька поділилася, що їхні учні «всі сказали, що для них важливо дізнатися про цю громадянську активність, що

вони все ще можуть мати вплив. Я думаю, що це усвідомлення їм допоможе. Якщо вони вирішать взяти участь у повоєнній відбудові, вони будуть обізнані з методами громадянської участі». Завдяки знанням та навичкам, адаптованим до контексту, курс висвітлив для студентів необхідність участі в офіційних громадянських та політичних процесах, особливо для підтримки післявоєнного відновлення.

Замість того, щоб зменшити потужну мережу випускників та інституційні зобов'язання SEED, війна стимулювала розробку важливої системи підтримки для вчителів та студентів, які зараз навчаються. Гуртки підтримки надали вчителям безпечний простір, де вони можуть поділитися своїми почуттями, а також підтримку в професійному розвитку, коли вони адаптувалися до онлайн-викладання та нової навчальної програми. YODA, проєкт для випускників SEED, надав студентам додаткові простори, щоб вони могли залучати своїх однолітків та ділитися інформацією про зусилля громади навколо війни та відновлення під час війни.

Наш огляд існуючої літератури та програмних даних IFES виявив чотири ключові висновки, які стосуються питань порядку денного навчання. Практики можуть мати це на увазі при розробці програм залучення молоді для заохочення довгострокової участі молодих людей у громадському та політичному житті, а також як демократичних акторів та лідерів.

Висновок 1: Громадянська та політична активність не обов'язково переходить від неформальної до формальної. Питання про порядок денний навчання передбачає наявність переходу від неформального до формального. Однак дані огляду літератури та наші власні програмні дані вказують на те, що молоді люди зазвичай займаються як неформальною, так і формальною громадською та політичною діяльністю одночасно, а не послідовно переходять від неформальної до офіційної діяльності. Як зазначалося у випадку зі студентами громадянської освіти в Україні, досвід у класі та дискусії на такі теми, як демократія та залучення громади, призвели до низки активностей, до яких студенти займалися одночасно, таких як волонтерство з

громадськими організаціями, участь у політиці кампусу та адвокація зі своїми однолітками з важливих питань.

Відповіді на опитування випускників також підтверджують цей висновок. Повідомляється, що випускники беруть участь у заходах громадської активності частіше, ніж у політичній діяльності, і в неформальній діяльності, а не в формальній. Однак респонденти часто взаємодіють з різними категоріями одночасно. Крім того, після завершення тренінгів або курсів IFES респонденти опитування також зазначили, що вони почали займатися як формальною, так і неформальною громадською та політичною діяльністю. Враховуючи інтерес молоді до громадянської та політичної участі незалежно від виду діяльності, тому важливіше розглянути заходи громадянської освіти, які підтримують залучення молодих людей до суспільного життя у спосіб, який є значущим для них.

Висновок 2: Програми громадянської освіти можуть прискорити залучення до громадянського та політичного життя. Практикам слід розглядати програми громадянської освіти як прискорювач для підвищення залученості до громадянського та політичного життя. Випускники програми SAVE в Бангладеш, зокрема, висловили впевненість у тому, що вони мають навички для керівництва громадськими проєктами, лідерства та участі в політичній діяльності за результатами тренінгів SAVE. Крім того, проєкти громадської дії, вбудовані в усі тренінги та курси, дозволили учасникам негайно застосувати отримані знання у своєму повсякденному житті, тим самим допомагаючи викликати новий та підвищений інтерес до участі у громадському та політичному житті.

Більшість респондентів опитування випускників погодилися або повністю погодилися з тим, що після своїх тренінгів та курсів вони мали навички для участі як у формальних, так і в неформальних громадянських та політичних процесах. Незважаючи на те, що відповіді були більш співпадаючими при роздумах про навички формальної та неформальної громадянської участі, а не про політичну активність, випускники, тим не

менш, також відчували, що вони мають навички для участі в політичній діяльності та здійснення змін, у більш широкому сенсі, у питаннях молоді. Опитані випускники почали брати участь у різноманітних формальних та неформальних політичних та громадських заходах після тренінгу, що свідчить про те, що заходи з громадянської освіти заохочували нові форми участі.

Висновок 3: Підхід PYD у поєднанні з гнучкими модальностями навчання заохочує офіційну політичну та громадянську участь молоді. При залученні різноманітних груп молодих людей критично важливо адаптувати тренінги та курси таким чином, щоб вони реагували на життєвий досвід та контекст. Це означає відмову від підходу «один розмір для всіх» і прийняття більш цілісного підходу до лідерства, залучення та благополуччя молодих людей. Переваги такого підходу стали очевидними в Україні після вторгнення, коли проєкти студентської активності деяких учасників стали засобом підтримки їхнього психічного здоров'я, добробуту та громадянської активності в умовах конфлікту, що триває. Контекстуалізовані методи навчання також узгоджуються з підходом PYD у створенні сприятливого середовища, в якому молоді люди можуть відчувати себе в безпеці та підтримки, а також надають їм ресурси, щоб зрештою стати лідерами у своїх громадах. У свою чергу, молодь отримує основу для позитивного внеску у свої громади та участі в офіційній громадській та політичній діяльності, що відображено в прикладах випускників SAVE у Бангладеш та випускників Youth SPACE в Ефіопії.

Тренінги IFES є ефективними як для заохочення випускників програми до участі у формальних процесах, так і для підтримки їхніх демократичних цінностей. Більшість респондентів опитування випускників зазначили, що після проходження тренінгу або курсу вони відчували себе готовими просувати демократію та права людини, добровільно служити своїм громадам, а також виявляти дез- та дезінформацію для протидії ризикам для демократії. У наведених вище прикладах наведено приклади випускників програм з усіх трьох програм, які застосовують ці навички безпосередньо на практиці в

рамках своїх проєктів дій у громаді.

Висновок 4: Програми залучення молоді, які об'єднують проєкти дій громади та розбудову мереж, підтримують роботу із захисту демократії. Навчання не повинно обмежуватися тренінгом або курсом. Натомість учасники повинні мати можливість спілкуватися з представниками громадянського суспільства, промисловості та влади, а також один з одним. Нетворкінг має бути інтегрований у навчальні програми та заохочуватися після закінчення навчання чи курсу. Мережі на кшталт SAVE та тієї, що створена студентами та освітянами громадянської освіти в Україні, також можуть допомогти просувати проєкти дій громади після навчання завдяки постійному наставництву та підтримці з боку організаторів тренінгів чи курсів або інших членів громади. Крім того, мережі, сформовані в рамках програм IFES, об'єднують молодих людей з різних країн і навіть регіонів, такі як віртуальні обміни, що проводяться з мережею SAVE та глобальними випускниками програми IFES, які посилюють їхню роботу з просування демократії та «побудови та цементування демократичної культури та попиту на демократію» [163, с. 45].

Громадські проєкти надають постійні можливості для відпрацювання навичок та застосування знань, отриманих під час тренінгу чи курсу, сприяючи сталому залученню до громадянського та політичного життя. Багато проєктів дій у програмах SAVE, SEED та Youth SPACE зосереджені на просуванні демократії та прав людини, просуванні інформаційної цілісності та залученні до громадянського діалогу. Респонденти опитування випускників назвали корупцію, маніпуляції на виборах, напади виконавчої влади на незалежні установи, а також дезінформацію та мову ненависті найбільшими загрозами демократії в їхніх країнах сьогодні. Основні стратегії, які респонденти визначили як потенційно ефективні у протидії цим загрозам, включають просування демократії та прав людини, виявлення дезінформації та дезінформації, підтримку журналістів та залучення до громадянського діалогу – усі навички, які були розвинені в їхніх програмах та практиках у їхніх

проектах дій.

Досвід застосування навчальних курсів дозволяє сформулювати наступні програмні висновки та рекомендації:

– Адаптувати тренінги та курси до своєї аудиторії. Щоб позитивно вплинути на громадянську та політичну участь молоді, семінари, тренінги та курси повинні реагувати на реалії їхнього життя та відображати їх. Можливості лідерства також повинні бути доступні для молодих людей як під час, так і після тренінгу, щоб сприяти їхній участі у житті своїх громад та громадському житті поза класом. Створюйте можливості для розвитку та безпосереднього керівництва діяльністю. Надання молодим лідерам можливостей для розробки та реалізації власної діяльності заохочує їхню громадянську та політичну участь. Крім того, створення зв'язків між країнами та регіонами та надання постійних можливостей для навчання через конференції, регіональні чи міжнародні заходи та навчальні поїздки – це способи створення широких мереж молодіжних лідерів Використовуйте підходи PYD. Зміст та формат семінарів, тренінгів та курсів мають бути адаптивними та гнучкими, щоб відповідати мінливим соціально-політичним умовам, тому, що найбільше хвилює молодь та якої підтримки вони потребують як лідери. Інтеграція підтримки психічного здоров'я та благополуччя в програми та адаптація заходів таким чином, щоб вони підходили для різного віку та етапів розвитку, є вимогою для успішного програмування.

– Дотримуйтесь крос-секторальних підходів. Програмування має залучати молодь з різних секторів (наприклад, охорона здоров'я, освіта, бізнес, технології), а не лише тих, хто вже працює у сферах ДСГ. Оскільки права людини стосуються кожного, програми, спрямовані на зустріч молоді там, де вони є, у, здавалося б, не пов'язаних між собою секторах, матимуть ширший вплив на загальну взаємодію.

– Основні принципи захисту та «Не нашкодь» у всіх програмах. Використовуючи такі інструменти, як оцінка ризиків та їх пом'якшення,

програми можуть підготуватися до ризиків і запровадити процеси убезпечення. Враховуйте унікальний досвід та обставини молодих людей з інтерсекційними ідентичностями, таких як молоді люди з обмеженими можливостями або молоді представники корінних народів, а також їхній життєвий досвід під час розробки інклюзивної та доступної навчальної програми та безпечних методів навчання.

– Інтегрувати в програмування ефективні стратегії, що використовуються для протидії відступу від демократії. Це сприяє отриманню знань учасниками та підтримує ініціативи на рівні громад, які зміцнюють демократичну стійкість. Стратегії включають надання можливостей молодим людям спілкуватися зі своїми однолітками та застосовувати те, що вони дізналися під час тренінгів, у власному житті та громадах. Вони також можуть просувати демократичні процеси від місцевого до національного рівня за допомогою заходів із залучення громадян під керівництвом молоді, таких як прибирання в громаді, діалогові сесії, які охоплюють різні групи населення громади, а також освітні кампанії для виборців, які можуть заохотити молодь та тих, хто голосує вперше, голосувати.

Висновки та рекомендації щодо політики:

– Широко інвестувати в усі види громадянської освіти. Щоб підтримати неформальну та офіційну участь молоді, дизайн програм повинен включати комплексний підхід до програм громадянської освіти та включати заходи, які залучають молодих людей у різних просторах та використовують різні підходи, які підтримують їхню участь у громадському житті.

– Дізнайтеся про успішне залучення молоді в різних секторах. Донори та практики з різних секторів повинні ділитися отриманими уроками, щоб посилити роботу, що виконується в просторах ДСГ, додати додаткові нюанси та контекст до програмування, а також краще залучати молодих людей з різним походженням та інтересами. Такі відносини також створюють можливості для двостороннього обміну знаннями, оскільки програми ДСГ також можуть пропонувати шляхи інтеграції прав людини, громадянської

активності та політичної участі в молодіжні програми в інших секторах.

– Вимагайте від молодих людей значущої участі в заходах. Щоб уникнути символічного залучення молоді, донори та практики повинні забезпечити, щоб молоді люди брали більш безпосередню участь у розробці програм. Окрім розробки заходів для молоді, необхідно внести зміни до оцінювання пропозицій (наприклад, вищі бали за програми, розроблені за участю молоді) та до планів оцінювання програм (наприклад, розбивка показників за віком) як питання політики. Вбудувати механізми моніторингу та оцінки в інвестиції в програми, які виходять за рамки результатів, щоб охопити довгострокові наслідки залучення молоді. Донори повинні підтримувати практиків у розробці надійних рамок моніторингу та оцінки, які ефективно фіксують не лише результати молодіжних програм, але й довгострокові результати та вплив, досягнуті випускниками програми, для кращої оцінки ефективності втручання. Донори та практики також повинні визначити нові способи вимірювання впливу діяльності цифрових та соціальних медіа.

Розуміння того, як молодь бере участь у громадянських та політичних процесах, нерозривно пов'язане зі здатністю суб'єктів публічного управління – як практиків, донорів, політиків, освітян та інших – підтримувати здорові демократії. Запитання Навчальної програми IFES дозволили нам дослідити політичну та громадянську активність молоді, переглянути нюанси відмінностей між формальними та неформальними способами залучення, а також дослідити, як ці результати можуть допомогти зусиллям протистояти відступу від демократії. Основні висновки можуть стати основою для розробки програм, які сприяють участі молоді в громадському житті та зміцнюють демократичну стійкість.

Однак дослідження показує, що можна зрозуміти набагато більше про складний взаємозв'язок між політичними та громадянськими тенденціями молоді та демократичним громадянством. Наприклад, замість того, щоб запитувати, як неформальне залучення призводить до більш формального

залучення, ми повинні запитати, як комплексні програми громадянської освіти прискорюють загальне залучення молоді. Дослідження має бути спрямоване на пошук більш конкретних доказів впливу залучення молоді до політичного життя на демократичну стійкість як у кризові, так і в некризові моменти. Майбутні дослідження мають бути спрямовані на краще розуміння унікальних викликів для громадянської та політичної активності молоді в постконфліктних контекстах та зміни характеру участі громадськості через конфлікт. Нарешті, майбутні роботи повинні враховувати нові простори та підходи до залучення молоді, особливо в цифрову епоху, враховуючи зміну концепцій громадянства, включаючи ідею цифрового громадянства.

Таким чином, практики та політики можуть зробити більше для сприяння залученню молоді до політичного та громадянського життя як демократичних лідерів та до боротьби проти демократичного відступу. З огляду на те, що майбутнє демократії стоїть на кону так критично, настав час працювати більш терміново та активно для залучення молоді до громадянських та політичних процесів, які розбудовують мережі, залучають громади сталим шляхом та залучають молодих людей як лідерів як у формальному, так і в неформальному просторі.

3.2. Формування складових громадянської компетентності

Сьогодні зростає потреба у цивілізованому суспільстві, а також громадській участі. Соціолог Кеннет П. Вілкінсон визнає, що: «громадянська участь дає можливість для особистісного розвитку на різних рівнях суспільства. Активна участь молоді може створювати функції місцевого суспільства. Взаємодія між молоддю може сприяти зміцненню потенціалу громади, оскільки перетворюється на більш цілеспрямований процес. Цей процес відбувається на різних рівнях суспільства, коли молодь виявляє свої спільні потреби та працює разом для їх задоволення. Взаємодія є постійною ознакою, яка забезпечує базу для екологічного, культурного, організаційного та соціально-психологічного аспектів громади» [280]. Завдання школи полягає в тому, щоб сприяти цим процесам шляхом використання різнобічних міждисциплінарних методів як у процесі навчання, так і поза ним. Для того, щоб сприяти довгостроковому розвитку суспільства, необхідна система сприяння громадянській участі, освіти та компетентності молоді [240]. Найважливішу роль у заохоченні громадянської участі відіграють школи – громадянська освіта сприяє розвитку компетентності, тим самим сприяючи розвитку громадянської участі. Слід зазначити, що виховання в сім'ї відіграє важливу роль. Саме тут ставлення до громадської участі формується завдяки прикладу, який подають батьки [282].

Удосконалення громадянської освіти може сприяти громадянській участі в житті суспільства, Слід зазначити, що Організація Об'єднаних Націй рекомендує забезпечити доступ до якісної формальної та інформальної освіти та визнає громадянську освіту важливою частиною освіти [166]. Виконавчий директор Товариства досліджень розвитку дитини та психолог Лонні Р. Шеррод наголошує, що громадянська участь має бути такою ж пріоритетною, як і математика. Більше уваги має бути спрямовано на навчання навичкам громадянської участі в школах. Громадянська освіта та участь формують і підтримують суспільство, оскільки це єдиний шлях розвитку громадянського

суспільства [256]. Слід зазначити, що громадянські знання сприяють підтримці демократичних цінностей, політичній участі та допомагає громадянам зрозуміти та відстояти свої права та обов'язки. Це також формує думку особистості та безпосередньо сприяє прийняттю громадянської дії [210].

Успішне включення в суспільство і досягнення цілей в житті людини безпосередньо пов'язане з можливістю доступу до освіти. Для того, щоб бути здатними адаптуватися до змін у суспільстві, мають бути високі результати громадянської освіти від освітньої програми. Індивід має бути готовим брати участь у політичних процесах, навіть якщо середовище іноді не заохочує цього. Проводячи зміни в загальній освіті, що відповідають вимогам сучасності, можна орієнтуватися на той потенціал розвитку, який дає громадянська освіта. Громадянська участь дає можливість людині стати громадянином, який є свідомим, відповідальним, критичним та активним [219].

Громадянська участь відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства та сприянні громадянській активності на всіх рівнях. Однією з найбільш історично важливих цілей освіти є підготовка людей до участі в демократії [80]. Тому громадянська освіта нового покоління має принципове значення в загальноосвітніх школах. Успішна громадянська освіта також може сприяти формуванню суспільства знань, яке є: «системою людських соціальних відносин, яка забезпечує високий рівень інновацій, в яких кожен індивід може досягти високого рівня участі в навчанні, використанні та створенні нових знань» [221, с. 1271]. У складному і багатогранному процесі освіти реалізація громадянської освіти не може бути відірвана від постійно мінливої реальності і змісту самої освіти. Для більш успішного проведення громадянської освіти необхідно орієнтувати її на формування специфічних громадянських компетентностей у школах загальної освіти за допомогою різних педагогічних методів. Таким чином, необхідно створити модель громадянської компетентності, яка б сприяла орієнтації

громадянської освіти на розвиток специфічних компетентностей та навичок.

Дослідник громадянської компетентності Джон Патрік у своїй теорії громадянських компетентностей виділяє три взаємопов'язані компоненти набуття громадянської освіти: громадянські навички (розвинена здатність приймати рішення, аналіз уряду та громадянства на місцевому та міжнародному рівнях, передові навички громадянської участі та громадянські чесноти співпраці), громадянські знання (засвоєння систематичних базових понять, використання кейс-стаді), громадянські чесноти – використання літератури та досвіду [236, с. 4].

Експерт з юриспруденції Девід Гроссман пояснює громадянську освіту через чотири виміри (особистість, простір, суспільство, час), висвітлюючи індивідуальні здібності, рішучість визнавати себе частиною громади на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях, здатність використовувати минулі зміни, інвестувати в майбутнє, жити та працювати разом на благо суспільства [25, с.80].

Президент ЮНЕСКО – Азіатсько-Тихоокеанської мережі міжнародної освіти та освіти цінностей Лурдес Р. Кісумбінг характеризує громадянську освіту за допомогою цілісного соціального підходу (індивідуально – сім'я – місцеве суспільство – національно – регіонально – глобально) як багатовимірний контент, який формується за допомогою:

- громадянської освіти – громадянські переконання та навички, що ґрунтуються на знаннях;
- виховання цінностей – у формуванні індивідуальної позиції, громадянської позиції та поглядів;
- екологічної освіти – процес формування розуміння, навичок та цінностей, які підходять під термін сталий розвиток [247, с. 5].

Дослідники Центру громадянської освіти США у своїй доповіді про політику освіти в США за допомогою дослідників з різних університетів пов'язали громадянську освіту з сприянням розумінню ідеалів демократії та рішучості дотримуватися цінностей і принципів демократії. Визначення

громадянської освіти складається з:

- знання, яке складається з п'яти питань (що таке соціальне життя, політика і держава? Які основи політичної системи? Як уряд реалізує цілі конституції, цінності та принципи демократії? Зв'язки громадян тієї чи іншої країни з рештою світу? Яка роль громадян у демократії?);
- інтелектуальні навички, навички участі, через використання критичного мислення, аналізу та синтезу інформації, здатність бачити та пояснювати процес в цілому;
- громадянська позиція між приватним і державним секторами, в якій індивід стає самостійною частиною суспільства завдяки виконанню політичних та економічних обов'язків, визнанню індивідуальних цінностей та поваги до людини, ефективній та розумній участі в суспільному житті і шляхом сприяння конституційній демократії [187, с. 11-12].

У доповіді Організації Об'єднаних Націй з питань науки, культури та «Вчителів, студентів та інструкторів вищого рівня» наголошується, що громадянська освіта в циклі навчання складається з: знань (про себе, інших, поведінку, культуру, історію, державу тощо), дій (прийняття рішень, ефективне спілкування, активне ненасильство), розуміння (про себе, інших поняття, мотиви, найважливіші питання та процеси) та оцінювання – роздумів про досвід, прийняття себе та інших, повага та оцінка [276].

У пошуках спільного в різних дослідженнях і поясненнях (Бренсон М., Гроссман Д., Патрік Дж., Квіглі К., Кісумбінг Л.) науковці характеризують громадянську освіту як педагогічний процес, орієнтований на учнів:

- громадянські знання про основи демократії, політичної участі, права людини, обов'язки, історію та традиції своєї держави через контекст світової історії, використовуючи критичне та аналітичне мислення;
- громадянські навички прийняття рішень, робота в команді, комунікація з людьми, які тісно пов'язані між собою, навички громадянської участі, навички бачення себе частиною громади на місцевому, регіональному, національному, міжнародному рівнях;

– громадянські цінності, які ґрунтуються на толерантному підході, міжкультурному діалозі, вислуховуванні та прийнятті думки інших, формуванні власної позиції, поваги.

Інститут політичних досліджень в освіті у своїй доповіді «Активне навчання та громадянська освіта в Європі» наголошує, що для популяризації громадянської освіти необхідно: визнавати активні методи навчання, в яких учень є частиною процесу, рівним з усіма іншими; забезпечувати індивідуальні підходи до учнів шляхом використання різних методів навчання; орієнтувати процес освіти на розширення спектра досвіду шляхом моделювання різних прикладів з життя; бути обізнаним про існуючі проблеми в освіті та вирішувати їх; усвідомлювати, що громадянство є дуже складним і багатостороннім явищем [179, с. 15-16.].

Для більш успішного впровадження громадянської освіти на етапі базової освіти та сприяння громадянській участі необхідно створити модель громадянської компетентності, яка базується на існуючому змісті освіти України. Професійна компетентність вчителів є надзвичайно важливою і в громадянській освіті. Педагог А. Самусевич стверджує, що: «Процес пошуку оптимального методичного рішення, що відповідає завданню сучасної школи, ніколи не може бути закінчений. У педагогічному процесі завжди виникатимуть нові потреби та труднощі, що потребує інноваційного методичного підходу та високого рівня методичної компетентності вчителя» [250, с. 44]. Кожна людина як особистість постійно розвивається і взаємодіє з навколишнім середовищем. Удосконалення навичок і знань особистості значною мірою знаходиться в руках вчителя, це стосується і громадянської освіти. Що стосується змісту освіти України, то громадянська освіта не є відокремленим предметом, а скоріше додатковим інструментом у контексті існуючих предметів. Інтегроване навчання громадянської освіти може бути повною мірою здійснене шляхом використання багатьох бічних і міждисциплінарних педагогічних методів як у процесі навчання, так і поза ним. Це дозволило б покращити цілісне розуміння, пов'язати теоретичні

знання з реальним життям та розвинути позицію особистості в процесі формування громадянської компетентності. Разом з тим, слід зазначити, що успішна громадянська освіта не може бути відокремлена від процесу виховання в сім'ї та впливу батьків і однолітків.

Формуванню громадянського суспільства та плеканню демократичних цінностей на місцевому, регіональному, національному, міжнародному рівнях сприяє успішна громадянська освіта в школах та сім'ях, яка спрямована на розвиток індивідуальних громадянських компетентностей. Для організації впровадження громадянської освіти має бути створена нова модель формування громадянської компетентності. На жаль, в Україні таку модель не створили. Створення моделі впровадження громадянської освіти, яка розкриває індивідуальні критерії та показники, стане важливою інвестицією в громадянську освіту в школах України не тільки на етапі базової освіти, а й на етапі загальної освіти.

Модель формування громадянської компетентності, яка може бути використана в школах загальної освіти на етапі базової освіти, сприятиме вивченню громадянської освіти. Це сприятиме розвитку громадянської участі та відповідальності учнів. Теоретичний аналіз розкриває зміст інтерпретацій громадянської компетентності.

Рамки громадянської компетентності можуть бути різними, наприклад, їх можуть формувати за рахунок:

- знання про політико-правову систему, демократію, важливі події, тенденції, зміни в історії держави, Європи та світу, важливість добровільної роботи, права та обов'язки людини тощо;
- такі настанови, як толерантність і повага, відкрита для змін, здатність адаптуватися, створювати компроміс, демократичне ставлення, почуття відповідальності, політичні переконання, вірність принципам демократії, прийняття закону і прав людини, захист навколишнього середовища тощо;
- здатність брати участь у політичних дискусіях, розуміння політичних процесів, що відбуваються, здатність відстоювати певну позицію, здатність

інтерпретувати та критично оцінювати інформацію, що надається засобами масової інформації, використовуючи особисті знання тощо [172, с. 10].

Крім уже згаданих знань, установок, навичок, громадянська компетентність включає розуміння індивідуальних цінностей, поведінки та самовиховання. Громадянська компетентність характеризується низкою складових, які розкривають рівень активності та відповідальності громадянської позиції та її соціальної активності:

- когнітивний компонент – формування громадянської позиції, знань про основні права та обов’язки громадянина, знань з історії держави, навичок аналізу соціальних проблем, навичок громадянської участі;
- складова мотивацій/цінностей – почуття патріотизму, емоційні переживання, повага до громадянських цінностей, толерантність, інтерес до внутрішніх і зовнішніх політичних процесів;
- складова волі – здатність виконувати громадянські обов’язки, вміння користуватися громадянськими правами; участь у соціально значущих заходах, виборах, молодіжних організаціях, вміння працювати в групах;
- компонент рефлексій – адекватна і позитивна самооцінка, потяг до самоосвіти, самоповага до громадянської позиції, здатність до самоконтролю, рефлексія події в державі та суспільстві, розуміння та контроль системи індивідуальних цінностей [285, с. 157].

Інший підхід до пояснення терміна «громадянська компетентність» показує, що в його основі лежать компетентність навчання, емоційна компетентність та соціальна компетентність, яка виражається як індивідуальна свобода вибору [176, с. 22]. Однак в рамках європейської громадянської компетентності зазначено, що це ставлення цінностей і участі до прав людини, громадянських чеснот. Це відповідальність самої людини. Для цього необхідно володіти знаннями про демократичні процеси, критичним мисленням та здатністю брати участь у процесах прийняття рішень [217, с. 426]. З педагогічної точки зору громадянську компетентність можна охарактеризувати як сукупність знань, умінь, навичок, громадянських

атрибутів і практичних дій. Вона виражається в спрямованості громадянських цінностей особистості [275, с.7]. Однак для того, щоб сприяти створенню активного, соціального, кооперативного та критичного середовища навчання, щодо громадянської компетентності, необхідно сприяти відповідальності студентів, бачачи своє місце в суспільстві та визнаючи свій внесок у суспільство [215, с. 4].

Для створення моделі громадянської компетентності, яка б відповідала змісту освіти України, розглянемо два різні підходи до класифікації громадянської компетентності – США та Європейського Союзу.

Центр залученої демократії Merrimack College за допомогою провідних дослідників у цій галузі створив дослідження «Ключові компетенції в громадянській активності», в якому зібрані різні підходи до змісту громадянської компетентності в США. Він класифікує громадянську компетентність як:

- вираження громадянських знань, знань про демократію, знань про політичну систему держави, знань про культуру та ідентичність держави, розуміння історії держави та того, як вона пов'язана з сьогоденням, громадянських прав та обов'язків, ролі людини у процесі прийняття рішень та законодавства, розуміння необхідності використання ресурсів у забезпеченні довгострокового майбутнього суспільства, знання про міжнародні аспекти;

- здатність співпрацювати з іншими, здатність збирати, аналізувати та представляти інформацію, здатність відстоювати думку за допомогою структурованих аргументів, здатність слухати інших,

- здатність відстоювати соціальну справедливість, майстерність лідерства;

- у практичному використанні – служити інтересам суспільства, створювати баланс між особистими та інтересами групи/спільноти, визнання людської свободи та поваги, співпереживання, відкритості, толерантності, справедливості, відповідальності, забезпечує спільні блага суспільства;

- практичної діяльності, участі в процесах прийняття рішень на всіх

рівнях політики в країні, залучаючи більшу кількість людей до процесів прийняття рішень, інтеграцію знань, навичок та цінностей у цю конкретну дію, вирішення проблем суспільства з різними партнерами, компроміс, ввічливість, взаємоповагу [186, с. 15 – 16]. Аналогічний підхід, при поясненні та тлумаченні громадянської компетентності, зустрічається в Європейському Союзі, де громадянська компетентність визначається як: базові знання про демократію, справедливість, рівність, громадянські права, включаючи знання сучасних подій, а також основних подій і тенденцій в історії держави, Європи та світу. Знання основних цілей та цінностей Європи, а також розуміння різноманітності та ідентичності культур у Європі;

- навички, які пов'язані з умінням ефективно співпрацювати з іншими. Ці навички включають: критичне та творче мислення та конструктивну участь у заходах громади чи місцевості, а також прийняття рішень на всіх рівнях, включаючи участь у виборах, від середнього рівня до рівня країни та Європи;

- рівність – повне дотримання громадянських прав і рівності, оцінка і розуміння відмінностей в системі цінностей в різних релігіях або етнічних групах. Це означає як відчуття приналежності до свого місця, країни, Європейського Союзу, Європи в цілому та світу, так і бажання брати участь у демократичному прийнятті рішень на всіх рівнях. Це демонструє почуття відповідальності, розуміння та поваги до спільних цінностей. Конструктивна участь також включає громадянську активність, соціальну різноманітність, сталий розвиток та готовність поважати інші цінності та приватне життя [36].

Слід зазначити, що в раніше проаналізованих поясненнях громадянської компетентності є ряд спільних рис:

- А. знання – переважно про природу демократії, політичну систему та її прояви в найширшому контексті, про можливості громадянської участі та історію власної країни, яка є невід'ємною частиною творення ідентичності;

- Б. здатність брати участь у прийнятті рішень та інших формах громадянської участі, співпрацювати з іншими та відстоювати свою та чужу думку фактами та аргументами;

В. розуміння цінностей, повага та прийняття політичних, соціально-економічних, релігійних та етнічних переконань інших.

Спираючись на проаналізовані теоретичні дослідження [172, 215, 217, 275, 285] та поясненнях Європейської комісії в описі політичної компетентності, ми формуємо громадянську компетентність як трансформацію знань, навичок, цінностей та досвіду в конкретні дії, яка робить особистість демократичною, відповідальною, дієздатною та активною учасницею суспільних та громадських заходів.

Грунтуючись на дослідженнях, які проаналізовані вище, та знаннях про зміст громадянської освіти [25, 182, 236, 247], зміст громадянської компетентності [172, 215, 217, 275, 285], а також знання рамок змісту освіти України [29], створити обґрунтований підхід до заданих критеріїв і показників, які пов'язані зі змістом освіти. Критерії складових знань, які були висвітлені в контексті громадянської компетентності молоді:

- знає основи демократії;
- знає про важливість конституції в демократичному суспільстві;
- знає варіанти громадянської участі у шкільних, самоврядних, державних та міжнародних заходах;
- знає права та обов'язки громадянина;
- знає причини формування та спосіб функціонування ЄС, НАТО та ООН;
- знає культурні та історичні традиції та цінності українського народу;
- знає символіку України.

Для того, щоб визначити показники критеріїв кваліфікації в контексті громадянської компетентності, необхідно дослідити взаємопов'язані елементи, які формують вираження громадянської участі.

Дослідження Національної ради волонтерських організацій та Інституту волонтерства «Шляхи через участь: що створює та підтримує активне громадянство?» поділяє громадську участь на:

- інституційна участь – індивідуальна або групова участь у вирішенні

проблем суспільства;

- участь суспільства – демократична участь громадян у діяльності організовані різними установами, організаціями;
- індивідуальна участь – охоплює вибір і дії, які ведуть до життя в кращому суспільстві [190].

У дослідженні академіка Девіда Кемпбелла «Який вплив освіти на громадянську та соціальну активність?» підкреслюється, що: громадянська участь включає в себе широку і багатосторонню політичну і громадянську участь особистості. Це також участь у виборах і довіра до інститутів держави [48].

Дослідники Міжнародного центру дослідження освіти Німеччини пояснюють громадянську участь за допомогою чотирьох вимірів цього терміна: політична участь, соціальна участь, культурна участь та економічна участь [172], яка ґрунтується на багатосторонній співпраці громадян та державних установ заради спільної мети – кращої якості життя.

Ґрунтуючись на аналізованих дослідженнях у контексті громадянської компетентності [48, 172], беручи до уваги теорії громадянської компетентності, проаналізовані вище, та беручи до уваги зміст освіти України, ці критерії були виділені як критерії компонентів навичок в громадянському секторі. Компетентність молоді містить такі навички:

- здатність використовувати знання під час участі у різних заходах, які є соціально важливими, виборчих та молодіжних організаціях;
- здатність брати участь у процесі прийняття рішень;
- можливість брати участь у політичних дискусіях;
- вміння відстоювати думку з аргументами;
- вміння ефективно співпрацювати з іншими, брати участь у командній

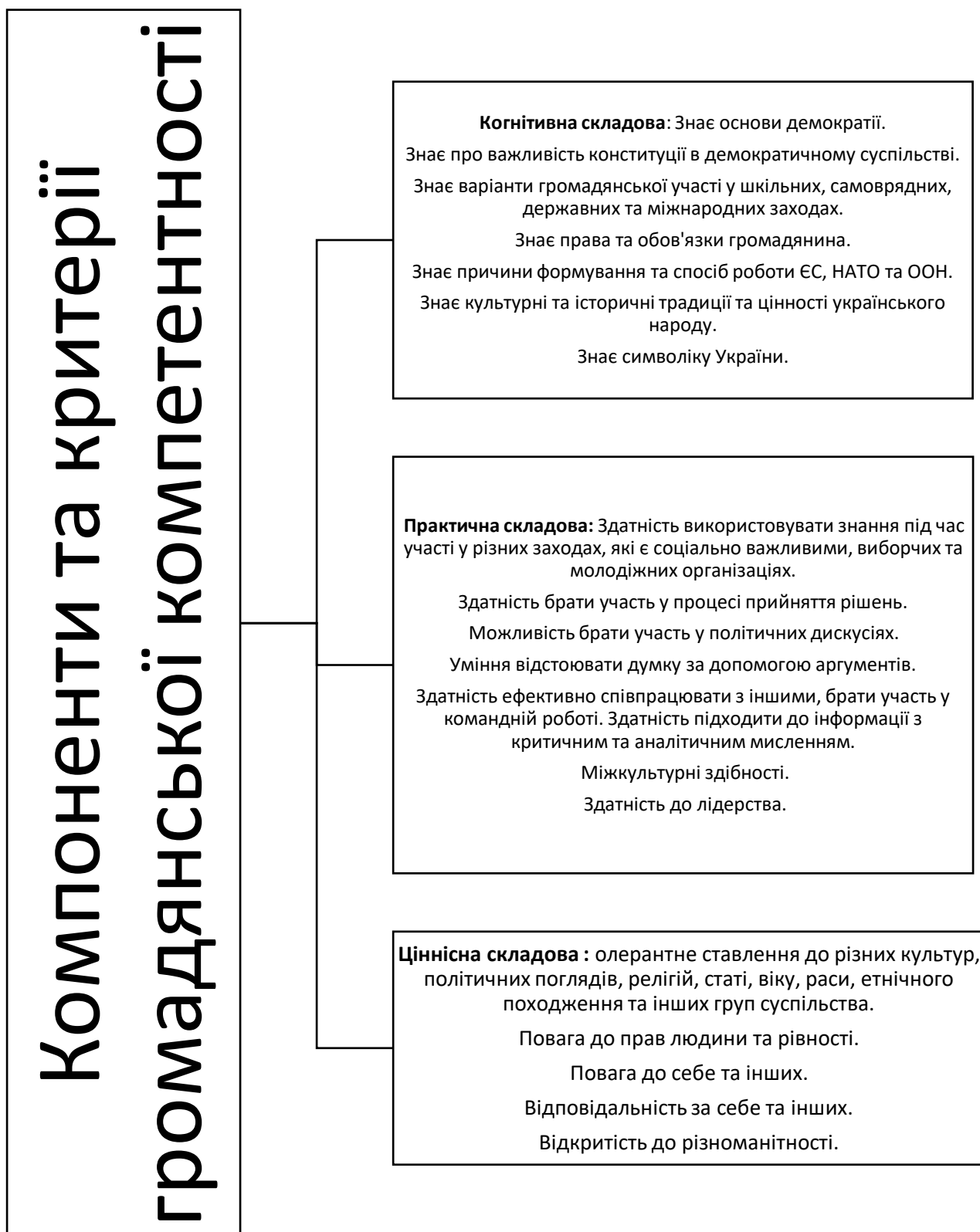

Рис. 3.1. Модель розвитку громадянської компетентності

роботі;

- здатність підходити до інформації з критичним та аналітичним

мисленням;

- міжкультурні здібності;
- здатність до лідерства.

Разом з тим, критеріями складової ставлення та цінностей у контексті громадянської компетентності молоді є:

- толерантність до інших культур, політичних переконань, релігій, статі, віку, раси, етнічного походження та інших груп суспільства;
- повне врахування прав людини та рівності;
- самоповага і повага до оточуючих;
- самовідповідальність і відповідальність перед оточуючими;
- відкритість до різноманітності.

Шляхом успішного проведення громадянської освіти на етапі базової освіти, в контексті створеної моделі громадянської компетентності молоді, шляхом використання багатьох сторонніх і міждисциплінарних педагогічних методів в процесі освіти і поза ним відбудеться зміцнення громадянського суспільства в Україні. Таким чином, ми висвітлюємо апробацію створеної моделі формування громадянської компетентності у педагогічній діяльності шляхом визначення конкретних підходів та методів сприяння більш ефективному вивченню громадянської освіти на етапі базової освіти як наступного етапу наукових досліджень на майбутнє.

Забезпечення громадянської освіти, а також розвиток громадянської та соціальної компетентності є необхідною передумовою формування громадянської відповідальності та спроможного суспільства.

Розвиток громадянської компетентності є багатограним і складним педагогічним процесом, який може бути реалізований за допомогою громадянської освіти, а також різноманітних методів навчання.

Завдяки впровадженню громадянської освіти в загальноосвітніх школах України рекомендується використовувати міждисциплінарний підхід до вивчення предметів, соціальних наук, історії України та історії світу на початковому етапі, застосовуючи відповідні (цільові, науково обґрунтовані та

різноманітні) методи навчання та громадянську компетентність у моделі. Модель розвитку громадянської компетентності вимагає певних знань і навичок, громадянських установок і цінностей в існуючому соціальному середовищі, тим самим сприяючи формуванню громадянської позиції особистості. Теоретичні дослідження підтверджують, що не існує єдиного підходу до громадянської освіти та роз'яснень громадянських компетентностей, а поняття громадянської освіти та громадянських компетентностей в Україні не визначені.

3.3. Активізація участі структур громадянського суспільства у реалізації публічного управління у сфері утвердження громадянської ідентичності молоді в умовах національного спротиву

Система УГІД молоді є специфічною діяльністю різних установ, організацій, громадських об'єднань, інтегруючих свою діяльність на цілях формування особистості громадянина-патріота.

За роки російсько-української війни громадянське суспільство неодноразово доводило свою спроможність як рівноправного партнера держави та учасника доленосних подій.

Користь від встановлення партнерських відносин між державою та громадянським суспільством пов'язана з тим, що НУО можуть виступати як джерела експертної думки, особливо при вирішенні складних питань, генерації нових ідей і формуванні зворотного зв'язку; засобу мобілізації ресурсів; підтримки політичної стратегії та окремих програм.

Схема механізму реалізації державної політики УГІД молоді представлена на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Механізм реалізації державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді

Окремі групи інтересів можуть створюватися і фінансуватися самими державними організаціями з метою посилення своїх позицій і проведення державної політики УГІД молоді. Таким чином, не тільки інтереси окремих соціальних верств або всього суспільства створюють політику, а й певна політика може створювати групи інтересів. Взаємовідносини між цими учасниками схематично представлені на рис. 3.3.

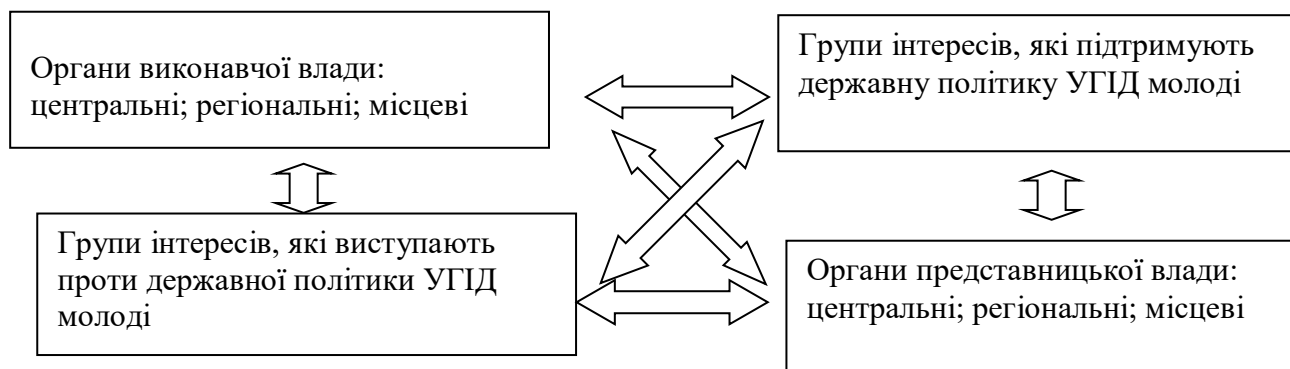

Рис. 3.3. Схема взаємодій державних органів з групами інтересів

Загалом відносини між учасниками можуть бути у вигляді підтримки та співпраці, ділового партнерства, компромісу, конфлікту.

Важливою умовою формування особистості громадянина і патріота своєї країни є залучення різних категорій населення до процесу духовного оновлення суспільства, відродження національної культури, міжетнічного діалогу, зміцнення відчуття власної запитаності в зміцненні потужності України.

Рівень конфліктності при реалізації державної політики УГІД молоді може бути високим, середнім і низьким. Це важливо враховувати, розглядаючи ступінь впливу державних і недержавних структур на неї або в цілому, а також відповідаючи на питання, чи є цей вплив постійним або носить тимчасовий характер.

У цьому значенні, доречно говорити про соціокультурну ініціативу як основу науково-теоретичної, дослідно-експериментальної і соціально-формуючої діяльності різних установ, організацій і об'єднань у сфері УГІД молоді.

Соціальні технології виховання особистості патріота вбудовуються в процеси соціалізації і адаптації людини в сучасних безпекових умовах, охоплюючи процес загальнокультурного і професійного становлення у формі соціально-орієнтованої мотивації розвитку і захисту Батьківщини.

Свідомість і поведінка молоді формується під дією мікросередовища, того досвіду, який дитина акумулює з повсякденного життя.

Під найближчим соціальним оточенням розуміється група людей, що безпосередньо контактує з молодого людиною в процесі її розвитку. Воно може диференціюватися за спорідненою ознакою. Найближче соціальне оточення виступає потужним чинником соціалізації особистості, якщо забезпечується комплексність взаємодії з сім'єю, школою, різними соціальними інститутами. В іншому випадку, можуть мати місце явища негативної соціалізації. До соціалізуючих функцій найближчого соціального оточення, потребуючих педагогічної підтримки, належать:

- а) блокування асоціальної спрямованості в поведінці особистості;
- б) мінімізація проявів шовінізму, соціальної відчуженості, байдужості;
- в) запобігання розповсюдженню в соціальному середовищі явищ пияцтва, наркоманії як соціальних хвороб;
- г) передача досвіду соціально-ціннісної, професійно-виробничої діяльності;
- д) розвиток інтересів, схильностей особистості, партнерства в їх реалізації.

Сім'я як учасник процесу реалізації політики УГІД молоді виконує низку специфічних функцій:

- а) забезпечення міжпоколінського діалогу у формуванні особистості;
- б) прищеплення любові до рідного краю, відданості пам'яті своїх предків;
- в) формування знань про генетичне коріння своєї сім'ї, роду, прізвища;
- г) забезпечення здорового способу життя;
- д) виховання відчуття гордості за своїх предків – захисників і творців Незалежності України;
- е) здійснення первинної професійної орієнтації, формування працьовитості, актуалізація уявлень про вид майбутньої діяльності молодого людини.

Сприймаючи величезний позитивний етичний досвід, накопичений суспільством, діти і молодь часом стикаються в сім'ї, в колі знайомих, на

вулиці з поганими звичками, чують деколи вислови, які суперечать здоровому способу життя. Якщо з цим негативним досвідом недостатньо енергійно боротися, він теж засвоюється. Соціальний досвід, тобто ті емпіричні знання, які діти і молодь набувають у процесі практичного знайомства з життям, співіснує з теоретичними знаннями, і істотно впливає на поведінку особистості.

У сфері спілкування дорослих і дітей сьогодні виникло чимало нових гострих проблем. З одного боку – активізація батьків, всіх дорослих у вихованні молодого покоління, з іншого – прагнення дітей і підлітків до самостійності, незалежності від дорослих, а також невміння батьків, інших дорослих без допомоги педагогів управляти життям дитини за сучасними законами, своєчасно замінювати старі мірки, підходи на нові методи виховання, які дозволяють знаходити спільну мову з сучасними підлітками. Всі ці суспільні і разом з тим глибоко особистісні життєві проблеми підсилюють сьогодні значущість питань педагогізації позашкільного середовища.

В умовах масових вимушених переміщень та щоденних обстрілів втрачаються корисні дозвіллі практики. Відбувається і явний регрес двору, мікрорайону як інфраструктурної одиниці територіальних утворень. Діючі раніше нормативи відрахувань від квартплати на соціальні і культурні цілі і, перш за все, на організацію виховної роботи з дітьми за місцем проживання, фактично не застосовуються [74].

На фоні різкого зниження виховної дії сім'ї і її ролі в соціалізації дітей, зниження можливостей для їх виховання за місцем проживання приводить до глибоких соціальних деструкцій: підвищення підліткової агресивності, у тому числі й групової, поширення позашкільного булінгу, помолодшення виникнення шкідливих звичок – від тютюнопаління до вживання алкоголю, психотропних та наркотичних речовин, нестача батьківського контролю. Для вирішення цих проблем та досягнення мети політики УГІД молоді можна виділити наступні завдання:

- а) підвищити соціальний статус громадянсько-патріотичного виховання у сфері молодіжної політики регіональних органів влади;
- б) посилити відповідальність регіональних органів влади за виховання патріота;
- в) розширити склад суб'єктів патріотичного виховання, створення і вдосконалення бази нормативно-регуляції їх діяльності;
- г) вдосконалити структурну і функціональну взаємодії регіональних органів влади, наукових і освітніх установ, громадських об'єднань і релігійних організацій, координація їх діяльності у вирішенні завдань громадянсько-патріотичного виховання;
- д) орієнтувати систему громадянсько-патріотичного виховання на конкретні умови життєдіяльності різних категорій населення, їх соціокультурні, освітні, вікові й інші особливості;
- е) уточнити місце і роль громадянсько-патріотичного виховання в освітньо-виховному просторі регіону, регулюючому соціалізацію підростаючого покоління;
- ж) виховувати соціально активних громадян, готових до захисту Батьківщини, виконання військового обов'язку.

У Стратегії УГІД зазначено завдання щодо «сприяння утвердженню сімейних цінностей та активне залучення сім'ї до формування ГІД», адже сім'я – це «основний соціальний інститут суспільства, в якому закладаються основи морального, духовного, культурного, фізичного розвитку особистості. У сім'ї відбувається формування її життєвих орієнтирів і цінностей, ставлення до себе, до інших людей і до Батьківщини». Соціально-виховний потенціал, здійснюваний сім'єю, розвивається надалі в діяльності освітньо-виховних, трудових, військових колективів, культурно-просвітницьких установ, громадських організацій.

Сім'я як базисний соціальний інститут є невід'ємною цінністю для життя і розвитку кожної людини. Вона відіграє важливу роль у житті суспільства і держави, у вихованні нових поколінь, забезпеченні суспільної

стабільності та прогресу.

Педагогічна підтримка соціалізуючого впливу найближчого соціального оточення з боку органів державної влади і місцевого самоврядування, освітніх установ, громадських організацій повинна здійснюватися у формах розвитку матеріальної бази спортивних, оздоровчих секцій, клубів за інтересами, за місцем проживання, психологічного консультування, залучення молоді до громадської роботи з надання допомоги людям похилого віку, волонтерської діяльності, впорядкуванню районів мешкання.

В умовах кризового стану традиційних соціальних інститутів (сім'ї, школи) формування патріотизму, як цінності у молоді, можливо за допомогою включення молодих людей в інтерактивне соціальне середовище, в якості якого виступають громадські організації, у яких забезпечується реалізація патріотично соціально спрямованої корисної діяльності, активними суб'єктами якої є вони самі.

Таким чином, система формування ГІД в умовах молодіжних громадських організацій являє собою сукупність напрямів суспільно корисної діяльності, що передбачають у кінцевому результаті виховання національно-патріотичних якостей та цінностей молоді. У сучасних умовах молодіжні громадські організації являють собою соціокультурне середовище, що сприяє формуванню громадянськості та патріотизму як цінностей у молоді через реалізацію соціально спрямованої корисної діяльності [158].

Наступним учасником реалізації державної політики УГІД молоді є середні і вищі заклади освіти, які виконують наступні спеціальні функції у процесі реалізації цієї політики:

- здійснюють засобами навчально-виховного процесу формування патріотичної свідомості особистості майбутнього громадянина, патріота і захисника України;
- залучають до різних видів соціально-цінної діяльності;

- розвивають якості майбутнього патріота і захисника Батьківщини через актуалізацію його схильності до певних видів соціально-орієнтованої діяльності;
- забезпечують процес персоніфікації особистості молодого людини, розвиваючи в ній схильності і завдатки, що характеризують її індивідуальність;
- впливають на соціальний простір соціалізації особистості, здійснюючи педагогічну підтримку суспільно-цінної спрямованості і блокування асоціальних тенденцій;
- проводять діагностику новоутворень в патріотичному стані особистості і психолого-педагогічну корекцію;
- розробляють специфічні завдання громадянсько-патріотичного виховання з урахуванням загальних цілей і регіональних особливостей;
- узагальнюють і аналізують передовий педагогічний досвід громадянсько-патріотичного виховання;
- розвивають матеріальну базу проведення навчально-виховних заходів громадянсько-патріотичного виховання, методичне забезпечення;
- підтримують і удосконалюють зв'язки з сім'єю, державними установами, іншими соціальними інститутами в системі громадянсько-патріотичного виховання [74].

У той же час заклади позашкільної освіти у процесі реалізації державної політики УГІД молоді:

- забезпечують єдність процесу соціалізації і виховання патріотичних якостей особистості на основі розвитку умінь, навичок та інтересів молодого людини;
- вирішують завдання опредмечування культурного стану особистості специфічними засобами суб'єктно-об'єктного спілкування;
- сприяють розвитку індивідуальності особистості, проєктуючи її професійне самовизначення, вибір виду майбутньої соціально-цінної діяльності;

- стимулюють соціальну активність особистості через залучення до соціально-орієнтованих видів діяльності (змагання, конкурси, виставки), розвиваючи тим самим відчуття гордості за своїх наставників, спортивну команду, творчий колектив;

- орієнтують освітній процес на розвиток творчої особистості, згідно загальним і специфічним цілям і завданням громадянсько-патріотичного виховання.

Центри підготовки громадян до національного спротиву, які мають відкритись у 2025 р. на всіх території України, військово-патріотичні організації виконують наступні спеціальні функції у процесі реалізації державної політики УГІД молоді:

- вироблення цілей і завдань підготовки молоді до виконання свого військового обов'язку згідно можливостям клубів і об'єднань;

- пропаганда в практичній діяльності здорового способу життя;

- проведення занять з врахуванням вікових особливостей молоді;

- роз'яснення державної політики у сфері оборони країни, військового будівництва в умовах національного спротиву збройній агресії;

- забезпечення найкращої адаптації майбутніх військовослужбовців до тягот військової служби;

- побудова змісту військово-патріотичного виховання на основі героїчних традицій українського народу;

- військово-професійна орієнтація молоді на офіцерські професії, формування готовності до навчання у військових закладах освіти.

Виробничі колективи, творчі об'єднання при громадянсько-патріотичному вихованні молоді забезпечують:

- здійснення шефської підтримки і допомоги молодіжним об'єднанням у проведенні заходів громадянсько-патріотичного виховання;

- надання допомоги у виборі засобів виховання населення і організації роботи за місцем проживання;

- проведення професійної орієнтації молоді, розвиток династичних традицій, пропаганда кращих досягнень трудового колективу;
- забезпечення соціально-орієнтованої трудової мотивації у молоді, прагнення до підвищення своєї освіти.

Важливим елементом системи громадянсько-патріотичного виховання є релігійні організації. Взаємодія суб'єктів громадянсько-патріотичного виховання з релігійними організаціями здійснюється в межах нормативно-правових актів України та спрямована на створення сприятливих умов духовно-етичного, патріотичного, громадянсько-змістовного поєднання людини з культурно-історичним минулим, цінностями колишніх поколінь, результатами їх творчої діяльності і самовідданості при захисті України. Освітньо-виховні установи, взаємодіючи з релігійними організаціями, повинні виходити з характеру трансляції національної культури. Однак, слід звернути увагу на те, що релігійне виховання, робота з молоддю за місцем проживання носять ще епізодичний характер.

Слід зазначити, що є потужний потенціал релігійного патріотичного виховання у молодіжного православного руху, який об'єднує молодих людей, що шукають Бога, намагаються прийти до Нього. При цьому вони беруть активну участь у волонтерській діяльності, зокрема, відвідують та допомагають літнім людям, безпритульним дітям, а це є запорукою виховання в людині патріотичних якостей [4]. Як показує досвід, спілкування в середовищі молодих православних християн, сприяє розвитку волонтерської діяльності в тому плані, що людина, яка тільки залучається до Таїнств Церкви, життя у Христі, іноді повільно, а іноді стрімко швидко зв'язує себе з цією діяльністю, вкладає перші зернятка реального патріотизму. І не тільки волонтерство, але і будь-який вид патріотизму має місце серед молодих православних, які, несучи в собі основи християнства, несуть любов до Батьківщини, готовність захищати її, бути охоронцем надбання Христового.

Потужним ресурсом громадянсько-патріотичного виховання в сучасних умовах стає волонтерська діяльність, пріоритетними завданнями якого є:

виховання громадянськості, патріотизму і любові до батьківщини, формування потреби брати участь у суспільно-політичному, економічному і культурному житті міста і держави, саме через волонтерство може відбуватися становлення і реалізація людини як особистості, розуміння свого призначення. Існує безліч яскравих прикладів вияву населенням своєї громадянської позиції через волонтерство. Особливо це проявляється під час стихійних лих і екстрених ситуацій, коли люди самоорганізуються без допомоги державних органів і борються зі стихією, збирають і розподіляють гуманітарну допомогу для постраждалих. Але крім екстрених випадків проявити свою громадянську позицію можна і в повсякденному житті, допомагаючи державі виконувати взяті нею зобов'язання. Це формує потребу людей один в одному, усвідомлення єдиної сили суспільства і патріотизм по відношенню до народу і держави, що набуває актуальності саме зараз, коли наша країна переживає момент вибору відчайдушної боротьби за саме право на існування [57].

Долучення до волонтерських груп наразі є не тільки індикатором громадянської позиції молоді людини, а й запорукою виживання української нації.

В умовах гібридної інформаційної війни, пропагандистських кампаній, які проводить держава-терорист, збільшення інформаційного потоку, розширення віртуального простору має не тільки позитивні, а й негативні наслідки. Останнім часом збільшились спроби втягнення молоді через соціальні мережі у деструктивну діяльність, у тому числі й диверсійну. Це серйозна загроза, тому діяльність правоохоронних органів, батьків, педагогів має бути спрямована на підвищення інформаційної компетентності молоді та застосування звичок інформаційної гігієни.

Соціальний і духовний світ молодого покоління формується як продукт протистояння конкуруючих соціальних інститутів, найважливішими з яких є сім'я (система і середовище виховання), школа (освітня система і середовище), держава (політична система і середовище), засоби масової інформації (медіасистеми і середовище). Патріотизм можна і потрібно виховувати за

допомогою ЗМІ. Глобалізаційні процеси є руйнівними, якщо відбувається відмова від національної само ідентифікації, і в цьому певну роль відіграє технологія масових комунікацій. На формування моральних цінностей суспільства великий вплив мають засоби масової інформації, і, насамперед – телебачення, інтернет, особливо соціальні мережі значною мірою визначають зміст і якість сучасного соціокультурного середовища. ЗМІ, будучи найбільш ефективною формою спілкування людей, повинні підходити до своєї роботи найбільш відповідально, дбати про виховання і освіту населення та повною мірою використовувати всі свої ресурси і можливості для виховання почуття патріотизму. Основною метою державної політики в інформаційній сфері має бути духовне оновлення України, збереження і зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму.

Засоби масової інформації виконують наступні спеціальні функції у процесі реалізації державної політики УГІД [146]:

- формування цінностей і орієнтирів населення на основі історико-культурної спадкоємності поколінь;
- блокування чужих цінностей, пропагованих радикальними, екстремістськими, націоналістичними організаціями;
- пропаганда традицій Збройних Сил як гаранта цілісності і безпеки Батьківщини;
- демонстрація негативності наслідків для людини таких соціальних хвороб як алкоголізм, наркоманія тощо, освітлення пріоритету здорового способу життя;
- формування громадської думки відносно непорушності конституційного ладу.

Наразі важливою є розробка механізмів реалізації концепції формування ГІД в закладах вищої освіти таким чином, щоб визнавати наші різні контексти, але водночас дозволяти нам ефективніше вчитися один в одного. Ми пропонуємо структуру з основних зобов'язань та настанов, яка слугує основою для розгляду питань розвитку здорової громадянської ідентичності. Щоб

фундамент був міцним, необхідно підходити до кожного з нас комплексно, і ті, хто присвятив себе досягненню громадянських цілей наших установ, повинні знайти способи ретельної оцінки зусиль у кожній з цих сфер.

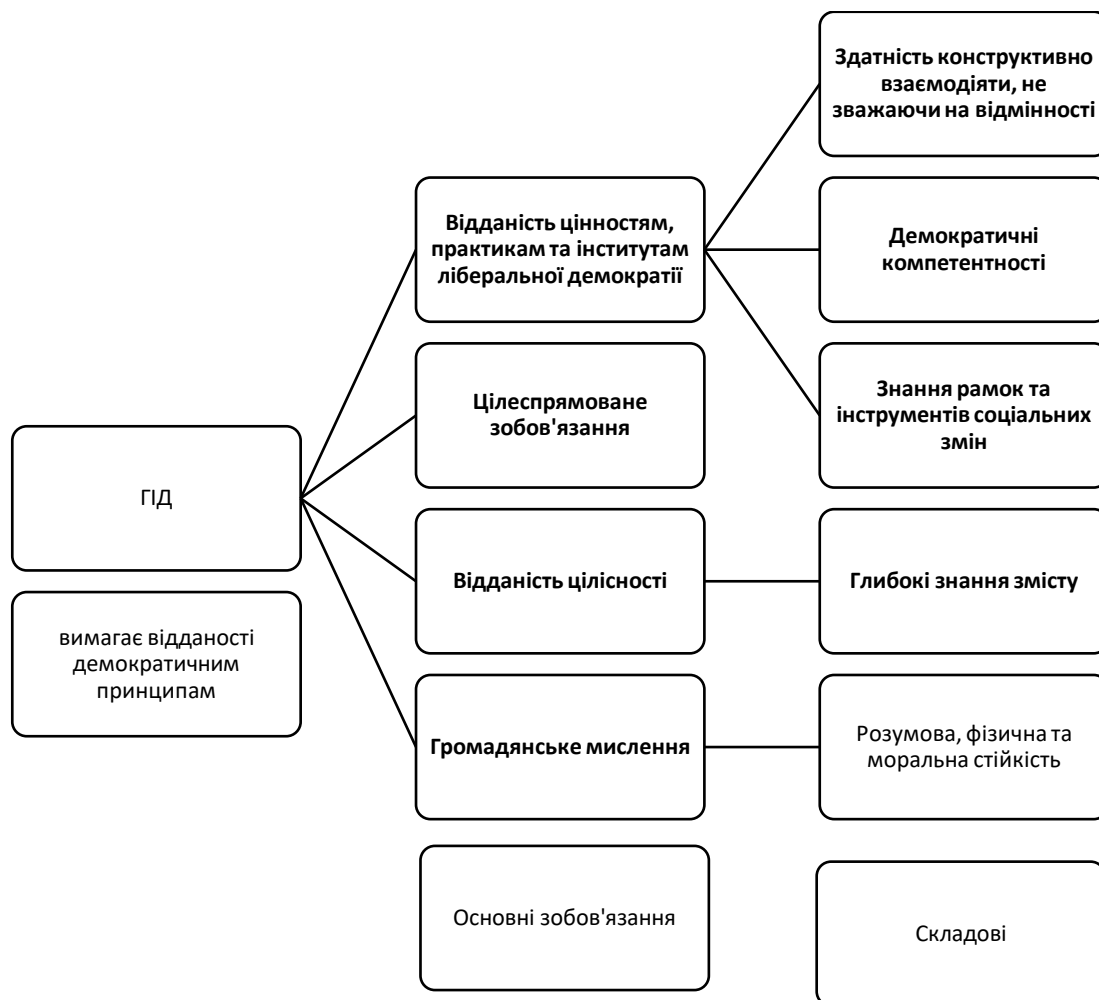

Рис. 3.4. Структура громадянської ідентичності

До зобов'язань ми відносимо:

- Відданість цінностям, практикам та інститутам ліберальної демократії
- існує взаємозв'язок між відданістю цінностям ліберальної демократії та нашою здатністю реалізувати більш соціально справедливий та сталий світ. Здорова ГІД вимагає розуміння демократичних ідеалів і відданості їм, а також готовності та здатності діяти, коли цінності, практики та інститути загрожують або не виконують своїх обов'язків.

– Цілеспрямоване зобов'язання (проблемоорієнтованість) – це зобов'язання невіддільне від компонентів знань про зміст. Наявність зобов'язань без знання проблем неефективна, а наявність знань без зобов'язань робить людину некерованою та статичною.

– Відданість цілісності – Цілісність – це активна практика, а не статична чеснота. Вона тісно пов'язана з першими двома основними зобов'язаннями. Цілісність передбачає чесність, надійність, повагу та здатність викликати довіру. Чесні люди роблять те, що обіцяють. Як частина нашої системи громадянської ідентичності, ключова відданість доброчесності проявляється в регулярній та ретельній особистій оцінці того, як дії, мова та думки людини узгоджуються з її відданістю демократичним цінностям та питанням, які є найбільш значущими для них. Цілісність вимагає регулярного роздумування та перебудови.

– Громадянське мислення – передбачає тонкий баланс між незалежністю та взаємодією. Це проявляється в тому, як людина взаємодіє з іншими для просування спільного блага.

Розглянемо структурні компоненти цієї моделі.

1. Здатність конструктивно взаємодіяти, незважаючи на відмінності – здорова ГІД вимагає, щоб ми розвивали здатність конструктивно взаємодіяти з повним спектром соціально-економічних, культурних та політичних питань, які часто розділяють нас.

2. Демократичні знання, звички та навички. У той час як окремі громади чи програми повинні визначати та формулювати ці результати для себе, демократичні знання, звички та навички є місією та незмінною цінністю громадянської освіти.

3. Знання рамок та інструментів соціальних змін. Розвиток здорової ГІД вимагає розуміння різних способів, за допомогою яких можна вплинути на соціальні зміни, та інструментів, необхідних для ефективності.

4. Підходи до соціальних змін.

5. Глибокі знання змісту – пристрасть і відданість є необхідними, але

недостатніми для розвитку здорової ГІД. Розвиток глибоких знань про контент у відповідних сферах є таким же важливим, як і формування чіткого та цілеспрямованого зобов'язання щодо цього питання.

6. Стійкий розум, тіло та дух. Існує все більше доказів зв'язку між нашим розумом і тілом, і останній (і часто нехтуючий) компонент здорової ГІД визнає важливість і взаємозв'язок між турботою про себе та турботою про громаду. Коли ми регулярно розтягуємося, займаємося спортом, сміємося зі студентами або сім'єю, їмо здорову їжу, обмежуємо час, проведений перед екраном, і висипаємося, ми поглиблюємо свою стійкість, і наші серця залишаються відкритими для всього, з чим ми стикаємося.

Існує кілька видатних компетентнісних моделей щодо результатів громадянського навчання. Наприклад, Центр залученої демократії підготував чудовий збірник та аналіз ключових компетентностей для громадянської активності, які використовуються широким колом закладів вищої освіти [155]. Однією з ключових інновацій, вбудованих у цю структуру, є інтеграція основних зобов'язань із структурними компонентами. Хоча основні зобов'язання можна спостерігати і вони не є фіксованими, вони відрізняються від структурних компонентів тією мірою, якою вони є більш внутрішніми і виражають індивідуальні цінності, а тому їх набагато важче об'єктивно оцінити або націлити на вдосконалення. Для порівняння, структурні компоненти, як правило, включають конкретні навички та компетенції, і процеси набуття цих навичок легше спостерігати зовнішнім сторонам. Зв'язок між основними зобов'язаннями та структурними компонентами є симбіотичним та оборотним. Наприклад, чітка прихильність до тієї чи іншої соціальної проблеми часто мотивує людину розвивати глибокі змістовні знання з цього питання, а може статися і зворотне.

Є ще кілька характеристик, які відрізняють основні зобов'язання та структуру структурних компонентів від інших моделей. По-перше, наш намір полягає в тому, щоб застосувати більш комплексний підхід, який розширює контекст того, що розглядається, і чітко назвати елементи, які часто або

припускаються, або не згадуються (це найбільш вірно з основних зобов'язань). Наприклад, хоча майже кожна програма чи ініціатива громадської активності спрямована на поглиблення залучення учнів до вирішення соціальної проблеми, це не завжди називають явним результатом, а отже, розвиток «глибоких змістовних знань» про досліджувану проблему (проблеми) часто не включається як результат. Як другий приклад, структурний компонент «стійкого розуму, тіла та духу» визнає взаємозв'язок між «турботою про себе» та «турботою про громаду» та гарантує, що це є навмисним результатом.

По-друге, контекст забезпечує спільну мову, гнучкість для підтримки результатів, специфічних для громади або програми. Наприклад, у той час як одним зі структурних компонентів є «знання рамок соціальних змін – роботи та інструменти», окремий викладач, програма чи заклад освіти вирішують, які рамки та інструменти є найбільш прийнятними. Крім того, рішення про те, на чому слід наголошувати на «демократії, знаннях, звичках та навичках», є рішенням на рівні програми/громади. На думку деяких науковців, демократія є «по суті спірною концепцією», що означає, що розбіжності з приводу того, що становить демократію, є справжніми і цілком респектабельними аргументами та доказами, і що ці розбіжності по суті не підлягають розв'язанню, тому що вони кореняться в тому, як різні сторони розуміють фундаментальний сенс поняття.

Участь молоді в усіх сферах суспільного життя має бути забезпечена як на законодавчому, так і на політичному рівнях, із належною фінансовою підтримкою. Це передбачає створення умов для сталої, системної участі молодих людей у процесах публічного управління. Сьогодні у багатьох країнах діють національні політики, які формують сприятливе середовище для розвитку молодіжної активності та громадянської залученості.

Одним із дієвих підходів є інтеграція сервісного навчання в освітній процес. Це форма навчання, що поєднує засвоєння знань з практичною діяльністю на користь громади, дозволяючи молоді набути досвіду соціальної

відповідальності. Особлива цінність цього методу – у можливості осмислення волонтерського досвіду за підтримки педагогів.

Сучасна політична активність молоді дедалі частіше реалізується в онлайн-просторі. Дослідження у країнах із високим рівнем доходів свідчать, що молоді люди менше схильні до традиційних форм громадянської участі, як-от голосування, натомість вони активно використовують цифрові платформи для самовираження. Це проявляється у створенні візуального контенту, мистецтва, мемів, волонтерстві та протестних акціях – формах персоналізованої політичної активності [181].

Попри комфортність у користуванні соціальними мережами, далеко не всі молоді люди володіють достатніми знаннями й навичками для ефективної участі в суспільному житті через цифрові медіа. Одним із перспективних напрямів для України є розвиток цифрової громадянської активності серед молоді — через створення структурованих можливостей для навчання й практики у сфері створення медіаконтенту, що стосується суспільно важливих тем. Навчання через активну участь є особливо ефективним, коли воно базується на досвіді, що резонує з життям молодих людей.

Ключові умови для залучення молоді до цифрової громадянської діяльності – це забезпечення рівного доступу до технологій, впровадження громадянської освіти в школах та наявність відкритого громадянського простору. Серед основних бар'єрів – недовіра до цифрових платформ (страх хакерських атак), онлайн-переслідування, тролінг, а також загрози приватності й стеження [161].

Волонтерство залишається важливою формою участі молоді в суспільному житті. Велика кількість молодих українців вже долучена до волонтерської діяльності, і цей досвід значно підвищує їхню готовність до подальшої активної громадянської участі.

Нижче наведено перелік ключових принципів участі молоді та заходів громадянської активності, взятих з досліджень та рекомендацій щодо участі та залучення молоді [202] (Рис.3.5).

Рис. 3.5. Ключові принципи громадянської активності молоді

Висновки до розділу 3

1. У ході аналізу зарубіжного досвіду формування громадянської ідентичності виявлено, що в різних країнах світу для формування патріотичної свідомості громадян використовується саме громадянська освіта. Охарактеризовано громадянську освіту за допомогою цілісного соціального підходу (індивідуально – сім'я – громада – національно – регіонально – глобально) як багатовимірний контент, який формується за допомогою: громадянської освіти – громадянські переконання та навички, що ґрунтуються на знаннях; виховання цінностей – у формуванні індивідуальної позиції, громадянської позиції та поглядів; екологічної освіти – процес формування розуміння, навичок та цінностей, які підходять під термін «сталий розвиток». Метою громадянської освіти в європейських країнах є інтеграція ефективних стратегій, що використовуються для протидії відступу від демократії, що сприяє отриманню знань учасниками та підтримує ініціативи на рівні громад, які зміцнюють демократичну стійкість. Встановлено, що сучасний інтерактивний підхід до громадянської освіти три складові: здобуття знань, що охоплюють такі теми, як демократія, права людини, громадянське суспільство, громадянський дискурс, медіаграмотність, належне врядування, а також інклюзивність та доступність; інтерактивне навчання, на відміну від традиційних лекційних форматів викладання, сприяє розвитку таких навичок, як діалог, критичне мислення, вирішення проблем та досягнення консенсусу; ініціативні проєкти в громадах.

2. Встановлено, що в суспільно-історичному вимірі становлення проєктних засад феномена ГІД відбувалося в процесі розгортання взаємозв'язку між суспільством і державою, де стихійні механізми формування соціальних спільнот поступово знімалися в ході творення державно-правових механізмів цілеспрямованої гармонізації соціально-економічних відносин. Звісно, це не означає, що витoki ГІД зводяться лише

до проєктної нормотворчості держави: вона лише закріплює ті зовнішні динамічно-діалогічні конструктивні межі, дотримання яких дозволяє громадянським патріотичним ініціативам уникати свого самозаперечення у конфліктних зіткненнях з інтересами та проєктами інших соціальних суб'єктів. Відтак держава не здатна цілком «підмінити» собою громадян, від соціально-проєктної самодіяльності яких, зрештою, і очікується вирішальний поштовх до активізації утвердження ГІД у свідомості суспільства.

3. Розроблено модель формування громадянської компетентності молоді, ключовими навичками якої є здатність використовувати знання під час участі у соціально важливих заходах; здатність брати участь у процесі прийняття рішень; можливість брати участь у політичних дискусіях; вміння аргументовано відстоювати думку; вміння ефективно співпрацювати з іншими, брати участь у командній роботі; здатність підходити до інформації з критичним та аналітичним мисленням; міжкультурні здібності; здатність до лідерства. Обґрунтовано, що ціннісними критеріями громадянської компетентності молоді є: толерантність до інших культур, політичних переконань, релігій, статі, віку, раси, етнічного походження та інших груп суспільства; повне врахування прав людини та рівності; самоповага і повага до оточуючих; самовідповідальність і відповідальність перед оточуючими; відкритість до різноманітності.

4. У результаті дослідження виявлено, що реалізація публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді має стати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та інститутів громадянського суспільства, потужним драйвером системи національного спротиву.

Доведено, що найпріоритетнішим напрямом удосконалення публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді є забезпечення діалогу із структурами громадянського суспільства, зокрема: активне залучення до громадянської освіти молоді структур громадянського

суспільства, використання їх досвіду та організаційного й духовного потенціалу з метою збереження спадкоємності славних бойових і трудових традицій, організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проєктів громадських організацій, спрямованих на патріотичне виховання молоді; підтримка засобів масової інформації, які висвітлюють проблеми утвердження громадянської ідентичності молоді; сприяння консолідації і координації діяльності громадських організацій при підготовці і проведенні заходів громадянсько-патріотичного спрямування, удосконалення інформаційного забезпечення цієї діяльності, зокрема шляхом створення спільноти експертів з громадянсько-патріотичного виховання у соціальних медіа; удосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення процесу утвердження громадянської ідентичності молоді.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення актуального наукового завдання, що полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді та напрямів його удосконалення в умовах національного спротиву.

Отримані в процесі дослідження результати свідчать про досягнення визначеної мети, виконання поставлених завдань та дають підстави для формулювання низки узагальнюючих висновків і пропозицій та рекомендацій, що мають теоретичне та практичне значення.

1. У результаті аналізу та узагальнення нормативно-правової бази, наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів щодо сучасного стану публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді встановлено, що зазначена проблематика досліджена епізодично та потребує подальшого ґрунтовного вивчення. Недостатньо розглянутою виявилася ціла низка питань публічноуправлінського характеру, зокрема обґрунтування методологічних основ, розкриття сутності, принципів, механізмів реалізації публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в умовах національного спротиву, що й дало підстави виділити основні напрями даного наукового дослідження та уточнити поняття «громадянська ідентичність», «громадянська активність», «громадянська компетентність», «громадянська освіта», а також запропонувати інтерпретацію поняття «публічне управління у сфері розвитку громадянської ідентичності» як системи взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування, структурами громадянського суспільства й об'єднані метою утвердження громадянської ідентичності, насамперед, залучення молодих людей України в процеси державотворення та національного спротиву.

2. Обґрунтовано комплекс теоретико-методологічних положень та механізм реалізації процесу публічного управління у сфері розвитку

громадянської ідентичності молоді та розроблено інтерактивну функціональну модель цього процесу, яка базується на диференціації дедуктивної та індуктивної ідентичності та містить когнітивну, що включає знання про приналежність до української політичної нації, аксіологічну, що включає ставлення до цієї спільноти, емоційну, що розуміється як прийняття або неприйняття, і діяльнісну, що розуміється як організована громадянська активність, складові. Контекстуальний аналіз дозволив визначити громадянську ідентичність як почуття відповідальності за спільне благо, дії, спрямовані на вирішення проблем громади та покращення добробуту її членів, а також компетентність, необхідну для участі в громадському житті.

3. Доведено, що застосування конструктивістської методології дозволяє конструювати громадянську ідентичність на основі побудови відповідної системи цінностей та наративів. Встановлено, що спостереження виявляє дві різні осі громадянської ідентичності, що особливо важливо в умовах чорнобілих відтінків війни росії проти України: від конгруєнтності до діз'юнктури. Для багатьох молодих українців ідеали та реалії громадянства синхронізовані та конгруєнтні, тому вони виборюють своє право на ГІД зі зброєю в руках на фронті. Інші, хто демонструє деструктивну, антиукраїнську поведінку, проявляють розрив – діз'юнктуру – між ідеалами України як незалежної суверенної держави і тим, що вони пережили або почули від своїх сімей. Підкреслено, що громадянські орієнтації молодих людей формуються через їх повсякденний досвід у певних соціальних, економічних, інституційних, політичних та історичних контекстах. Суб'єкти, які залучені до процесу формування громадянської ідентичності мають застосовувати практики, які заохочують молодих людей боротися як з конгруєнтністю, так і з діз'юнктурами, які вони відчують, каналами громадянської освіти, яка допомагає молодим людям конструювати критичну, але зацікавлену громадянську ідентичність.

4. З позицій варіативно-модельного підходу конкретизовано поняття «система утвердження громадянської ідентичності молоді» та визначено, що її основними елементами є об'єкти, суб'єкти, цілі, ресурси, засоби, соціально-культурне середовище, зв'язки і відносини між ними.

Обґрунтовано суб'єктно-об'єктні характеристики молоді та встановлено, що позитивна участь молоді в громадянському суспільстві може кинути виклик небезпечній ідеології та поляризації та сприяти згуртованості між різними групами населення, сприяючи як індивідуальній, так і колективній стійкості.

Показано, що для розуміння громадянської активності молоді у XXI столітті необхідно враховувати як офіційну політичну, так і неформальну модальності залучення: активну політичну участь та латентну політичну участь. позитивна участь молоді в громадянському суспільстві може кинути виклик небезпечній ідеології та поляризації та сприяти згуртованості між різними групами населення, сприяючи як індивідуальній, так і колективній стійкості.

Обґрунтовано, що державна політика утвердження громадянської ідентичності молоді має здійснюватися на двох рівнях: концептуальному і організаційному. Концептуальний рівень державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді має включати аналітичну діяльність, пов'язану з визначенням ефективності процесів формування громадянина-патріота. Результатом цієї діяльності виступатиме загальна оцінка стану роботи у зазначеній сфері і вироблення рекомендацій, моделей, соціальних проєктів функціонування системи УГІД. На цій основі формується політика у сфері УГІД молоді, яка розкриває мету, пріоритети, напрями розвитку системи виховання громадянина-патріота України. Організаційний рівень державної політики УГІД молоді має спрямовуватись на регулювання умов реалізації системи виховання патріотів Батьківщини, здатних встати на захист державних інтересів країни. Обидва рівні політики у сфері УГІД є системним цілим.

Встановлено, що організацію і функціонування системи утвердження громадянської ідентичності молоді забезпечують органи державної влади і місцевого самоврядування. Наголошено, що створення і розвиток системи утвердження громадянської ідентичності молоді можливе тільки на основі програмних методів і єдиної державної політики утвердження громадянської ідентичності молоді. При цьому активними учасниками реалізації цієї політики, крім органів державної влади, виступають структури громадянського суспільства, заклади освіти, засоби масової інформації.

5. У ході аналізу зарубіжного досвіду формування громадянської ідентичності виявлено, що в різних країнах світу для формування патріотичної свідомості громадян використовується саме громадянська освіта. Охарактеризовано громадянську освіту за допомогою цілісного соціального підходу (індивідуально – сім'я – громада – національно – регіонально – глобально) як багатовимірний контент, який формується за допомогою: громадянської освіти – громадянські переконання та навички, що ґрунтуються на знаннях; виховання цінностей – у формуванні індивідуальної позиції, громадянської позиції та поглядів; екологічної освіти – процес формування розуміння, навичок та цінностей, які підходять під термін «сталий розвиток». Метою громадянської освіти в європейських країнах є інтеграція ефективних стратегій, що використовуються для протидії відступу від демократії, що сприяє отриманню знань учасниками та підтримує ініціативи на рівні громад, які зміцнюють демократичну стійкість. Встановлено, що сучасний інтерактивний підхід до громадянської освіти три складові: здобуття знань, що охоплюють такі теми, як демократія, права людини, громадянське суспільство, громадянський дискурс, медіаграмотність, належне врядування, а також інклюзивність та доступність; інтерактивне навчання, на відміну від традиційних лекційних форматів викладання, сприяє розвитку таких навичок, як діалог, критичне мислення, вирішення проблем та досягнення консенсусу; ініціативні проекти в громадах.

6. Розроблено модель формування громадянської компетентності

молоді, під якою автор розуміє формулюємо трансформацію знань, навичок, цінностей та досвіду в конкретні дії, яка робить особистість демократичною, відповідальною, дієздатною та активною учасницею суспільних та громадських заходів, ключовими навичками якої є здатність використовувати знання під час участі у соціально важливих заходах; здатність брати участь у процесі прийняття рішень; можливість брати участь у політичних дискусіях; вміння аргументовано відстоювати думку; вміння ефективно співпрацювати з іншими, брати участь у командній роботі; здатність підходити до інформації з критичним та аналітичним мисленням; міжкультурні здібності; здатність до лідерства. Обґрунтовано, що ціннісними критеріями громадянської компетентності молоді є: толерантність до інших культур, політичних переконань, релігій, статі, віку, раси, етнічного походження та інших груп суспільства; повне врахування прав людини та рівності; самоповага і повага до оточуючих; самовідповідальність і відповідальність перед оточуючими; відкритість до різноманітності.

7. У результаті дослідження виявлено, що реалізація публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді має стати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та інститутів громадянського суспільства, потужним драйвером системи національного спротиву.

Доведено, що пріоритетним напрямом удосконалення публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді є забезпечення діалогу із структурами громадянського суспільства, зокрема: активне залучення до громадянської освіти молоді структур громадянського суспільства, використання їх досвіду та організаційного й духовного потенціалу з метою збереження спадкоємності славних бойових і трудових традицій, організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проєктів громадських організацій, спрямованих на патріотичне виховання молоді; підтримка засобів масової інформації, які висвітлюють проблеми утвердження громадянської ідентичності молоді; сприяння консолідації і

координації діяльності громадських організацій при підготовці і проведенні заходів громадянсько-патріотичного спрямування, удосконалення інформаційного забезпечення цієї діяльності, зокрема шляхом створення спільноти експертів з громадянсько-патріотичного виховання у соціальних медіа; удосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення процесу утвердження громадянської ідентичності молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агентство США з міжнародного розвитку. (2022). Молодь у політиці розвитку: оновлення 2022 року. [https:// www.usaid.gov/sites/default/files/2022-12/USAID-Youth-in-Development-Policy-2022-Update-508.pdf](https://www.usaid.gov/sites/default/files/2022-12/USAID-Youth-in-Development-Policy-2022-Update-508.pdf)
2. Алексєєв В. М. (2008). Держава та суспільство: пошук оптимальної моделі взаємовідносин. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. Д. ДРІДУ НАДУ. Вип. № 3 (33). 32 – 40.
3. Анвар Д. (2022). Суспільно-політична активність молоді – як важлива соціальна цінність. *Міжнародний журнал економіки та інновацій*. 24. 142-145.
4. Андрєєв А. А. (2013). Духовне відродження людства – шлях в майбутнє: неформальні молодіжні рухи в православній церкві. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. 2012. [osprvm.org.ua>wp-content/uploads/2013/10/konfer](http://osprvm.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer).
5. Андрєєва Д. Є. (2009). Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти : автореф. дис.... канд. наук: 12.00.07. Нац.ун-т держ. податк. Служби України. Ірпінь. 20 с.
6. Артемчук А. (2022). Національна свідомість, гідність і патріотизм – шлях до покращення добробуту населення України. *Українська ініціатива*. [http://ukr-ini.org.ua/ hmenu-137/4666-2327](http://ukr-ini.org.ua/hmenu-137/4666-2327)
7. Бандура А. (2000). Прояв людської суб'єктності через колективну ефективність. *Сучасні напрямки в психологічній науці*. 9. 75-78.
8. Бєвз Т. (2014). Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 3(71). 236–246.
9. Бизов С.С. (2023). Закордонний досвід реалізації державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних

- цінностей молоді. *Наукові перспективи*. № 1 (31). 25–33.
DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-1\(31\)-25-33](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-1(31)-25-33).
10. Бизов С. (2022). Концептуальні засади реалізації державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в Україні. *Аспекти публічного управління*. №10 (4). 58–64. <https://doi.org/10.15421/>
 11. Біла Д.О., Чикаренко І.А. Моделювання процесів удосконалення інституціонального забезпечення формування та реалізації державної молодіжної політики. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2023. № 3. 50–56. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/476/421>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-3>
 12. Бомонт Е. та ін. (2006). Сприяння політичній компетентності та залученості студентів коледжу: емпіричне дослідження. *Журнал політологічної освіти*. 2(3). 249–270.
 13. Боренько Я. (2017). Громадянська освіта в Україні. https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
 14. Бородін Є. І. (2010). Загальнодержавна молодіжна програма в Україні в контексті удосконалення механізму державної молодіжної політики. *Публічне адміністрування : теорія та практика : електрон. зб. наук. пр.* редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. Д. ДРІДУ НАДУ. <http://dridu.dp.ua/zbirnik/index.html>.
 15. Бородін Є. І. (2006). Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 – 2004 рр.) : [монографія]. Д. Герда. 472.
 16. Бородін Є.І., Третяк Я.С. (2023). Ініціалізація громадянської ідентичності молоді в публічному управлінні. *Державне будівництво*. № 1 (33). 163 – 173. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-14>
 17. Бульба В.Г., Поступна О.В. Роль публічного управління в синергії взаємодії громадянської ідентичності та охорони здоров'я: український контекст та теоретико-методологічні засади. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського

- суспільства* : зб. наук пр. / Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т». Харків: НТУ «ХПІ», 2025. № 1.
18. Васіна Т. (2022). Консолідаційний потенціал громадянської ідентичності особистості. *Українознавчий альманах*. Випуск 19. 60-62.
 19. Від патрональності до громадянської належності: динаміка змін національно-громадянської ідентичності в Україні / Є. Головаха, К. Іващенко-Стадник, О. Міхеєва та В. Середа. <https://www.degruyterbrill.com /document/doi/10.1515/9798887194301-012/html>
 20. Війна сенсів: шляхи і напрями опору «руському миру» (2022). <https://razumkov.org.ua/images/2022/09/26/2022-ANALIT-ZAPIS-PASHKOV-1-FIN.pdf>
 21. Вільцяннюк І. (2020). Становлення національної свідомості крізь призму осмислення суспільно-державних цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність). *Українознавство*. 3 (76). 213 – 223. DOI: 10.30840/2413-7065.3(76).2020.214188
 22. Габермас Юрген. (2005). Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства*: Зб. ст. / Під редакцією Варта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. К.: Український Центр духовної культури. 49-70.
 23. Горінов П.В., Драпушко Р.Г.(2022). Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 10. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/2>
 24. Горлач П. (2024). Російська музика в українському YouTube: що відбувається з чартами на стрімінгах. *Суспільне. Культура*. 31 жовтня. <https://suspilne.media/culture/869877-rosijska-muzika-v-ukrainskomu-youtube-so-vidbuvaetsa-z-cartami-na-strimingah/>
 25. Гроссман Д. (2000). Глобальне та місцеве у партнерстві: інноваційні підходи до громадянської освіти. Доповідь, представлена на 6-й Міжнародній конференції ЮНЕСКО-ACEID. Бангкок. 80-81.

26. Гучно слухали пісню Лепса у центрі Львова: спливли подробиці про фігурантів скандалу. <https://www.unian.ua/society/guchno-sluhali-pisnyu-lepsa-u-centri-lvova-splivli-podrobici-pro-figurantiv-skandalu-video-novini-lvova-12250902.html>
27. Данько-Сліпцова А. А., Коваленко Н. А., Жорнокуй У. В. (2024). Вплив соціальних мереж на формування громадської думки під час кризових ситуацій: соціологічний аспект. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 35 (74) № 3. Частина 2. 2187 – 226. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.3.2/35>
28. Демиденко О. (2018). Громадянська ідентичність українського студентства в контексті його участі в міграційних процесах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»*. Випуск 19. 18 – 24. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/7125/1/5.pdf>
29. Державні стандарти. Міністерство освіти і науки. <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
30. Джадд С., Парк Б. (1993). Визначення та оцінка точності в соціальних стереотипах. *Психологічний огляд*. 100. 109-128.
31. Джейн С. та ін. (2019). Громадянська активність молоді, яка постраждала від насильства в громаді: напрями досліджень та практики. *Журнал розвитку молоді*. 14(1). 24–47. <https://jyd.pitt.edu/ojs/jyd/article/view/19-14-01-FA-01>
32. Джонсон М. Р. (2017). Розуміння розвитку громадянської ідентичності студентів коледжу: обґрунтована теорія. *Журнал охоплення та залучення вищої освіти*. 2017. Т. 21. № 3. 31–59. <https://files.eric.ed.gov/> повний текст/EJ1156
33. Екман Дж., Амна Е. (2012). Політична участь та громадянська активність: на шляху до нової типології. *Людські справи*. 22. 283–300. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.2478/s13374-012-0024-1/html?lang=en>
34. Енциклопедичний словник з державного управління [уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна]. К. НАДУ. 2010. 820.

- 35.Еріксон Е.Х. Ідентичність, юність і криза. <https://readli.net/identichnost-yunost-i-krizis/>
- 36.Європейська комісія. (2007). *Ключові компетентності для навчання впродовж життя – європейська рамка*. Бельгія. 10.
- 37.Європейський Союз. (листопад 2018 року). *Молодіжна стратегія ЄС*. https://youth.europa.eu/strategy_en
- 38.Жаровська О. (2022). Національна ідентичність як складова громадянської культури студентської молоді. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 2. 182–190.
- 39.Жураковський Є. (2024). Культура та суспільна свідомість (за матеріалами виступу на IV обласній науковій конференції з етнопедагогіки та народознавства “Українська національна ідентичність: мова, історія, культурна спадщина, національна пам’ять, культура та традиції у час випробувань війною”. ZBRUC. 04.12. <https://zbruc.eu/node/120111>
- 40.Жураковський Є. (2024). Маємо здатність забувати. *Український тиждень*. 21 серпня. <https://tyzhden.ua/maemo-zdatnist-zabuvaty/>
- 41.Журба К., Шкільна І. (2023). Формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час. *Advanced Linguistics*. № 11. 146–153.
- 42.Закіров М. (2017). Проблема формування модерної української державної ідентичності: геополітичний і соціокультурний аспекти. *European political and law discourse*. 4. 2. 141–149.
- 43.Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>
- 44.Ільченко Н. М. (2007). Деякі аспекти формування механізму реалізації державної політики України в галузі засобів масової інформації. *Державне будівництво : електрон. наук. фахове видання ХарРІНАДУ*. Х. : Вид-во ХарРІНАДУ “Магістр”. № 2.
- 45.Кане Дж., Боуер Б. (2019). Чи може освіта з медіаграмотності підвищити

- цифрову залученість у політику? *Навчання, медіа та технології*. 44(2). 211–224. [https:// www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17439884.2019.1601108](https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17439884.2019.1601108)
46. Кане Дж., Кроу Д., і Лі Н. (2013). Різна педагогіка, різна політика: можливості навчання в середній школі та політична активність молоді. *Політична психологія*. 34. 419- 441.
47. Кане Дж., Лі Н., Фезелл Дж. (2013). Громадянське та політичне значення онлайн-культури участі серед молоді, яка переходить до дорослого життя. *Журнал інформаційних технологій і політики*. 10. 1–20. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19331681.2012.701109>
48. Кемпбелл Д. Е. (2008). Голос у класі: як атмосфера у відкритому класі сприяє політичній активності серед підлітків. *Політична поведінка*. 30. 437-454.
49. Кітінг А., Джанмаат Дж.Г. (2016). Освіта через громадянство в школі: чи мають шкільні заходи тривалий вплив на політичну активність молоді? *Парламентські справи*. 69. 409–429. <https://academic.oup.com/pa/article/69/2/409/1936782>
50. Козаченко О. О. (2012). Соціальні медіа як інструмент патріотичного виховання. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. [osrvn.org.ua](http://osrvn.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer)wp-content/uploads/2013/10/konfer.
51. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Офіц. сайт Верховної Ради України. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
52. Котенко Я.В., Ткачук А.Ф. (2018). Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади (видання друге, виправлене та доповнене). Київ : ТОВ «Видавництво «ЮСТОН». 56.
53. Кречетова В.А. (2018). Вища школа як чинник формування громадянської ідентичності студентів у сучасній Україні : автореф. ... дис. канд. соціолог. наук : 22.00.04. Запоріжжя. 23.
54. Куватов А. (2012). Місце благодійних організацій в патріотичному вихованні

- молоді на сучасному етапі в Україні. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. ocrvm.org.ua>wp-content/uploads/2013/10/konfer.
- 55.Кульман А. (1993). Економічні механізми. з фр. К. Прогрес. 192.
- 56.Леві-Стросс К. (2000). Первісне мислення. К. https://shron1.chtyvo.org.ua/Levi-Strauss_Claude/Pervisne_myslennia.pdf
- 57.Лепська Н. В. (2012). Компетентнісні імперативи сучасної патріотичної освіти і виховання в Україні. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. ocrvm.org.ua>wp-content/uploads/2013/10/konfer.
- 58.Липовська Н., Сахарова К. (2024). Публічне управління розвитком нематеріальних ресурсів громади засобами неформальної освіти. *Держава та регіони*. № 4. <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.4.36>
- 59.Липовська Н.А., Сахарова К.О. (2025). Інструменти публічного управління вихованням патріотів пасіонаріїв засобами позашкільної освіти. *Успіхи і досягнення у науці* (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування», Серія «Соціальні та поведінкові науки»): журнал. № 3(13) 2025. 508-515. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3\(13\)](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3(13))
- 60.Липовська Н.А., Хожило І.І. (2025). Роль університетів у формуванні громадянської ідентичності молоді. *Національні інтереси України*. 4_9. 864 – 873. [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-4\(9\)-864-873](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-4(9)-864-873)
- 61.Лісовенко А.Ф. (2022). Проблема формування особистісної та соціальної ідентичності в епоху цифрової реальності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) Одеса. Т. 1. 303–306
- 62.Ломачинська І., Алексеєнко О. (2023). Духовні витоки національно-патріотичного виховання в системі військового капеланства. *Схід*. Т.4 (23). 26-

32. [https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4\(2\).291517](https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4(2).291517)
63. Лоу А., Тімрек С. і Еммонс К. (2023). За їхніми словами: Практичний посібник із залучення молоді до громадянської освіти. *Міжнародна фундація виборчих систем*. <https://www.ifes.org/publications/their-words-practical-guide-engaging-young-people-civic-education>
64. Ляхович М. (2024). Глобальної зради не має...Бастіон. https://bastion.tv/yermak-ukazom-zelenskogo-skasuvav-strategiyu-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya_n65061
65. Магілл, К.Р., Шолтен, Н., Блевінс, Б., і Сміт, В.Д. (2022). Важливість громадянської культури: на шляху до інтелектуальної солідарності та активності громади. *Освіта, громадянськість і соціальна справедливість*. DOI: 10.1177/17461979221130431
66. Макарова О.П. (2020.). Формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Сер.: Психологія*. Т. 31 (70), № 3. 153–157.
67. Мапа студентських проєктів громадянської дії. *Демократія: від теорії до практики*. <https://demmap.ifesukraine.org/>
68. Маркус Х. (1977). Самосхеми та обробка інформації про себе. *Журнал особистості та соціальної психології*. 5. 25-37.
69. Мартиненко М.С. (2023). Національно-патріотичний компонент як обов'язкова складова освіти в умовах війни в Україні. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи*. Харків. 249 – 251. DOI: <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.65>
70. Марш за наше життя. <https://marchforourlives.org/>
71. Матузкова О.П. (2014). Ідентичність як структура. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. Т. 164. 15–19.
72. Молодіжна сила. Концепція позитивного розвитку молоді (PYD). <https://www.youthpower.org/positive-youth-rozrobka-pyd-framework>
73. Молодіжне демократичне об'єднання. <https://www.facebook.com/yoda.ngo.ua/>

- 74.Мофа С. О. (2012). Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. osrvn.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer
- 75.Навчальний посібник для проведення навчання за Типовою загальною короткостроковою програмою підвищення кваліфікації для державних службовців та службовиць і посадових осіб місцевого самоврядування «Молодіжна політика, заснована на підходах участі», проєкт (2023); А. Донець, К.Зезюліна, Л.Лук'янова, О.Івасів, О.Арутюнян, Я.Романюк, О. Черних, Л. Кіндрат. <https://rm.coe.int/-/1680ae0ef2>
- 76.Найда І.В. (2022). Громадянська ідентичність як складова державотворення в контексті аналізу державної стратегії національно-патріотичного виховання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 33 (72) № 6. 31-35. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.6/05>
- 77.Національна молодіжна стратегія до 2030 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>
- 78.Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки. <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogosuspilstva/national-strategiya-spriyannya-rozvytku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-rok>
- 79.Неадекватні-підлітки у центрі києва слухали розпопсу й гімн рф, фото. *Україна молода*. 14.04.2025. <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/188887>
- 80.Неш А. (2003). Джерело з питань громадянської участі та дій у громаді: ресурс для дорослих освітян. <https://nelrc.org/wp-content/uploads/2017/06/CPCAS.pdf>
- 81.Овчарова В. С. (2012). Волонтерська діяльність як спосіб формування патріотичних якостей особистості. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя.

ocpvm.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer.

82. ООН. Юність. <https://www.un.org/en/global-issues/youth#:~:text=Today%2C%20there%20are%201.2%20billion,cent%2C%20to%20nearly%201.3%20billio>
83. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Прогрес в освіті для сталого розвитку та освіти глобального громадянства. ЮНЕСКО, Париж, 2018.
84. Організація Об'єднаних Націй, Трансформація нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року, параграф 51. Платформа знань про цілі сталого розвитку. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
85. Остапенко І.В. (2016). Концептуальні засади дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації. *Український психологічний журнал*. № 2. 73–84.
86. Остапенко І.В. (2020). Потенціал соціальних медіа для розвитку громадянської компетентності студентської молоді. *Український психологічний журнал*. № 2 (14). DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.2\(14\).10](https://doi.org/10.17721/upj.2020.2(14).10)
87. Отравенко О.В. та ін. (2024). Формування української національної ідентичності учнівської та студентської молоді в системі національно-патріотичного виховання. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* № 1 (360). 142 – 152. DOI [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1\(360\)-142-152](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1(360)-142-152)
88. Петровська І. Р. (2017). Рівні та структура громадянської ідентичності особистості. *Психологічні перспективи*. Вип. 30. 157-171. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_16
89. Петровська І. (2021). Розробка та апробація опитувальника «Діагностика зрілості та типу громадянської ідентичності особистості». *Проблеми політичної психології*. № 24 (1). 222–247.
90. Петровська І.Р. (2018). Громадянська ідентичність як різновид організаційної ідентичності. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*.

- Вип.39. 244 – 256. DOI10.32626/2227-6246.2018-39.244-256.
- 91.Петровська І.Р. (2023). Психологія становлення громадянської ідентичності особистості: дис. на здобуття наук. ступ. д. псих. н. К. 464. <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/dis-petrovska.pdf>
 - 92.Петровська І.Р. (2016). Типи громадянської ідентичності студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 31. 32-43.
 - 93.Підліток, якого окупанти підозрювали у підриві залізничних колій у Мелітополі, ліквідував двох зрадників та був убитий. *РІА Південь*. 25 червня 2023. [https://ria-m.tv/news/323076/podrostok_kotorogo_okkupantiyi_podozrevali_v_podryive_jd_putey_v_melitopole_likvidiroval_dvuh_predateley_i_byil_ubit_\(foto_video\).html](https://ria-m.tv/news/323076/podrostok_kotorogo_okkupantiyi_podozrevali_v_podryive_jd_putey_v_melitopole_likvidiroval_dvuh_predateley_i_byil_ubit_(foto_video).html)
 - 94.Поліщук Ю. (2024). Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*. №2 (8). DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-4>
 - 95.Посібник з резолюції Ради Безпеки ООН 2250, Організація Об'єднаних Націй у справах молоді. <http://uno.org/wp-content/uploads/Guide-to-SCR-2250.pdf>.
 - 96.Поступна О.В. Публічне управління, громадянська ідентичність та права людини в контексті університету третього віку. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 6(16) (2025).
 - 97.Присакар В.В. (2008). Формування у школярів громадянської ідентичності у контексті міжетнічних відносин в Українській державі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Вип. 12. Кн. 1. 138–146.
 - 98.Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
 - 99.Про волонтерську діяльність. Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
 100. Про закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004 року № 1582-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>
 101. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

№ 2469-VIII

102. Про освіту: Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII : [редакція від 01.01.2023 р.]. Законодавство України. Верхов. Рада України. Київ. 2023.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
103. Про основи національного спротиву; Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
104. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
105. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20?lang=en#Text>
106. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 9 квітня 2015 року № 314-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>
107. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>
108. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, Посилення участі молоді протягом виборчого циклу: посібник з передової практики, Нью-Йорк, січень 2013 р.
109. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. д.філос.н., проф. В. В. Корженка, к.е.н., доц. Н. М. Мельтюхової. Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр". 2012. 256.
110. Реалізація молодіжної політики України в умовах війни та післявоєнної відбудови. 2022. https://edyn.eu/storage/2022/11/The-implementation-of-Ukraines-youth-policy_.pdf
111. Резнік О. (2006). Громадянська ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України*: енциклопедія [електронна версія]; ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський,

- М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Т. 6. <https://esu.com.ua/article-31975>
112. Резолюція прийнята Радою ООН з прав людини. Молодь і права людини. А/ HRC.32/L.1 28 червня 2016 року. <https://undocs.org/A/HRC/32/L.1>.
 113. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, A/RES/68/130 18 грудня 2013 року. <https://undocs.org/en/A/RES/68/130>.
 114. Рей-Лейк Л. (2019). Як молодь стає політично заангажованою? *Перспективи розвитку дитини*. 13(2). 127-132. DOI: 10.1111/cdep.12324
 115. Різновиди демократії: Щорічний звіт про демократію. 2024. <https://www.v-dem.net/>
 116. Роган Дж. (2016). Участь молоді у розбудові миру: практичний конспект. *Міжвідомча мережа ООН з питань розвитку молоді*. <https://www.youth4peace.info/system/files/2016-10/PRACTICE%20NOTE%20->
 117. Рубан А.О. (2022). Теоретико-методологічні основи формування української ідентичності як фактору соціально-політичних змін сучасності. *Актуальні проблеми політики*. № 69. 42–47.
 118. Руденко Ю.Ю. (2024). Громадянська ідентичність та мультикультуралізм: в пошуках модерної моделі нації. *Науковий журнал «Політикус»*. Вип. 3. 39 – 45. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.6>
 119. Сарбін Т. (2000). Світотворення, самість та ідентичність. *Культура та психологія*. 6 (2). 253-258.
 120. Синельников Р.Ю. (2018). Соціально-психологічна програма формування громадянської ідентичності української молоді «Громадянська ідентичність: цілі, ресурси та смисли». *Актуальні проблеми психології*. Т.1. Вип. 50. 64–69.
 121. Стаття 12 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини закріплює участь як основоположне право людини. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
 122. Стрілько В. В. Українське національно-патріотичне виховання в нормативно-правових актах України. *Зб. наук. праць КМА*.

kristti.com.ua»upload...patriotuchne/ Strilko.doc

123. Сушинський О.І., Калашник Н.С., Березовська Н.І. (2024). Комунікативні стратегії для збереження громадської ідентичності населення тимчасово окупованих територій з метою їхнього економічного відновлення після де окупації. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Вип. 5. 42-50. doi: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.5.5>
124. Тлумачний словник української мови. <https://slovnyk.ua/>
125. Толочко С. (2023). Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні. *Advanced Linguistics*. 11. 181 – 191. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277433
126. Третяк Я. (2023). Громадянська ідентичність в структурі національної ідентичності. *Національна ідентичність на новому етапі розвитку українського суспільства: мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Д. ДДУВС. 15 листопада 2023 р.
127. Третяк Я. (2024). Громадянська ідентичність молоді як складова сучасної соціокультурної трансформації суспільства. *Суспільство та національні інтереси*. № 8(8). [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8\(8\)-879-890](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8(8)-879-890)
128. Третяк Я. (2023). Громадянська ідентичність як чинник консолідованого розвитку громад. *Безпечна, комфортна та спроможна громада: мат-ли Міжнародного форуму*. Дніпро, НТУ «ДП», 11-13 жовтня 2023 р. 305-306.
129. Третяк Я. (2025). Громадянська ідентичність як чинник національної безпеки. *XX Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти»*. 21 березня 2025 р. Д.:ДУВВС.
130. Третяк Я. (2024). Дослідження громадянської ідентичності в зарубіжних джерелах. *Молодь: наука та інновації: матеріали XII міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених*. НТУ «ДП» м. Дніпро. 13-15 листопада. 2024. 215 – 217.
131. Третяк Я. (2024). Європейська ідентичність: динаміка змін. Сучасний соціогуманітарний простір країн Європейського Союзу: публічноуправлінські

- аспекти [Текст]: кол. монограф. / за заг. ред. Н.А. Липовської. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка». 272. 137-146.
132. Третяк Я. (2023). Залучення молоді до публічного управління як прояв громадянської ідентичності. *Молодь: наука та інновації*: матеріали XI міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених. НТУ «ДП» м. Дніпро. 22-24 листопада 2023. 215 – 217.
 133. Третяк Я. (2024). Ініціалізація української національної та громадянської ідентичності в умовах війни. *XIV міжнародна науково-технічна конференція аспірантів та молодих вчених «Наукова весна»*. 27-29 березня 2024 р., НТУ «ДП» м. Дніпро. 334.
 134. Третяк Я. (2025). Підходи до формування громадянської активності молоді. *Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лют. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, Н. М. Корчак, Л. В. Гонюкової. Київ: ННПУДС КНУ імені Тараса Шевченка. 545. 188 – 189. <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>
 135. Третяк Я. (2024). Розвиток громадянської ідентичності молоді як запорука соціальної безпеки громад. *Безпечна, комфортна та спроможна громада*: мат-ли Міжнародного форуму. Дніпро, НТУ «ДП», 16-18 жовтня 2024 р. 305-306
 136. Третяк Я. (2025). Роль українського козацтва у формуванні громадянської ідентичності молоді. *Наукові перспективи. Серія “Державне управління”*. 2025. 5_59. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-573-584](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-573-584)
 137. Третяк Я. (2025). Технології формування громадянської ідентичності молоді. *Успіхи і досягнення у науці. Серія «Управління та адміністрування»*. 5_15. 1027-1035. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5\(15\)-1027-1035](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5(15)-1027-1035)
 138. Третяк Я. (2023). Формування громадянської ідентичності молоді: теоретичні контури проблеми. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за

- міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка». 260. 212-215.
139. У Вінниці судили 17-річного одесита за підпал будівлі ТЦК. *Судова практика*. 13.04.2025. <https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/328234-v-vinnitse-sudili-17-letnego-odessita-za-podzhog-zdaniya-ttsk>
 140. У Києві затримали двох підлітків, які побили військового – поліція. *Радіосвобода*. 18.04.2025. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyuiv-pidlitky-pobyttya-viyskovoho-politsiya/33389586.html>
 141. Угрин Л. (2014). Громадянська ідентичність в Україні: проблеми формування і становлення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 5. 95–105
 142. Уотерман А.С. Ідентичність в контексті психології підлітків. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/cd.23219853003/анотація>
 143. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». 2024. 232.
 144. Фестінгер Л. (1954). Теорія процесів соціального порівняння. *Людські відносини*. 7. 114-170.
 145. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Аудіокнига. https://4read.org/3033-frankl-viktor-ludyna-u-poshukakh-spravzhnogo-sensu.html#google_vignette
 146. Фролова Н. В. (2012). Засоби масової інформації як фактор впливу на розвиток патріотизму в Україні. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. ocpvm.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer.
 147. Фромм Е. (2019). Втеча від свободи; перекл. з англ. М.Яковлева. Харків:

- Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 288.
148. Хаггард, С., Кауфман, Р. (2021). Анатомія демократичного відступу. *Журнал демократії*, 32(4). 27–41. [https:// www.journalofdemocracy.org/articles/the-anatomy-of-democratic-backsliding/](https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-anatomy-of-democratic-backsliding/)
 149. Хазратова Н. В. (2015). Громадянська ідентичність у структурі особистісних ідентичностей. *Проблеми політичної психології*. Вип. 2. 112–125. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2015_2_12
 150. Характеристика поколінь X, Y і Z. Ібердролла. <https://www.iberdrola.com/talent/generation-x-y-z>
 151. Харді К., Лоуренс Т. Б. і Грант Д. (2005). Дискурс та співпраця: роль розмов та колективної ідентичності. *Академія менеджменту*. 30. 58–77.
 152. Харт Р., Дайют К., Ільтус С., Крітт Д., Рим М., Сабо К. (1997). Теорія розвитку та участь дітей у громадських організаціях. *Соціальна справедливість. Глобальні варіанти*. 24(3). 32–63. <https://www.jstor.org/stable/29767020>
 153. Хоскінс Б., Вільяльба К., Сайсана М. (2012). Комплексний індикатор громадянської компетентності 2011 року (ТПП-2). *Вимірювання громадянської компетентності молоді в Європі на основі дослідження МЕА «Міжнародне громадянство та громадянська освіта»*. Люксембург: Видавниче бюро Європейського Союзу. 21 с.
 154. Целякова О. М. (2012). Вплив інформаційного суспільства на формування духовності. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. [osrvn.org.ua](http://osrvn.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer)wp-content/uploads/2013/10/konfer.
 155. Центр демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ). <https://cedem.org.ua/who-we-are/>:
 156. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512.

157. Чармараман Л. (2010). Важливість аудиторії та агенції для репрезентації: приклад міської молодіжної медіаспільноти. Діти та молодь говорять самі за себе. *Соціологічні дослідження дітей та молоді*. 13. 205–231. [https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/S1537-4661\(2010\)13](https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/S1537-4661(2010)13)
158. Черкун Я. С. (2012). Громадські організації як фактор патріотичної соціалізації молоді. *Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян* : мат.-ли VI Міжнар.наук.-практ.конф. з патріотичного виховання молоді; за ред. Н. Ф. Власової та ін. Запоріжжя. [osrvn.org.ua>wp-content/uploads/2013/10/konfer](http://osrvn.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/konfer). С. 458 – 462.
159. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? *Центр Разумкова* [веб-сайт]. http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399
160. Чикаренко І.А. & Біла Д.О. (2023). Запровадження модульного підходу для посилення інституціонального забезпечення молодіжної політики. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 4 (39). 61-69. <http://www.customs-admin.umsf.in.ua/archive/2023/4/10.pdf>
161. Чо А., Бірн Дж., Пельтер З. (2020). Цифрова громадянська активність молоді. *Дитячий фонд ООН*. [https:// www.unicef.org/media/72436/file/Digital-civic-engagement-by-young-people-2020_4.pdf](https://www.unicef.org/media/72436/file/Digital-civic-engagement-by-young-people-2020_4.pdf)
162. Шевченко С.Л. (2018). Громадянська ідентичність в емоційних вимірах. *Ukr. Socium*. 3(66). 33-51. <https://doi.org/10.15407/socium2018.03.033>
163. Шейн Е. і Еммонс К. та ін. (2023). Шляхи до демократичної стійкості в епоху демократичного відступу: дорожня карта для спільноти підтримки демократії. *Міжнародна фундація виборчих систем*. <https://www.ifes.org/publications/paths-democratic-resilience-era-backsliding>
164. Швидун Л. (2022). Методологічні аспекти національно-патріотичного виховання в умовах прискорення освітньої мобільності. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. «Філософія. Педагогіка» № 2 (3). 33-37.
165. Широков С.Б. (2021). Розвиток публічного управління у сфері національно-патріотичного виховання: Дисертація на здобуття доктора філософії за

- спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».
<http://www.dridu.dp.ua/nauka/df/df%2008.866.009.htm>
166. ЮНЕСКО. (2011). Підсумковий звіт 7-го Молодіжного форуму ЮНЕСКО. Париж. Франція. 2. <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002134/213427e.pdf>
 167. Юнніс Дж., Бейлз С., Різдово-Бест В., Діверсі М., Маклафлін М., Зільберейзен Р. (2002). Громадянська активність молоді у ХХІ столітті. *Журнал досліджень підліткового віку* 12(1). 121–148. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1532-7795.00027>
 168. Яковлева Л.І. (2017). Роль громадянської ідентичності у здійсненні регіональної політики. *Регіональна політика : історія, політико-правові засади, архтектура, урбаністика*. Ч.1. 53–56.
 169. 93 % опитаних вірять у свої сили. Молоді люди, які зараз залишаються в Україні, роблять цей вибір цілком усвідомлено, навіть якщо їхній сьогоdnішній досвід вкрай нелегкий. *Visit Ukraine*. <https://visitukraine.today/uk/blog/1861/yak-zminilas-ukrainska-molod-pid-cas-viini-ta-cogo-pragnut-pidlitki>
 170. Abdou E., Skalli L. (2018). Egyptian Youth-led Civil Society Organizations: Alternative Spaces for Civic Engagement? In Oinas E., Onodera H., Suurpaa L., *What Politics? Youth and Political Engagement in Africa*,
 171. Abrams D. (1966). Social Identity, self as Structure and Self as Process. *Social Group & Identities*. Oxford.
 172. Abs J., Veldhuis R. (2006). Indicators on Active Citizenship for Democracy - the social, cultural and economic domain. *Paper by order of the Council of Europe for the CRELL-Network on Active Citizenship for Democracy at the European Commission's Joint Research Center in Ispra, Italy* Ispra: CRELL-Network on Active Citizenship for Democracy. 6-7. 10.
 173. Adler R. P. & Goggin J. (2005). What do we mean by “civic engagement”? *Journal of Transformative Education*, 3(3), 236-253. DOI: 10.1177/1541344605276792

174. Almond G., Verba S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press. 433.
175. Astin A., Sax L. (1998). How Undergraduates are Affected by Service Participation. *Journal of College Student Development*. Vol. 39. № 3. 251–263.
<https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=sicehighered>
176. Audigier F. (2000). Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship. Strasbourg: Council of Europe publishing, 21-23.
177. Augoustinos M., Walker I. (1995). Social cognition. London-New Delhi. 232.
178. Bangladesh Youth Initiative. (n.d.). <https://www.facebook.com/BYIBD/>
179. Bauer T., Clarke M., Dailidienė E. (2003). Active Learning and Citizenship Education in Europe. *Institute for Policy Studies in Education*. London Metropolitan University. 15-16.
180. Bayat A. (2017). *Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring*. Stanford University Press.
181. Bennet W. L., Freelon D. and Wells C. (2010). Changing Citizen Identity and the Rise of a Participatory Media Culture. *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth*. edited by L. R. Sherrod, J. Torney-Purta and C. A. Flanagan, John Wiley & Sons. 393–423.
182. Bessant J. (2021). *Making-up people: Youth, truth and politics*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780429296970.
183. Bliuc A., McGarty C., Reynolds K.J., & Muntele D. (2007). Opinion-based group membership as a predictor of commitment to political action. *European Journal of Social Psychology*, 37, 19-32.
184. Booth R. B., Guzman P., Suzuki S. (2023). How Effective Youth-Adult Partnerships Can Grow Voters. *Center for Information & Research on Civic Learning and Engagement*. Tufts University. <https://circle.tufts.edu/latest-research/how-effective-youth-adult-partnerships-can-grow-voters>
185. Bourhis R.Y., Sachadev I. (1990). Language and social identification Richard Y. *Social Identity Theory. Constructive and Critical Advances*. NY. 183.

186. Brainerd L., Chollet D., LaFleur V. (2007). The Tangled Web: The Poverty-Insecurity Nexus. In L. Brainard D. Chollet (Eds.). *Too Poor for Peace? Global Poverty, Conflict, and Security in the 21st Century*. 1–30. The Brookings Institution.
187. Branson M., Quigley C. (1998). The Role of Civic Education: A Forthcoming Education Policy Task Force Position Paper from the Communitarian Network. Washington, DC: *Center for Civic Education*. 4-5, 8, 11-12.
188. Braun D. (2020). *Winning Lebanon Youth Politics, Populism, and the Production of Sectarian Violence. 1920–1958*. Cambridge Press.
<https://www.cambridge.org/core/books/winning-lebanon/8F4E55E150766617CBE12ECD05A54F76>
189. Breakwell G.W. (1997). Integrating Paradigms, methodological Implications. *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford. 117.
190. Brodie E., Hughes T., Jochum V., Miller S., Ockenden N., Warburton D. (2011). Pathways through participation: What creates and sustains active citizenship? Final report. London: National Council for Voluntary Organisations, Institute for Volunteering Research. 15.
191. Brown R. (1986). *Social psychology*. NY. 432.
192. Campbell D. (2006). What is education's impact on civic and social engagement? in *Measuring the Effects of Education on Health and Civic Engagement Proceedings of the Copenhagen Symposium The Organisation for Economic Co-operation and Development*. Paris, 29-30.
193. Carnegie United Kingdom Trust. *Empowering Young People: The final report of the Carnegie Young People Initiative*. 2008.
194. Chaskin R.J., McGregor C. & Brady B. (2018). *Supporting youth civic and political engagement: Supranational and national policy frameworks in comparative perspective*. Galway: National University of Ireland Galway. 132.
195. Childers J.P. (2006). *Cowboy Citizenship: The Rhetoric of Civic Identity among Young Americans, 1965–2005*. Austin: The University of Texas at Austin.
https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/3759/childersj_59137.pdf.

196. Coalition for Adolescent Girls. Partners and Allies Toolkit: Toolkit for meaningful adolescent girl engagement. December 2015.
<https://coalitionforadolescentgirls.org/partners/>
197. Condor S. (1990). Social stereotypes and social identity. *Social Identity Theory. Constructive and Critical Advances*. NY. 35-47.
198. Core competencies in civic engagement. Center for Engaged Democracy, Merrimack College. USA. 10.
199. Deal C. (2019). International Foundation for Electoral Systems.
<https://www.ifes.org/news/youth-leadership-conflict-mitigation-and-commuting-dhaka>
200. Doolittle A., Faul A. (2013). Civic Engagement Scale: A Validation Study. *SAGE Open*. Vol. 3. Is. 3.
<https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2158244013495542>
201. Drury J., & Reicher S. (2005). Explaining enduring empowerment: A comparative study of collective action and psychological outcomes. *European Journal of Social Psychology*. 35. 35-58.
202. DUF: The Danish Youth Council. <https://en.duf.dk/about-duf/>.
203. Ellemers N., Mlicki P.P. (1996). Being different or being better? National stereotypes and identifications of Polish and Dutch students. *European Journal of Social Psychology*. Vol. 26. 97-114.
204. Ellemers N., Van Knippenberg A. (1997). Stereotyping in social context. In Spears., Oakes P.J., Ellemers N., Haslam S.A. (Eds). *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford. 208 - 235.
205. Finkel S., Horowitz J., and Rojo-Mendoza R. (2022). Civic Education and Democratic Backsliding in the Wake of Kenya's Post-2007 Election Violence. *Journal of Politics*. 74(1). 52–65.
<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1017/S0022381611001162> Putnam, R.
206. Finkel S., Ratway B., Sigal I. (2022). Civic Education in the Digital Age. *United States Agency for International Development*.

https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZN9N.pdf

207. Finlay A. K., Flanagan C., & Wray-Luke L. (2011). Civic engagement patterns and transitions over 8 years: The AmeriCorps national study. *Developmental Psychology*. 47. 1728-1743. DOI: 0.1037/a0025360
208. Flanagan C. (2003). Developmental roots of political engagement. *PS: Political Science and Politics*. 36(2). 257-261.
209. Furlong A., Cartmel F. (2007). *Young People and Social Change*. McGraw Hill Education. 123.
210. Galston W. (2004). Civic Education and Political Participation. *In Political Science & Politics journal*. American Political Science Association. 264-265.
211. Gaventa J. (2004). Towards Participatory Governance: Assessing the transformative possibilities, in *Participation: From tyranny to transformation*, edited by Samuel Hickey and Giles Mohan, Zed Books. London. 25–41.
212. Granados-Sánchez, J. (2023). Sustainable global citizenship: A critical realist approach. *Social Sciences*. 12(3). doi: 10.3390/socsci12030171
213. Groves J., Zraly M., Gupta S., Lee J., Tagert A. (2024). Mental Health and Psychosocial Support for Marginalized and Underrepresented Groups Toolkit. *United States Agency for International Development*. <https://www.youthpower.org/sites/default/files/YouthPower/files/resources/MHPSS%20for%20Marginalized%20People%20and%20Underrepresented%20Groups.pdf>
214. Hart D., et al. (2007). High School Community Service as a Predictor of Adult Voting and Volunteering. *American Educational Research Journal*. vol. 44. 1. 197–219.
215. Himmelmann G. (2013). Competences for teaching, learning and living democratic citizenship in *Civic Education and Competences for Engaging Citizens in Democracies*. Eds. Murray Print, Dirk Lange. Sense Publishers. The Netherlands. 4.
216. Hogg M.F., Abrams D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. London. 198.
217. Hoskins B., Jamaat J.G., Villalba E. (2012). Learning citizenship through social

- participation outside and inside school: an international, multilevel study of young people's learning of citizenship. *British Educational Research Journal*. 38(3). pp. 419–446. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01411926.2010.550271>
218. Ikromjon Y. (2022). The significance of increasing the social activity of the youth in the formation of civil society. *ReFocus*. 1(1). 144-151. doi: 10.5281/zenodo.7118221
219. Jurs P., Samusevica A. (2013). Civic participation – improvement of the educational content. In: *Education reform in comprehensive school: education content research and implementation problems*. The collection of scientific papers. Rezekne Higher Education Institution Faculty of Education and Design Personality Socialization Research Institute. Rezekne. 82. 75-82.
220. Kahne J. E. & Sporte S. E. (2008). Developing citizens: The impact of civic learning opportunities on students' commitment to civic participation. *American Education Research Journal*. 45(3). 738-766.
221. Kožė T., Muraškovska I. (2007). Latvija ceļ uz zinšānu sabiedrību: izpratne un izaicinājumi. *Zinātniski pētnieciskie raksti*. Izglītība zinšānu sabiedrības attīstībai Latvijā. Stratēģiskās analīzes komisija, Latvijas valsts prezidenta kanceleja. Rīga, 1271.
222. Law on Youth. (2011). <https://www.mos.gov.rs/wp-content/uploads/download-manager-files/The%20Law%20on%20Youth.pdf>
223. Lep Ž., Zupančič M. (2022). Civic Identity in Emerging Adulthood: Validation of the Civic Identity Status Scale. *European Journal of Psychological*. https://www.researchgate.net/publication/359225247_Civic_Identity_in_Emerging_Adulthood_Validation_of_the_Civic_Identity_Status_Scale
224. Mabry J. (1998). Pedagogical Variations in Service-Learning and Student Outcomes: How Time, Contact, and Reflection Matter. *Michigan Journal of Community Service Learning*. Vol. 5. Is. 1. 32–47. <https://clck.ru/h2o4z>
225. Magill, K.R., Scholten, N., Blevins, B., & Smith, V.D. (2022). The importance of civic culture: Toward intellectual solidarity and community

- agency. *Education, Citizenship and Social Justice*. doi: 10.1177/17461979221130431
226. Martin S., et al. (2015). An Examination of Children and Young People's Views on the Impact of their Participation in Decision-Making, Department of Children and Youth Affairs, Ireland. 201.
227. McFarland D.A., Thomas R.J. (2006). Bowling Young: How Youth Voluntary Associations Influence Adult Political Participation. *American Sociological Review*. 71(3). 401–425. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/000312240607100303>
228. McGarty C., Lala G., & Thomas E.F. (2012). Opinion-based groups and the restoration of civil society. In K. Jonas & T. Morton. *Restoring Civil Society*. Wiley-Blackwell. 213.
229. Ministry of Youth and Sports. (2017). National Youth Policy 2017. Government of the People's Republic of Bangladesh. [https://dyd.portal.gov.bd/sites/default/files/files/dyd.portal.gov.bd/policies/21e565b2_252f_4f80_bfce_31a1cb33163d/Draft%20English%20Version%20of%20National%20Youth%20Policy%202017%20\(1\).pdf](https://dyd.portal.gov.bd/sites/default/files/files/dyd.portal.gov.bd/policies/21e565b2_252f_4f80_bfce_31a1cb33163d/Draft%20English%20Version%20of%20National%20Youth%20Policy%202017%20(1).pdf)
230. Ministry of Youth, Sports & Culture of Ethiopia. (2004). Youth Policy. <https://chilot.blog/wp-content/uploads/2011/08/fdre-youth-policy.pdf>
231. Morales-Gálvez S., Cetrà D. (2022). Regulating language: Territoriality and personality in plurinational Spain. *Ethnicities*. Vol. 22. № 2. 256.
232. Moya M. (1998). Social Identity and Interpersonal Relationship. *Social Identity (International Perspectives)*. London- New Delhi. 154-210.
233. Nasir N. S., & Saxe G. B. (2003). Ethnic and academic identities: A cultural practice perspective on emerging tensions and their management in the lives of minority students. In *Educational Researcher*. 32 (5). 14–18.
234. Neuvonen M., Kivinen K., Salo M. (2018). Elections approach - are you ready? Fact-checking for educators and future voters. FactBar EDU. https://faktabaari.fi/assets/FactBar_EDU_Fact-checking_for_educators_and_future_voters_13112018.pdf

235. O’Kane C. (2003). Children and Young People as Citizens: Partners for social change. Save the Children South and Central Asia. 200.
236. Patrick J. (1997). Global Trends in Civic Education for Democracy. ERIC Digest. 2-5.
237. Pedersen A. & Barlow F. (2008). Theory to social action: A university based strategy targeting prejudice against Aboriginal Australians. *The Australian Psychologist*. 43. 148-159.
238. Pedersen A., Paradies Y., Hartley L.K. & Dunn (2011). Bystander anti-prejudice: Cross-cultural education, links with positivity towards cultural “outgroups” and preparedness to speak out. *Journal of Pacific Rim Psychology*. 5. 19-30.
239. Pedersen A., Walker I., Paradies Y., & Guerin B. (2011). How to cook rice: Ingredients for teaching anti-prejudice. *The Australian Psychologist*. 46. 55-63.
240. Perkins D., Borden L., Villarruel F. (2001). Community Youth Development: A Partnership for Action. *The school Community Journal*. Vol. 11. № 2. Academical Development Institute. 50-52.
241. Pirio G. (2019). Improving development outcomes through social and behavior change communication, applying a government lens. U.S. Agency for International Development. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00TG2X.pdf
242. Postmes T., Haslam S. A. & Swaab R. (2005). Social identity and social influence in small groups: Communication, consensualizations and socially shared cognition. *European Review of Social Psychology*. 16. 1-42.
243. Prior M. (2019). Hooked: How Politics Captures People’s Interest. Cambridge University Press. https://www.researchgate.net/publication/350947648_Hooked_How_Politics_Captures_People’s_Interest_By_Markus_Prior
244. Przeworski A., Limongi F. (1997). Modernization: Theories and Facts. *World Politics*. 49(2). 155–183. <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/abs/modernization-theories-and-facts/24CC3E289332FF2D39B5FACEAD75C408>
245. Psychometric Properties and Correlates of the Civic Attitudes and Skills

- Questionnaire (CASQ): A Measure of Students' Attitudes Related to Service Learning / B. Moely [et al.]. *Michigan Journal of Community Service Learning*. 2002. Vol. 8. Is. 2. 15–26. <https://eric.ed.gov/?id=EJ645399>
246. Putnam R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (Revised and Updated). Simon & Schuster Paperbacks. 173.
247. Quisumbing L. (2002). Citizenship Education for Better World Societies: A Holistic Approach. Paper presented at the 8th UNESCO – Asia Pacific Network for International Education and Values Education International Conference. Bangkok, 4-5. <http://www.humiliationstudies.org/documents/QuisumbingCitizenship.pdf>
248. Russell G.M. (2011). Motives of heterosexual allies in collective action for equality. *Journal of Social Issues*. 67. 376-393.
249. Salazar J.M. (1988). Social identity and national identity. *Social Identity: International Perspectives*. London. 68 – 85.
250. Samuseviča A. (2000). Pjtnieciskais process pedagoģijā. LPA. Liepāja. 44.
251. Sanjaya D. B. et al. (2021). The Implementation of Balinese Folflore-Based Civic Education for Strengthening Character Education. *Cypriot Journal of Educational Sciences*. Vol. 16. № 1. 303–316.
252. Search for Common Ground. (2018). *Youth Impact in Shaping Policy & Social Cohesion in Myanmar*. <https://documents.sfcg.org/wp-content/uploads/2019/03/SFCG-Youth-Policy-Workshop-Report-18Dec2018-Ext-final-Janice-Freeman.pdf>
253. Self-Categorization theory (1987). Oxford. 42-67.
254. Shala A., Grajcevcic A. (2018). Examining the Role of Socioeconomic Status, Formal and Informal Education on Political Interest Levels among University Students. *Politics and Policy*. 46(6). 1050–1070. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/polp.12274>
255. Silbereisen K., Richard M. Lerner (Eds). (2021). Approaches to positive youth development. SAGE Publications. California. 64-65, 72.
256. Sherrod L. (2007). Civic engagement as an expression of positive youth development. 59-74.

257. Sherrod L. R., Flanagan C., & Youniss J. (2002). Dimensions of citizenship and opportunities for youth development: The what, why, when, where and who of citizenship development. *Applied Developmental Science*. 6(4). 264-272.
258. Simpson G. (2018). The Missing Peace: Independent Progress Study on Youth, Peace, and Security. *United National Fund for Population Activities*. <https://youth4peace.info/system/files/2018-10/youth-web-english.pdf>
259. Smith L.G.E., Thomas E.F. & McGarty C. (in press). Forming the identity-norm nexus: A theory of the interactive psychological underpinnings of social change. *Political Psychology*. 45 -63.
260. Sommers M. (2015). The Outcast Majority. University of Georgia Press. 143.
261. Sparre S. L. (2013). A Generation in the Making: The Formation of Young Muslim Volunteers in Cairo. Kobenhavns Universitet. 321.
262. Stryker S. (1986). Identity theory: Developments and extensions. *Self and Identity*. NY. 89-104.
263. Sulaiman-Hill C. M. R., Thompson S. C., Afsar R., & Hodliffe T. L. (2011). Changing images of refugees: A comparative analysis of Australian and New Zealand print media 1998-2008. *Journal of Immigration and Refugee Studies*. 9. 345-366.
264. Suzuki S., Medina A., Guzman P. (2022). Youth Concern About Climate Change Drives Civic Engagement. Center for Information & Research on Civic Learning and Engagement. Tufts University. <https://circle.tufts.edu/index.php/latest-research/youth-concern-about-climate-change-drives-civic-engagement>
265. Tajfel H. (1970). Experiment in intergroup discrimination. *Scientific American*. 233. 96-102.
266. Tatum J. (2012). We Need Their Help: Encouraging and discouraging adolescent civic engagement through photovoice. *Children and Youth Services Review*. vol. 34. 2247–2254.
267. Teixeira C., Risser G., Byrne J. (2024). Youth, Protests, and the Polycrisis. *UNICEF Innocenti – Global Office of Research and Foresight*. <https://www.unicef.org/innocenti/media/7761/file/UNICEF-Innocenti-Youth->

Protests- and-the-Polycrisis-%20report.pdf

268. The International Foundation for Electoral Systems. (2023). *Brewing Peace on a University Campus in Ethiopia*. <https://www.ifes.org/news/brewing-peace-university-campus-ethiopia>
269. The International Foundation for Electoral Systems. (n.d.). Learning Curve: How university students applied skills learned combatting violence to fight COVID-19 in Bangladesh. <https://uploads.knightlab.com/storymapjs/70852bce21b65668cb2d686533fefe5e/save-students-in-covid-19/index.html>
270. The International Foundation for Electoral Systems. (n.d.). Map of Student Action Projects. <https://www.ifes.org/>
271. Thomas E.F & McGarty C. (2009). The role of efficacy and moral outrage norms in creating the potential for international development activism through group-based interaction. *British Journal of Social Psychology*. 48. 115-134.
272. Thomas E.F. (2005). The role of social identity in creating positive beliefs and emotions to motivate volunteerism. *The Australian Journal of Volunteering*. 2. 45-52.
273. Thunberg G. (n.d.). https://twitter.com/GretaThunberg?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor
274. Turner J.C. (1986). A self-categorization theory. *Rediscovering the Social Group: A Turner, J.C., & Oakes, P.J. The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. British Journal of Social Psychology*. 25. 237-252.
275. Trapasso, R. and B. Staats (2018). Towards a whole-of-government approach to skills policies. OECD.
276. UNESCO. (2002). Learning To Be: A Holistic and Integrated Approach to Values Education for Human Development: A UNESCO-APNIEVE Sourcebook № 2 for Teachers, Students and Tertiary Level Instructors. Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education. 18-22.
277. United Nations Department of Economic and Social Affairs. (n.d.). *Definition of Youth*. <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth->

definition.pdf

278. van Zomeren M., Postmes T., & Spears R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*. 134. 504-535.
279. Wainryb C., Recchia H. (2015). Youths' Constructions of Meanings About Experiences with Political Conflict: Implications for Processes of Identity Development. In K.C. McLean & M. Syed (Eds.). *The Oxford Handbook of Identity Development*. 369–386. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/edited-volume/34469>
280. Wilkinson K. (1991). The community in rural America. USA: Greenwood Publishing Group. 39-41.
281. Wishart H. (2023). Inclusive Language Guide. Oxfam. https://policy-practice.oxfam.org/resources/inclusive-language-guide-621487/?_gl=1*7y8hy6*_ga*MzA4NTc5MTQxLjE2ODA2NDIxMDM.*_ga_R58YETD6XK*MTY4MjM2NTE5OC4yLjAuMTY4MjM2NTIyNS4zMjY4wLjA.
282. World Bank. World Development Report 2007: Development and the next generation. World Bank. Washington, D.C. 2006. 166.
283. Yang J. & Hoskins B. (2020). Does university participation facilitate young people's citizenship behaviour in the England? *Higher Education*. 80. 839-856. doi: 10.1007/s10734-020-00518-1
284. Youniss J., McLellan J. A. & Yates M. (1997). What we know about engendering civic identity. *The American Behavioral Scientist*. 40(5). 620-631.
285. Zurcher L. (1975). The mutable self: A self concept for social change. Beverly Hills. 232.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Монографії

1. Третяк Я. Європейська ідентичність: динаміка змін. Сучасний соціогуманітарний простір країн Європейського Союзу: публічноуправлінські аспекти [Текст]: кол. монограф. / за заг. ред. Н.А. Липовської. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка». 2024. 272 с. С.137-146.

Статті в наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

2. Бородін Є.І., Третяк Я.С. Ініціалізація громадянської ідентичності молоді в публічному управлінні. *Державне будівництво*. 2023. № 1 (33). С. 163 – 173. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-14>

Особистий внесок здобувача: *розглянуто механізми ініціалізації громадянської ідентичності молоді в публічному управлінні*.

3. Третяк Я. Громадянська ідентичність молоді як складова сучасної соціокультурної трансформації суспільства. *Суспільство та національні інтереси*. № 8(8) (2024). [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8\(8\)-879-890](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8(8)-879-890)

4. Третяк Я. Технології формування громадянської ідентичності молоді. *Успіхи і досягнення у науці. Серія «Управління та адміністрування»*. 2025. 5_15. С. 1027-1035. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5\(15\)-1027-1035](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5(15)-1027-1035)

5. Третяк Я. Роль українського козацтва у формуванні громадянської ідентичності молоді. *Наукові перспективи. Серія «Державне управління»*. 2025. 5_59. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-573-584](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-573-584)

Матеріали конференцій

15. Третяк Я. Формування громадянської ідентичності молоді: теоретичні контури проблеми. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за

міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. 260 с. С. 212-215.

16.Третьак Я. Залучення молоді до публічного управління як прояв громадянської ідентичності. *Молодь: наука та інновації*: матеріали XI міжнародної науково- технічної конференції аспірантів та молодих вчених. НТУ «ДП» м. Дніпро. 22-24 листопада. 2023. С. 215 – 217.

17.Третьак Я. Громадянська ідентичність як чинник консолідованого розвитку громад. *Безпечна, комфортна та спроможна громада*: мат-ли Міжнародного форуму. Дніпро, НТУ «ДП», 11-13 жовтня 2023 р. С.305-306

18.Третьак Я. Громадянська ідентичність в структурі національної ідентичності. *Національна ідентичність на новому етапі розвитку українського суспільства*: мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції. Д. ДДУВС. 15 листопада 2023 р.

19.Третьак Я. Ініціалізація української національної та громадянської ідентичності в умовах війни. *XIV міжнародна науково-технічна конференція аспірантів та молодих вчених «Наукова весна»*. 27-29 березня 2024 р., НТУ «ДП» м. Дніпро. с. 334.

20.Третьак Я. Дослідження громадянської ідентичності в зарубіжних джерелах. *Молодь: наука та інновації*: матеріали XII міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених. НТУ «ДП» м. Дніпро. 13-15 листопада. 2024. С. 215 – 217.

21.Третьак Я. Розвиток громадянської ідентичності молоді як запорука соціальної безпеки громад. *Безпечна, комфортна та спроможна громада*: мат-ли Міжнародного форуму. Дніпро, НТУ «ДП», 16-18 жовтня 2024 р. С.305-306

22. Третьак Я. Громадянська ідентичність як чинник національної безпеки. *XX Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти»*. 21 березня 2025 р. Д.:ДУВВС.

23. Третяк Я. Підходи до формування громадянської активності молоді. *Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лют. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, Н. М. Корчак, Л. В. Гонюкової. Київ: ННПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 545 с. С. 188 – 189. <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>

Довідки про впровадження

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ МОЛОДІ І СПОРТУ**

вул. Старокозачка, 52, кімн.146, м. Дніпро, 49000, тел.742-70-42
e-mail: umsdniprooda@gmail.com, Код ЄДРПОУ 38530968

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ТРЕТЯКА Яна Сергійовича
“Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку
громадянської ідентичності молоді в Україні”
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
“281 Публічне управління та адміністрування”**

Результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри державного управління і місцевого самоврядування Національного технічного університету “Дніпровська політехніка” Третяка Яна Сергійовича за темою “Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні” були впроваджені у практичну діяльність управління молоді і спорту Дніпропетровської обласної державної адміністрації.

Запропоновані у дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації щодо методів підвищення громадянської компетентності молоді, формування активної громадянської позиції, розвитку механізмів громадянської ідентичності молодого покоління були використані під час розроблення та реалізації заходів обласної програми “Молодь Дніпропетровщини”. Зокрема, при організації форумів: Всеукраїнський форум “Українська ідентичність”, “Y.E.S: Молодь. Кар'єра. Відновлення” та “Саміт співпраці: інтеграція в дії”, тренінгу “Ідентичність простими словами”, серії круглих столів для молоді з питань громадянської освіти та ідентичності, впровадженні молодіжних стажувань в органах публічної влади області, а також під час реалізації інформаційно-просвітницьких кампаній з формування громадянської ідентичності та підтримки української національної ідеї серед молоді.

Отримані результати сприяли підвищенню ефективності реалізації молодіжної політики у сфері розвитку громадянської ідентичності в регіоні.

Заступник начальника управління –
начальник відділу молодіжної політики,
доктор філософії (РФД) з публічного
управління та адміністрування

Валерій МАКАШОВ

Дніпропетровська обласна державна адміністрація
Управління молоді і спорту

№ 893/О/246-25 від 24.06.2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний технічний
університет
«Дніпровська політехніка»
Навчально-науковий інститут
державного управління

MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE
Dnipro University of Technology
Educational and Research
Institute of Public
Administration

11.06.2025 № 12-22/19

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Третяка Яна Сергійовича

«Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Надана аспіранту кафедри державного управління і місцевого самоврядування Третяку Я.С. про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему: «Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні» були враховані під час вдосконалення навчально-методичного забезпечення освітніх програм, що реалізуються в Навчально-науковому інституті державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», а саме:

- в межах реалізації освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» до ОК «Публічна політика» була запропонована тема «Стратегія розвитку громадянської ідентичності»;
- в межах реалізації освітньо-професійної програми «Соціальна та молодіжна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти була запропонована тема «Заходи поширення громадянської активності в громадах».

Третяк Я.С. також брав активну участь у розробленні навчально-методичних матеріалів до проведення лекцій, конференцій, круглих столів та тренінгів за програмами підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема за тематикою публічного управління в сфері молодіжної політики на основі зарубіжного досвіду та кращих практик.

Завідувач кафедри державного
управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»,
д.держ.упр., професор

Тришук І.А. ЧИКАРЕНКО

Підпис Тришук І.А. засвідчує

Розроблено за матеріалів управління Каїнова О.В.

ПАВЛОГРАДСЬКА МІСЬКА РАДА

вул. Соборна, 93, м. Павлоград, Павлоградського району, Дніпропетровської області
61400, e-mail: info@pavlohradcityrada.dp.gov.ua

29.06.2023 130 на № _____ від _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ Третяк Яна Сергійовича

«Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку
громадянської ідентичності молоді в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії та спеціальністю
«281. Публічне управління та адміністрування»

Результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри державного управління і місцевого самоврядування Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» Третяк Яна Сергійовича на тему: «Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії та спеціальністю «281. Публічне управління та адміністрування» впроваджуються в практичну діяльність Павлоградської міської ради.

Запропоновані результати, висновки та результати дослідження щодо алгоритмів впровадження громадянської ідентичності молоді були враховані під час реалізації заходів молодіжної політики у 2024 році.

Секретар міської ради

Сергій ОСТРЕНКО

Довідка про участь в НДР

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний технічний
університет
«Дніпровська політехніка»
Навчально-науковий інститут
державного управління

MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE
Dnipro University of Technology
Educational and Research
Institute of Public
Administration

11.06.2025 № 12-22/19

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Третяка Яна Сергійовича

«Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Надана аспіранту кафедри державного управління і місцевого самоврядування Третяку Я.С. про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему: «Теоретико-методологічні засади публічного управління у сфері розвитку громадянської ідентичності молоді в Україні» були враховані під час вдосконалення навчально-методичного забезпечення освітніх програм, що реалізуються в Навчально-науковому інституті державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», а саме:

- в межах реалізації освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» до ОК «Публічна політика» була запропонована тема «Стратегія розвитку громадянської ідентичності»;
- в межах реалізації освітньо-професійної програми «Соціальна та молодіжна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти була запропонована тема «Заходи поширення громадянської активності в громадах».

Третяк Я.С. також брав активну участь у розробленні навчально-методичних матеріалів до проведення лекцій, конференцій, круглих столів та тренінгів за програмами підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема за тематикою публічного управління в сфері молодіжної політики на основі зарубіжного досвіду та кращих практик.

Завідувач кафедри державного
управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»,
д.держ.упр., професор

ТРИНАЧКАРЕНКО

Підпис Триначенко Я.А. засвідчено
Секретар Інституту державного управління Триначкова О.В.